

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ
ΠΟΛΙΤΗ

**Αναπροσαρμογές της ταυτότητας στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα
και οι απαραίτητοι «Άλλοι»: Πρόσφυγες του 1922 και
Μετανάστες του 1990.**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Παγόνα Ζαντρίμα

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Μ. Σπυριδάκης, Επίκουρος Καθηγητής, Επιβλέπων

Β. Καρύδης, Καθηγητής

Λ. Βεντούρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Κόρινθος, Μάιος 2011

Copyright © Παγώνα Ζαντρίμα, 2011

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος , All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν το συγγραφέα και μόνο.

*Στη Σοφία μου και στο Νίκο μου ,
Το Μέγα έργο και Μέγα νόημα της ζωής
μου.*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

(Αυτονοήτως και αυτοδικαίως) το πρώτο μεγάλο ευχαριστώ στη Σοφία, στο Νίκο και κυρίως στον Αργύρη, για την υπομονή και τη στήριξη και στον τελευταίο για την ανοχή και την –περιώνυμη-πλέον αντοχή του. Ευχαριστώ τη μητέρα και τον πατέρα μου , πρώτα γιατί υπάρχουν και γι αυτό που είναι κι έπειτα για την έμπρακτη βοήθειά τους. Τη Μαρία, χωρίς τη συνεχή προτροπή της οποίας δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιούν και να πληρωθούν (έστω και με καθυστέρηση μόλις είκοσι χρόνων...) οι –φυσικές μου- εμμονές και οι νεανικές μου εκκρεμότητες. Την ευχαριστώ από τα βάθη της ψυχής μου. Τα κορίτσια από το σχολείο για την «κάλυψη». Την Κική και τον Γιάννη για την τεχνική τους υποστήριξη με την επεισοδιακή λήξη....(Όσους αγχώθηκαν για μένα-αναίτια- και περισσότερο κι από εμένα...). Τέλος, τον κ. Μάνο Σπυριδάκη για την ανυπόκριτη ευγένειά του, την καλοσύνη, την κρητική του ψυχή και την κριτική του ματιά και βέβαια για την εκτίμησή του, την οποία και του ανταποδίδω στον ύψιστο εκθέτη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Εισαγωγή

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : Ταυτότητα – Ταυτότητες

1.1 Η συγκρότηση των ταυτοτήτων-Η σημασία της ταυτότητας

1.2 Η ταυτότητα ως κοινωνική διαδικασία. Η λειτουργία της ταυτότητας

1.3 Η δυναμική της ταυτότητας ή η ταυτότητα ως δυναμική διαδικασία

1.4 Η εθνική ταυτότητα

1.5 Η κατασκευή της (εθνικής) ταυτότητας

1.6 Ο δημόσιος λόγος και η κατασκευή της ταυτότητας. Η περίπτωση των Μ.Μ.Ε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : Ετερότητα

2.1 Η διαχείριση της ετερότητας-του εθνικού «Άλλου»

2.2 Οι δικοί μας «Άλλοι»: Πρόσφυγες και μετανάστες

2.3 Ένταξη-ενσωμάτωση-αφομοίωση-διάκριση-ξενοφοβία-ρατσισμός

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Εθνική ταυτότητα και παγκοσμιοποίηση

3.1 Μετανάστευση και εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

3.2 Ταυτότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας και η επινόηση της ετερότητας;

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Το προσφυγικό ρεύμα του 1922

4.1 Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας: Η ελληνική περίπτωση

4.2 Το προσφυγικό ρεύμα του 1922: Το πρώτο «σοκ».

Παράγοντες που το προκαλούν

4.3 Η διαχείριση του προβλήματος από το ελληνικό κράτος

4.4 Η αντιμετώπιση από τους γηγενείς

4.5 Συνέπειες από την άφιξη των προσφύγων

4.6 Από το αρχικό σοκ στην προσπάθεια ενσωμάτωσης(;)

4.7 Οι πρόσφυγες στον Τύπο της εποχής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 : Οι μετανάστες της δεκαετίας του '90.

5.1 Οι μετανάστες της δεκαετίας του '90: Το δεύτερο «σοκ».

Χαρακτηριστικά της μετανάστευσης του '90

5.2 Οι μετανάστες στην ελληνική κοινωνία

5.3 Οι μετανάστες στον ελληνικό τύπο

5.4 Συνέπειες από την παρουσία των μεταναστών στη χώρα

5.5 Σύγκριση των δύο σοκ

5.6 Πρόσφυγες, μετανάστες και αναπροσαρμογές(;)της ταυτότητας

Συμπέρασμα

Αντί επιλόγου

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι οι αναπροσαρμογές της νεοελληνικής ταυτότητας στο 20^ο αιώνα και οι απαραίτητοι «Άλλοι»: οι πρόσφυγες του 1922 και οι μετανάστες της δεκαετίας του 1990. Η μελέτη στηρίζεται στη θεωρητική παραδοχή ότι η ταυτότητα ενός συνόλου-οι ταυτότητες εν γένει-όψη της οποίας αποτελεί και η εθνική, είναι διαδικασία κοινωνικά συγκροτούμενη και έννοια δυναμική και γνήσια ιστορική, διο και μεταβαλλόμενη: συγκροτείται και διαμορφώνεται μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, μέσα σε συγκεκριμένο πολιτιστικό πλαίσιο. Τίποτα δεν απαγορεύει τα στοιχεία αυτά να αλλάζουν. Το αντίθετο. Μέσα από την ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση και την εξέταση τόσο στον άξονα της συγχρονίας όσο και στον άξονα της διαχρονίας δύο μεγάλων πληθυσμιακών εισροών στην Ελλάδα του 20^{ου} αι., αυτής των προσφύγων του 1922 και αυτής των μεταναστών του 1990, καθώς και μέσα από την ανάλυση μαρτυριών και δημοσιευμάτων του Τύπου, αποδεικνύεται πως η παρουσία των απαραίτητων, των δικών μας «Άλλων» οδήγησε και οδηγεί στη συγκρότηση μιας νέας δυναμικής νεοελληνικής ταυτότητας. Όχι χωρίς κραδασμούς, η ώσμωση υπαρχόντων και νέων, γηγενών και νεήλυδων, καταδεικνύει πως οι ταυτότητες δεν είναι ποτέ στατικές, αναπροσαρμόζονται και εμπλουτίζονται. Μια μελλοντική μελέτη-με έμφαση στη φωνή των δρώντων υποκειμένων-θα μπορούσε να καταγράψει στο απαραίτητο εύρος και βάθος την άποψη των ίδιων των πρωταγωνιστών της ιστορίας. Γιατί η δική τους φωνή είναι που ενδιαφέρει... Κυρίως.

Λέξεις –κλειδιά

Ταυτότητα

Εθνική ταυτότητα

Συγκρότηση της ταυτότητας. Αναπροσαρμογές της ταυτότητας. Η ταυτότητα :μια κοινωνικά συγκροτούμενη διαδικασία. Έννοια δυναμική και ιστορική

Πρόσφυγες του 1922-Μετανάστες του 1990:οι απαραίτητοι «Άλλοι»

Abstract

The object of this study are the readjustments of neo-hellenic (modern Greek) identity in the twentieth (20th) century and the necessary “Others”: the refugees of 1922 and the immigrants of the nineties (90s). The study is based on the theoretical assumption that a whole’s identity-identities in general –aspect of which is national identity as well-it is a process established socially and a dynamic concept authentically historical and for that reason changing. It is formed and shaped into specific historical and social conditions, into a specific cultural context. There is nothing that forbids these elements to change. To the contrary. Through the historical and comparative approach not only in the axis of contemporary but also in the shaft of time of two big population influxes in Greece during the 20th century; that of the refugees of 1922 and that of the immigrants of 1990, as through the analysis of witness and press publications, it is proved that the presence of the necessary, our own “Others” led and leads to the formation of a new, dynamic neo-hellenic identity. Not without vibrations, the mutual influence of the already existing and the new, of natives and newcomers, shows that the identities are never stagnant but they are readjusted and enriched. A future study-with emphasis on the voice of the acting individuals-could record with the necessary range and depth the point of view of the protagonists of History. Because it’s their voice that mainly interests.

Keywords

Identity

National identity

Composition of identity

Adaptations of identity

Identity as a social established process

Identity as a dynamic and historical concept

Refugees of 1922

Emigrants of 1990

The necessary “Other”

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρόσφυγες του 1922-Μετανάστες του 1990 στην Ελλάδα

Οι επικίνδυνοι «Άλλοι»

ή

το ίδιο έργο σ' επανάληψη;

Η μετανάστευση αποτελεί το πιο επίκαιρο και σίγουρα το πιο περίπλοκο και συνάμα πιο «εκρηκτικό» ζήτημα των ημερών με την έννοια ότι θέτει υπό αμφισβήτηση και δοκιμάζει πολλά από τα δεδομένα και τα ως τώρα αυτονόητα για την ελληνική κοινωνία. Πολυσχιδές και πολύπτυχο φαινόμενο, με μορφή πλημμυρίδας, θέτει υπό νέα εξέταση πράγματα με τα οποία πιστεύαμε ότι είχαμε τελειώσει. Εγείρει το ζήτημα της κατασκευής της ταυτότητας, της ανάδυσης του συλλογικού υποκειμένου, της εγγραφής του Άλλου στο συλλογικό φαντασιακό, της αναδιάταξης των κοινωνικών αντιθέσεων και της ανασηματοδότησης της εθνικής διαφοράς. Δοκιμάζει την ανοχή, την αντοχή, την ανθρωπιά, τη δημοκρατία, τον πολιτισμό μας. Κι ,αν και γίνεται εύκολα πια λόγος για «ενσωμάτωση» ,για «αποδοχή της ετερότητας», τα πράγματα δεν ήταν πάντα έτσι: Στην αρχή υπήρξε πανικός. Σοκαρισμένη η μονοπολιτισμική – ή μήπως όχι; -, η εθνικά ομοιογενής; ελληνική κοινωνία και κυρίως αμήχανη και ανήμπορη η ελληνική πολιτεία δέχτηκε το αιφνίδιο και μαζικό κύμα εισροής μεταναστών και προσφύγων. Οι απρόσμενοι αυτοί «εισβολείς», που μπήκαν στη χώρα –μας- δεν ήταν μόρα που πέρασε. Ήρθαν. Δαιμονοποιήθηκαν. Έγιναν –στην αρχή- ο επικίνδυνος «Άλλος». Η ενσάρκωση της «απειλής». «Απειλήσαν» την ταυτότητα, τη συνοχή, την ομοιογένεια, τα κεκτημένα μας, τα δεδομένα μας, τα αυτονόητα της ελληνικής κοινωνίας. Αλλά δεν έφυγαν. Έμειναν.

Μετανάστες οι ίδιοι σε μια κατάσταση μετέωρη, μετανάστες δεύτερης γενιάς τα παιδιά τους σε μια επίσης μετέωρη κατάσταση, σε μια διαρκή εκκρεμότητα, πολίτες β' κατηγορίας ...

Αλλά δεν είναι η πρώτη φορά. Η ξενοφοβία (που γίνεται αλβανοφοβία, ισλαμοφοβία) φαίνεται να είναι διαχρονική στην Ελλάδα¹. Το φοβικό σύνδρομο είναι αυτό που χαρακτήρισε την Ελλάδα του 1922 που είδε το έδαφός της να κατακλύζεται από ένα τεράστιο κύμα προσφύγων (αποτέλεσμα της ανταλλαγής πληθυσμών του 1923), προσφύγων μάλιστα ίδιας εθνικότητας και ίδιου θρησκειώματος. Κι όσο κι αν εκεί τότε πάλι γινόταν λόγος για ενσωμάτωση, οι πρόσφυγες για πολλά χρόνια έμειναν - διόλου ανεπαισθήτως - «έξω» από την ελληνική κοινωνία.

Οι σύγχρονες πολιτικές των ελληνικών κυβερνήσεων, όσο και οι κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με τους μετανάστες είναι δέσμιες αυτού του παρελθόντος και έχουν ως κεντρικό άξονα το πώς διαμορφώθηκε η αντίληψη για την εθνική ταυτότητα και την εθνικότητα σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Ο εθνοκεντρισμός και η εθνικότητα, οι παράγοντες που ακόμη καθορίζουν τις αντιλήψεις μας για τη μετανάστευση, δομήθηκαν σε προηγούμενες περιόδους². Μετανάστες και πρόσφυγες - με τις πολλές ομοιότητες και τις εξίσου πολλές διαφορές τους- φαίνεται πως υπήρξαν του ίδιου έργου θεατές - οι δεύτεροι σε επανάληψη.

¹ Βλ. ομότιτλο άρθρο της Ι.Σωτήρχου, Ελευθεροτυπία 18.6.2009

² Απόψεις του Μ.Β. Edwards βλ. άρθρο Ι. Σωτήρχου στην Ελευθεροτυπία 18/6/2009

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ραγδαίες αλλαγές που συντελούνται στο σύγχρονο κόσμο, η μορφή πλημμυρίδας που λαμβάνει η μετανάστευση επαναφέρουν στο προσκήνιο το ζήτημα της συγκρότησης της ταυτότητας όσο και της ετερότητας. Ένας υπερβάλλον! ζήλος και ένα όψιμο ενδιαφέρον για την ιστορία¹ και την ταυτότητα ,ο αντίλογος για την επινόηση της ετερότητας, διαβούλευση για την ιθαγένεια και η αρνητική γνωμοδότηση του ΣτΕ για τον νόμο περί ιθαγένειας, η συζήτηση περί συρματοπλέγματος στον Έβρο, η κατάληψη της Νομικής Σχολής της Αθήνας από μετανάστες, το κτίριο της Υπατίας συνθέτουν ένα ενδιαφέρον ,αν μη τι άλλο, σκηνικό που αναδεικνύει τις έννοιες ταυτότητα και μετανάστευση κυρίαρχες στο δημόσιο λόγο. Από την άλλη η δημόσια ρητορική, οι λαϊκές κραυγές και οι ιδιωτικοί ψίθυροι σηματοδεύουν μια ταυτότητα σε κρίση ,μια εύθραυστη ταυτότητα, αν όχι έναν φόβο για την ταυτότητα ,που μοιάζει διαρκής και χρόνιος και με τον οποίο η ελληνική κοινωνία φαινόταν να έχει τελειώσει μια και καλή. Αλλά δεν χρειάζεται πανικός. Έχει ξανασυμβεί.

Η παρούσα μελέτη περιγράφει και αναλύει τις περιπέτειες και τους μετασχηματισμούς της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, την κρίση του συλλογικού «εμείς» άμα τη εμφανίσει των «Άλλων»: οι «Άλλοι» είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση οι πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής του 1922 και οι μετανάστες στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990. Στόχος είναι να φανεί πως η παρουσία του «Άλλου» είναι απαραίτητη για τη συγκρότηση του συλλογικού «Εμείς» αλλά και πώς η διαχείριση του «Άλλου» γίνεται με βάση συγκεκριμένες αντιλήψεις και ιδεολογίες περί του Εθνικού «Εμείς», που υπαγορεύουν πολύ αυτές, πολύ συγκεκριμένες, πολύ καθημερινές πρακτικές. Πιο απλά: αν και οι αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας και έθνους είναι φαντασιακές, (Μπ. Άντερσον 1997) εκβάλλουν σε πολύ συγκεκριμένες πρακτικές, οριοθετούν και ορίζουν έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο οι «Άλλοι» βιώνουν ή μπορεί να βιώνουν την πραγματικότητα· καθορίζουν με λίγα λόγια αποφασιστικά τη ζωή και την τύχη τους.

Οι θεωρητικές παραδοχές αφετηρίες πάνω στις οποίες στηρίζεται η μελέτη είναι οι εξής:

α)Οι ταυτότητες προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται, δεν είναι στατικές.

¹ Δες τηλεοπτικές εκπομπές ιστορικού περιεχομένου, ένθετα εφημερίδων κ.τ.λ.

β) Κάθε συγκρότηση ταυτότητας -άρα και η εθνική- αποτελεί μια δυναμική διαδικασία δημιουργίας πολιτισμού.

γ) Η συγκρότηση της ταυτότητας είναι και κοινωνική διαδικασία· διαμορφώνεται - και διαμορφώνει με τη σειρά της - κοινωνικές διαδικασίες. Η ταυτότητα παράγεται.

δ) Η εθνική ταυτότητα προσδιορίζεται αντιπαρατιθέμενη σε μια άλλη ταυτότητα και αναπαράγεται τόσο στις θεωρητικές όσο και στις πρακτικές, συχνά δε πολύ υλικές συνέπειες του καθορισμού. Ο καθορισμός της ταυτότητας έχει σημασία στην καθημερινότητα· η μετανάστευση -και η προσφυγιά- πρέπει να μελετηθούν παράλληλα με την εθνική ταυτότητα· η διαχείριση των «Άλλων» σχετίζεται με τη συγκρότηση με τη συγκρότηση και την ανασυγκρότηση του εθν. σώματος. Είναι έννοιες και φαινόμενα σε σχέση διαλεκτικής αλληλεπίδρασης.

ε) Η εθνική ταυτότητα είναι πρώτα απ' όλα έννοια ιστορική· διαμορφώνεται μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες άρα και μεταβλητή- μεταβαλλόμενη. Το εθνικό σώμα είναι ιστορικό δημιούργημα, άρα πρέπει να διερευνηθούν οι διαδικασίες ένταξης, ενσωμάτωσης και αποκλεισμού του ξένου.

στ) Οι ταυτότητες προσεγγίζονται τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά. Αυτό δεν υπονοεί μια γραμμική εξελικτική αντίληψη της ιστορίας. Αντίθετα, οι όποιες τομές παρατηρούνται εκλαμβάνονται ως ασυνέχειες. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για περιπτώσεις όπως αυτή της εθνικής ταυτότητας που συνοδεύεται σχεδόν πάντα από τα επίθετα «συνεχής», «αναλλοίωτη», «ενιαία», «διηνεκής».

ε) Οι ταυτότητες δεν πέφτουν από τον ουρανό· χτίζονται καθημερινά ή κατασκευάζονται. Ιδιαίτερο ρόλο σ' αυτό παίζουν οι μηχανισμοί αναπαραγωγής και ιδεολογικής συγκρότησης (διανοούμενοι, ιστοριογράφοι, ΜΜΕ, δημοσιογράφοι).

στ) Οι κατασκευές αυτές διαμεσολαβούν ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη θέασή της και σίγουρα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο διαχείρισης του «Άλλου» και άρα και την καθημερινότητα του τελευταίου.

ζ) Ιδιαίτερη σημασία έχει πώς βιώνουν τα ίδια τα ιστορικά υποκείμενα (πρόσφυγες - μετανάστες) - πράγμα που φαίνεται μέσα από τις μαρτυρίες τους- τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται ως ξένοι, ως «Άλλοι».

Η πρόσληψη αυτή γίνεται μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αντιλήψεων για το - εθνικό - Άλλο και υπαγορεύει στάσεις και συμπεριφορές. Οι αντιλήψεις δε αυτές- συνηθέστατα- έχουν δομηθεί σε άλλες ιστορικές περιόδους...

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι η ιστορικοσυγκριτική. Συγκρίνονται ως προς τις ομοιότητες και τις διαφορές τους τα δύο μεγάλα ρεύματα μετακινήσεων πληθυσμών στην Ελλάδα του 20ού αι. το προσφυγικό ρεύμα του 1922 και το μεταναστευτικό ρεύμα του 1990, οι «Άλλοι» του 20ού αι. για την Ελλάδα. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε και η ανάλυση περιεχομένου για τα δημοσιεύματα του τύπου και για τις μαρτυρίες των προσφύγων και μεταναστών. Το υλικό αντλήθηκε κυρίως από τη σχετική βιβλιογραφία, καθώς επίσης και από δημοσιεύματα του Τύπου α) της περιόδου 1920-19289: (εφημερίδες Σκριπ, Η Καθημερινή, Εμπρός) β) του ημερήσιου Τύπου της περιόδου 1990-2000. Τόσο τα δημοσιεύματα του Τύπου όσο και οι μαρτυρίες προσφύγων και μεταναστών, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, παρατίθενται όπως αυτά έχουν αποθησαυριστεί στη βιβλιογραφία. Οι πρωτογενείς δηλ. πηγές δεν είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας αλλά σταχυολόγησης-ανάλυσης των ήδη υπάρχοντων σε κοινωνιολογικές και ιστορικές μελέτες. Η επιλογή αυτή εξηγείται παρακάτω.

Από το θεωρητικό - στο εμπειρικό μέρος.

Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη: το Α' μέρος είναι θεωρητικό και αφορά τη συγκρότηση και την κατασκευή της ταυτότητας, την έννοια του «Άλλου» και τη σημασία της για τη συγκρότηση της ταυτότητας, τη διαχείριση του Άλλου, την εθνική ταυτότητα ως ιδιαίτερη μορφή ταυτότητας. Δίνονται, επιπλέον, οι ορισμοί των εννοιών «εθνική ταυτότητα», «ενσωμάτωση», «αφομοίωση», «αποκλεισμός», καθώς και «μετανάστευση», «προσφυγιά» για μεθοδολογικούς κυρίως λόγους. Η έννοια της ταυτότητας στη σύγχρονη κοινωνία της παγκοσμιοποίησης καθώς και ενστάσεις και κριτικές για την αποδόμηση της ταυτότητας δίνονται -εκόπιμα- στο τέλος εν είδει επιλόγου.

.Το Β' μέρος βεβαιού του λόγου το ασφαλές :

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η ελληνική επικράτεια χαρακτηρίστηκε από μεγάλες πληθυσμιακές ανακατατάξεις και μετακινήσεις πληθυσμών που σχετίζονται με σημαντικά ιστορικά γεγονότα: α) τη διεύρυνση του ελληνικού κράτους μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων και τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και β) τη μικρασιατική καταστροφή (1922) και τη συνθήκη της Λωζάννης (1923). (Κατά πολλούς η μικρασιατική καταστροφή θεωρήθηκε ως το σημαντικότερο γεγονός της νεώτερης ελληνικής ιστορίας). Οι μετακινήσεις και οι ανακατατάξεις αυτές επέδρασαν

καταλυτικά στη διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους και της νεοελληνικής κοινωνίας, όπως θα φανεί παρακάτω.

Τηρουμένων των αναλογιών – κυρίως ως προς την τάξη μεγέθους – στις μετακινήσεις αυτές θα μπορούσε να προσθέσει κανείς το μαζικό και αιφνίδιο συνάμα μεταναστευτικό κύμα που δέχτηκε η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990, γεγονός που επηρέασε - και επηρεάζει ακόμα - όχι μόνο την οικονομία, αλλά και το σύνολο των κοινωνικών δομών.

Στο Β΄ μέρος στόχος είναι καταρχάς να περιγραφούν σε αδρές γραμμές τα δύο φαινόμενα, να επιχειρηθεί μια σύγκριση των δύο φαινομένων, να επισημανθούν τυχόν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους και να εξαχθούν –αν αυτό είναι δυνατόν- κάποια γενικότερα συμπεράσματα σχετικά με το ζήτημα που ενδιαφέρει εδώ: αυτό της ταυτότητας. Σε καμία περίπτωση και, εφόσον δεν είναι εξαντλητική, δεν φιλοδοξεί να αναλύσει σε βάθος το θέμα. Το επίθετο «αδρομερής» νομίζω ότι καλύπτει επαρκώς της φύση της εδώ προσέγγισης του θέματος ...

Έτσι, σε πρώτη φάση επιχειρείται μια απόπειρα περιγραφής - πρώτης ερμηνείας του καθενός από τα φαινόμενα ξεχωριστά, με στόχο να διαγραφούν τα χαρακτηριστικά του. Εδώ οδηγητικά θα είναι τα εξής απλά ερωτήματα (τόσο για τους πρόσφυγες του '22, όσο και για τους μετανάστες του '90). Ποιος είναι ο τόπος προέλευσης των προσφύγων; Από πού έρχονται και γιατί; Τι προκαλεί αυτές τις μετακινήσεις; Πού εγκαθίστανται; Πώς; Ποια η αντίδραση του ελληνικού κράτους και η διαχείριση του φαινομένου; Ποια η αντίδραση της ελληνικής κοινωνίας; Ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αντίστοιχα; Ποια προβλήματα δημιουργεί η παρουσία τους; Πώς αυτά σχετίζονται με τις αντιλήψεις περί ταυτότητας; Ποιες συνέπειες έχει η παρουσία τους για την ελληνική κοινωνία; Ενσωματώνονται τελικά; Αν, ναι πώς; Και τελικά πώς η παρουσία τους σχετίζεται με τις αναπροσαρμογές της ταυτότητας;

Η περιγραφή αυτή δεν είναι τυπική –σχηματική. Συνοδεύεται και από μια απόπειρα εξήγησης – ερμηνείας των κάθε φορά δεδομένων. Έπειτα, κι αφού περιγραφούν τα δύο φαινόμενα, επιχειρείται μια μεταξύ τους σύγκριση πάνω στους ίδιους άξονες: Πόσο μοιάζουν ή πόσο διαφέρουν οι δύο πληθυσμιακές μετακινήσεις ως προς:

- τη φύση τους.
- τους παράγοντες που το προκαλούν.

- την οικονομική διάσταση των δύο φαινομένων
- τον τρόπο αντιμετώπισής τους: τις επίσημες πολιτικές διαχείρισής τους – τις πολιτικές σκοπιμότητες που εξυπηρετεί αυτή η διαχείριση (ή η μη διαχείριση)
- τον τρόπο αντιμετώπισής τους από τον γηγενή πληθυσμό
- το πώς η αντιμετώπιση αυτή σχετίζεται με τις αντιλήψεις περί ταυτότητας
- την ένταξη – ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία
- τις αναπροσαρμογές κάθε φορά της ταυτότητας του κοινωνικού και του εθνικού σώματος από την παρουσία των συγκεκριμένων «Άλλων», για την κατανόηση των οποίων απαραίτητες παράμετροι συνεξέτασης είναι η ιστορική συγκυρία και το ιστορικό πλαίσιο μέσα στα οποία διαδραματίζονται και τα οποία – κατά την κρίση μου – δίνουν το πλαίσιο ερμηνείας των φαινομένων.

Προκαταβολικά μιλώντας θα έλεγε κανείς ότι , παρά τις προφανείς τους διαφορές, οι ομοιότητες που παρουσιάζουν τα δύο φαινόμενα είναι, αν μη τι άλλο, ενδιαφέρουσες.

Μεθοδολογικές επιλογές - Προβλήματα που προέκυψαν

Πρόβλημα πρώτο: Η επάρκεια και η προέλευση των πηγών .Στη μελέτη νομίζω ότι οι πρωτογενείς πηγές είναι επαρκείς Θα μπορούσαν, ωστόσο, να είναι πολύ περισσότερες, ειδικά στην περίπτωση των μεταναστών, όπου ανοίγεται πεδίο δόξης λαμπρόν για τον επίδοξο ερευνητή. Οι εδώ παρατιθέμενες πηγές μάλλον διανθίζουν παρά θεμελιώνουν τη μελέτη. Επιπλέον, όπως και πριν αναφέρθηκε, οι πηγές δεν προκύπτουν από πρωτότυπη εμπειρική έρευνα αλλά αντλούνται από την βιβλιογραφία. Αυτή είναι μια συγκεκριμένη μεθοδολογική επιλογή. Εξηγούμαι :θεωρώ ότι η ενασχόληση με την πρωτογενή εμπειρική έρευνα θα οδηγούσε στο επιθυμητό βάθος αλλά θα αφαιρούσε το εύρος που επιδιώκεται στην εδώ μελέτη, το δέντρο θα υπερίσχυε του δάσους. Νομίζω ότι η παράθεση πρωτογενών πηγών που θα προέκυπταν από πρωτότυπη έρευνα θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο διδακτορικής διατριβής. Στην παρούσα μελέτη ενδιαφέρει μια συμπυκνωμένη θέαση του θέματος, κυρίως στον άξονα της διαχρονίας και όχι τόσο της συγχρονίας, το δάσος όχι το δέντρο.

Πρόβλημα δεύτερο: εύρεση και επιλογή του υλικού. Η βιβλιογραφία τόσο για την ταυτότητα όσο και για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες είναι εκτενέστατη

(απουσιάζει ωστόσο μια συγκριτική θέαση των δύο φαινομένων). Εδώ το πρόβλημα δεν ήταν τόσο η εύρεση του υλικού αλλά η αφαίρεση, όχι τι να γράψει κανείς αλλά τι να μην γράψει. Νομίζω ότι ανά πάσα στιγμή ελλόχευε ο κίνδυνος να γράψει κανείς παραπάνω από όσα έπρεπε ή να αναλωθεί σε λεπτομέρειες που θα αποδυνάμωναν τη συνεκτικότητα του κειμένου. Από την άλλη υπήρχε ο κίνδυνος αφαιρώντας να φτάσει κανείς στο αντίθετο άκρο: αυτό της σχηματικής περιγραφής (κίνδυνος που δεν ξέρω αν τελικά αποφεύχθηκε...). Όμοια φαίνεται το βάρος να πέφτει στην πρώτη περίπτωση (πρόσφυγες) παρά στη δεύτερη (μετανάστες). Ίσως γιατί στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η δέουσα απόσταση, ενώ στη δεύτερη υπάρχει ακόμα χώρος και χρόνος για μια εξέταση στην ιστορική του προοπτική. Υπήρχε λοιπόν ένα πρόβλημα ισορροπίας. (Αλλά μήπως οι ισορροπίες δεν ήταν πάντα το πρόβλημα;)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ταυτότητα –ταυτότητες

1.1 Η συγκρότηση των ταυτοτήτων - Η σημασία της ταυτότητας

Ο «Απαραίτητος Άλλος»

Η έννοια της ταυτότητας είναι βασική για τη συγκρότηση και τη συνέχεια των κοινωνικών ομάδων. Η ταυτότητα συγκροτείται σε διάλογο με τους Άλλους και η διαδικασία αυτή δίνει μια νέα κρίσιμη διάσταση στην αναγνώριση και εκπροσώπηση των ταυτοτήτων. Η ταυτότητα του καθενός εξαρτάται από τη διαλογική σχέση με τον σημαντικό Άλλο¹ και συγκροτείται μέσα από μια σχέση ταύτισης με το Άλλο. Τον Άλλο επικαλείται και ο A. Giddens² όταν για τη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας θεωρεί απαραίτητο το «Εγώ», το «Εμέ» και το «Εσύ». Η συνείδηση της μοναδικότητας και της διαφοράς προαπαιτεί την επαφή και τη σύγκριση με τον Άλλον. Το συλλογικό «εμείς» διαμορφώνεται μέσα από τη διάκριση με τον Άλλον. Ο «Άλλος» ορίζεται κάθε φορά με διαφορετικά κριτήρια που παραλλάσσουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Ο αυτοπροσδιορισμός και η ταυτότητα επομένως προϋποθέτουν τη διάκριση και την ετερότητα (Γκέφου Μαδιανού 2006).

Ο προσδιορισμός και η διάκριση είναι κοινωνικές λειτουργίες απαραίτητες για τη συγκρότηση των συλλογικών σωμάτων· οδηγούν στη χάραξη νοητικών εξωτερικών συνόρων, ενός είδους «frontiers of identity»³, ενός συμβολικού περιτειχίσματος που παραπέμπει στα τείχη των πρώτων πολισμάτων του αρχαίου κόσμου, σύνορα που αφήνουν εκτός αυτόν που δεν μας μοιάζει. Επομένως, κάποιος ξέρει «ποιος είναι» μόνο μέσω του «ποιος δεν είναι». Έτσι, η διάκριση και ο προσδιορισμός οδηγεί στην οριοθέτηση, την ένταξη και τον αποκλεισμό.

Η ταυτότητα, άρα, μπορεί να συγκροτηθεί μόνο μέσα από τη σχέση με τον Άλλον, μέσα από τη σχέση μ' αυτό που «δεν είναι» ή αυτό που δεν έχει το υποκείμενο, μέσα δηλ. από αυτό που είναι διαφορετικό, ξένο, αυτό που καλείται «καταστατικά εκτός»⁴. Ο

¹ G.Mead. (1934) *Mind, Self and Society*, Chicago University of Chicago Press

² A. Giddens (1991), *Modernity and Self. Identity: Self and Society in the Modern Age*, Cambridge

³ Cohen A. (ed) 2000 *Signifying Identities. Anthropological Perspectives on Boundaries and Contested Values*, London Routledge

⁴ J. Derrida (1981) *Positions*, University of Chicago, Chicago

Derrida έχει δείξει πως η συγκρότηση της ταυτότητας βασίζεται πάντα στον αποκλεισμό ενός «Άλλου» και στην καθιέρωση μιας βίαιης ιεραρχίας ανάμεσα σε δύο άκρα λ.χ. λευκός/ μαύρος, γυναίκα / άντρας. Έτσι, οι ταυτότητες θεμελιώνονται κατά τρόπο εμφαντικό σε σχέσεις διαφοράς και ανισότητας. Κατ' ουσίαν, «η συγκρότηση της ταυτότητας αποτελεί πάντοτε μια πράξη εξουσίας»¹.

Οι ταυτότητες, επομένως, μπορούν να λειτουργούν ως σημεία ταύτισης, αναγνώρισης και σύνδεσης εξαιτίας της δυνατότητάς τους να ονοματίζουν το «εκτός» να αποκληρώνουν αυτό που δεν έχουν. Η εσωτερική ομοιογένεια, την οποία συχνά οι ταυτότητες επικαλούνται και η οποία θεωρείται βασικό τους συστατικό δεν είναι φυσική, αλλά αποτελεί μια κατασκευασμένη μορφή «τέλους» μια μορφή ορίου με το οποίο κάθε ταυτότητα ορίζει και περιορίζει γι' αυτήν τον αναγκαίο, αν και συχνά άρρητο, «Άλλο», αυτόν τον οποίο δεν έχει και την έλλειψη ή την απουσία του οποίου εκφράζει. Έτσι, η ενότητα που οι ταυτότητες διακηρύσσουν είναι στην πραγματικότητα μια μορφή εξουσίας και αποκλεισμού, είναι δηλ. το αποτέλεσμα όχι μιας αρχέγονης οντότητας αλλά μιας φυσικοποιημένης και υπερ-τονισμένης διαδικασίας τέλους και καθορισμού ορίων. Οι ταυτότητες, λοιπόν, θα πρέπει να προσλαμβάνονται όχι ως αυτό που ρυθμίζει και παγιώνει τη διαφορά σ' ένα σημείο σταθερότητας, αλλά αυτό που συγκροτείται εντός και μέσω της διαφοράς και το οποίο συνεχώς αποσταθεροποιείται από το αποκλειόμενο, από αυτό δηλ. που μένει έξω. Η διαφορά και ο αποκλεισμός αναδεικνύονται ως και οι κατ' εξοχήν μηχανισμοί για τη συγκρότηση των ταυτοτήτων .

Η σημασία της διαφορετικότητας και της αναγνώρισής της γίνεται επίσης αντιληπτή μέσα από τον προσδιορισμό μιας άλλης ομάδας ως ομοιόμορφης και αδιαφοροποίητης, δηλ. την αδυναμία ή την απροθυμία να δει κανείς τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν εντός της. Πρόκειται για τη δημιουργία στερεοτύπων που ουσιαστικά ορίζουν «εμάς» και τους «άλλους» αγνοώντας τις εσωτερικές διαφορές και των δύο.

Ταυτότητες, τελικά, είναι οι θέσεις που το υποκείμενο καλείται ή υποχρεώνεται να καταλάβει ενώ πάντα γνωρίζει ότι οι θέσεις αυτές είναι αναπαραστάσεις και ότι ως αναπαραστάσεις πάντα συγκροτούνται σε αντιπαράθεση προς μια απουσία, μια έλλειψη ή διαχωρισμό από τη θέση του Άλλου . Τόσο λοιπόν η ατομική όσο και η συλλογική ταυτότητα αποτελούν αλληλοδραστικό προϊόν του «εξωτερικού» καθορισμού από τους «Άλλους» όσο και του εσωτερικού καθορισμού(Jenkins 2004).

¹ J.Derrida, ο.π.

1.2 Η ταυτότητα ως κοινωνική διαδικασία

Η λειτουργία της ταυτότητας

Η συγκρότηση της ταυτότητας δεν είναι άνευ πρακτικής σημασίας. Η ταυτότητα παράγεται και αναπαράγεται τόσο στις θεωρητικές αφηγηματικές ρητορικές όσο και στις πρακτικές, συχνά υλικές συνέπειες του καθορισμού, ο δε καθορισμός της ταυτότητας έχει σημασία στην καθημερινότητα και την κοινωνιολογία (Jenkins 2004). Αν και η αφηρημένη ως σύλληψη, έχει (η ταυτότητα) πρακτικές συνέπειες όταν και αφού προβάλλεται σε συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα, εκβάλλει σε και υπαγορεύει εξίσου συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές.

Ο προσδιορισμός και η διάκριση είναι κοινωνικές λειτουργίες πολύ καθοριστικές στη διαδικασία συγκρότησης συλλογικών σωμάτων. Συντελούν στη διαμόρφωση της εσωτερικής αλληλεγγύης και στη χάραξη νοητών εξωτερικών συνόρων (ορισμός, οριοθέτηση ένταξη και αποκλεισμός κινούνται παράλληλα ως διαδικασίες). (Βεντούρα 1994). Διαμορφώνουν ένα σύστημα ταξινόμησης και ιεράρχησης το οποίο χρησιμοποιείται στις κοινωνικές σχέσεις. Γύρω τους αρθρώνονται συσχετισμοί δυνάμεων και συγκρούσεις που καταλήγουν στην αποδοχή, την επιβολή ή την αμφισβήτηση από τον Άλλον του προσδιορισμού ή των κριτηρίων διάκρισης. Ο προσδιορισμός βασίζεται στην «κατασκευή» με την έννοια της διαδικασίας που καθιστά κάποιο χαρακτηριστικό-κοινωνικά ορατό και λειτουργικό ομοιοτήτων και διαφορών και δεν υπάρχει χωρίς την ετερότητα. Αντίθετα, συνυπάρχει με την άρνηση /απόρριψη του Άλλου. Η διάκριση αρθρώνεται κοινωνικά γύρω από κάποιο υλικό ή συμβολικό αγαθό, γύρω δηλ. από έναν συλλογικό στόχο νομής κάποιας πηγής μέσω επιβίωσης, κέρδους, εξουσίας, κύρους και της σχέσης που διαμορφώνονται για την επίτευξή του.

Τα κριτήρια συγκρότησης της ταυτότητας διαμορφώνονται στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας (Jenkins 2004). Οι κυρίαρχες ομάδες αναγνωρίζουν ως κυρίαρχο το δικό τους «Εμείς» αποκλείοντας και στιγματίζοντας τους «Άλλους» και θεμελιώνοντας έτσι σχέσεις εξάρτησης και κυριαρχίας.

Η συνείδηση της ταυτότητας υπαγορεύει συμπεριφορές και συμφέροντα. Συμφέροντα και ταυτότητα είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους είτε ατομικά είτε συλλογικά. Το ποιος είμαι επηρεάζει αυτά που θεωρώ ότι είναι τα συμφέροντά μου και

αυτά που θεωρώ ότι αντίκεινται σ' αυτά. Το πώς με καθορίζουν οι άλλοι άνθρωποι επηρεάζει αυτά που αντιλαμβάνονται ότι είναι δικά μου- στην πραγματικότητα τα δικά τους συμφέροντα. Η επιδίωξη εκ μέρους μου συγκεκριμένων συμφερόντων μπορεί να προκαλέσει τον καθορισμό μου με συγκεκριμένους τρόπους τόσο από μένα τον ίδιο όσο και από τους Άλλους, μπορεί να επηρεάζει το ποια συμφέροντα επιδιώκω. (Jenkins 2004)

Όταν τα άτομα διαμορφώνουν την κοινωνική τους ταυτότητα εκλαμβάνουν την κοινωνική ομάδα και τις αξίες της ως δικές τους, και οτιδήποτε ξένο προς αυτήν ως άσχημο και ασύμβατο. Έτσι, η οποιαδήποτε απειλή ενάντια στις θεσμοποιημένες-ομάδες στις οποίες ανήκουν, αντιμετωπίζεται ως ισάξια ή και πιο σοβαρή από μια απειλή κατά της ζωής τους. Ο λόγος είναι ότι πρόκειται για μια απειλή κατά της ίδιας τους της ταυτότητας. (Ο Καστοριάδης ¹ αναφέρει ως παράδειγμα το γεγονός ότι στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες η κατάρρευση των παραδοσιακών κοινοτικών αξιών που ήταν μια υποστήριξη για τα άτομα έχει συντελέσει στη συσπείρωση των ατόμων γύρω από τη θρησκεία, το έθνος ή τη φυλή σε μια αναζήτηση ταυτότητας).

Οι Άλλοι συχνά γίνονται αποδέκτες διακρίσεων ή και επιθετικότητας όχι απλά γιατί είναι διαφορετικοί αλλά κυρίως γιατί η παρουσία τους μπορεί να εκληφθεί ως απειλητική για τη συνοχή και την ταυτότητα της ομάδας. Άλλωστε, οι αποδέκτες τέτοιων συμπεριφορών δεν είναι και τόσο διαφορετικοί στην πραγματικότητα: απεναντίας, είναι σχετικά οικείοι στην ομάδα. Στις περισσότερες περιπτώσεις όσο πιο διαφορετικοί είναι οι άλλοι, τόσο λιγότερη επιθετικότητα κατευθύνεται προς αυτούς ή τόσο λιγότερο απτά είναι τα στερεότυπα που τους αφορούν και αντιστρόφως, όσο πιο όμοιες είναι οι ομάδες, τόσο πιο έντονα εκφράζεται η μεταξύ τους αντιπαλότητα. Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι η σύγκρουση δεν αναφέρεται μόνο στη σχέση μας με τους εξωτερικούς εχθρούς αλλά στις εσωτερικές μας αναπαραστάσεις γι' αυτούς. Εκλαμβάνουμε τον εχθρό ως διαφορετικό αλλά η αντιπάθεια και η εχθρότητα πηγάζει από το γεγονός ότι συσσωρεύουμε πάνω του όλη την αρνητικότητα που υπάρχει μέσα μας. Επιπλέον, στο συνειδητό επίπεδο έχουμε ανάγκη την απόσταση από τον εχθρό, την ύπαρξη ενός «ψυχολογικού κενού» και αυτή όμως η «απόσταση» δημιουργεί μια σύνδεση με αρνητικό τρόπο (αρνητική ταύτιση). Η διαφορά λοιπόν αναφέρεται σ' αυτό το πλαίσιο ως δικαιολογία, ως άλλοθι για την εχθρότητα.

¹ Σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε τη Le monde και δημοσιεύτηκε στην εφημ. *Το Βήμα*

Η σημασία της διαφορετικότητας και της αναγνώρισής της γίνεται επίσης αντιληπτή μέσα από τον προσδιορισμό μιας άλλης ομάδας ως ομοιόμορφης και αδιαφοροποίητης, δηλαδή από την αδυναμία ή απροθυμία να δει κανείς τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν εντός της. Πρόκειται για τη δημιουργία στερεοτύπων, όπου ουσιαστικά ορίζουν «εμάς» και δημιουργεί τους «Άλλους» αγνοώντας τις εσωτερικές διαφορές και των δύο. Για παράδειγμα, η αναφορά σε άλλους λαούς με τη χρήση του γ' ενικού π.χ. «ο Τούρκος» αντί του γ' πληθυντικού «οι Τούρκοι» την ψευδαίσθηση ότι οι Άλλοι –και Εμείς- αποτελούν ένα ενιαίο και συμπαγές σύνολο που χαρακτηρίζεται από ομοιομορφία και προκαλεί εύκολα την αναγωγή του όλου στον έναν.

1.3 Η δυναμική της ταυτότητας ή η ταυτότητα ως δυναμική διαδικασία

Η ταυτότητα δεν είναι αμετάβλητο δεδομένο· από τη μια τροφοδοτείται από πολλές ανόμοιες πηγές, από την άλλη μεταβάλλεται μέσα από τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο υποκείμενο και το κοινωνικό περιβάλλον. Ακόμα και κοινωνικές ομάδες μπορούν να έχουν πολλαπλές ταυτότητες οι οποίες με τη σειρά τους είναι προϊόντα των κοινωνικών σχέσεων ενώ εντάσσονται σ' ένα σύστημα κοινωνικής ιεραρχίας. Κάθε συγκρότηση ταυτότητας αποτελεί επιπλέον μια δυναμική διαδικασία δημιουργίας πολιτισμού και διαχείρισης της συνέχειας και της αλλαγής. (Βεντούρα 1994).

Κάθε συλλογικό σώμα διαμορφώνει μηχανισμούς συγκρότησης και επανασυγκρότησης για να αντεπεξέλθει στις αλλαγές που συμβαίνουν στους κόλπους του και στον εξωτερικό κόσμο. Η αλληλεγγύη που συνδέει τα συλλογικά σώματα και τις ομάδες ανθρώπων συγκροτείται κοινωνικά· η δε διάρκειά τους απαιτεί κοινωνικές διεργασίες ανανέωσης.

1.4 Η εθνική ταυτότητα

Η εθνική ταυτότητα είναι η ταυτότητα που αποκτά κανείς ως αποτέλεσμα της ταύτισής του με το έθνος, δηλ. με μια πολιτισμική ομάδα με κοινές παραδόσεις, μνήμη, γλώσσα, ιστορία και συχνά θρησκεία, η ιδιαιτερότητα της οποίας (ταυτότητας) είναι συνειδητοποιημένη από τα μέλη της. Η εθνική ταυτότητα είναι μια ατομική εμπειρία

που διαμεσολαβείται κοινωνικά. Είναι κληρονομική και όχι εθελοντική (Ψαρρού 2005). Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στην ταύτιση με το «έθνος κράτος» όχι επειδή το κράτος από μόνο του αποτελεί αντικείμενο ταύτισης αλλά γιατί η ύπαρξη κράτους αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της εμπέδωσης της εθνικής ταυτότητας και της οριοθέτησής της αλλά αποτελεί επίσης και μια επιδίωξη, μια επιθυμία στο πλαίσιο της εθνικιστικής ιδεολογίας. Έτσι, η εθνική ταυτότητα δεν είναι μόνο κοινωνική ταυτότητα, αλλά και πολιτική και επηρεάζεται από το πλαίσιο και τους στόχους που θέτει η πολιτική ιδεολογία του εθνικισμού. Η εθνική ταυτότητα είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς διαδικασίας ταύτισης με το έθνος καθώς και τα συναισθήματα που εγείρονται από αυτήν την ταύτιση. Το έθνος φαντασιώνεται ως μια «βαθιά οριζόντια συντροφικότητα¹». Η εθνική ταυτότητα λειτουργεί όπως ένας οικογενειακός δεσμός. Το έθνος αποκτά σταθερό σημείο αναφοράς μέσω μιας συγκεκριμένης εδαφικής περιοχής η οποία θεωρείται απόλυτη και ως μη διαπραγματεύσιμη.

Ο προσδιορισμός της εθνικής ιδιαιτερότητας είναι κατά βάση πολιτισμικός. (Λέκκας 2006). Προσδιορισμός του έθνους σημαίνει διάκριση από άλλα έθνη. Ορίζω τι είναι λέγοντας τι δεν είναι το έθνος άρα απόδοση του εθνικού χαρακτήρα σημαίνει άρνηση του χαρακτήρα αυτού σε παρόμοια σύνολα. Ο εθνικισμός, του οποίου προϊόν αποτελεί το έθνος ως θεωρητική κατασκευή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει η «πρώτη ύλη» ή ότι παράγεται από το μηδέν, επεξεργάζεται την έννοια του έθνους και αρνητικά, με βάση δηλ. τη διαμόρφωση της εικόνας του μη εθνικού η του σημασιολογικού Άλλου.² Το έθνος δηλ. αποκτά τον ξεχωριστό του χαρακτήρα με διαρκείς στερεοτυπικές αντιδιαστολές που προκύπτουν από διαδικασίες συνεχών συγκρίσεων και ετεροπροσδιορισμών.

Αυτό συμβαίνει και όταν ο σημασιολογικός Άλλος συμβαίνει να μην θεωρείται άμεσος κίνδυνος για το έθνος. Ο προσδιορισμός του έθνους χρειάζεται οπωσδήποτε αρνητικά σημεία αναφοράς αλλά κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται πως τα αντιθετικά με την εθνική ταυτότητα στοιχεία συνθέτουν παντού και πάντοτε ολοκληρωμένη ή συγκεκριμένη εικόνα εθνικού εχθρού.

¹ B. Anderson, (1997), Φαντασιακές κοινότητες Στοχασμοί για τη διάδοση και τις απαρχές του εθνικισμού, Νεφέλη

²² Η συζήτηση για το αν το έθνος προϋπάρχει ή είναι μια «φαντασιακή» κοινότητα έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την επιστημονική κοινότητα δες Α. Λιάκος, (2005), Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο; δ'έκδοση, Πόλις

Οι ασκήσεις ετεροπροσδιορισμού στις οποίες σταθερά και αναγκαστικά επιδίδεται ο εθνικισμός συνθέτουν μια διαδικασία αμφίδρομη που ξεκινά από την έννοια του έθνους, βασίζεται σ' αυτήν και την αναπαράγει. Όπως το έθνος ορίζεται αντιθετικά μέσω του μη έθνους, έτσι και το τελευταίο αποκτά περιεχόμενο και μορφή όχι εκ του μηδενός αλλά με απευθείας αναφορές στο χαρακτήρα του ίδιου του έθνους. Η έννοια του Άλλου προϋποθέτει λογικά την έννοια του ίδιου. Η αίσθηση του ότι υπάρχει έθνος δεν μπορεί παρά να προηγείται της αίσθησης ότι τίθεται ζήτημα εθνικής αντιπαλότητας. (Λέκκας 2006).

Η τελευταία αποσαφηνίζει, συμπληρώνει και τροποποιεί τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας ανάλογα με τις περιστάσεις. Αυτό όμως συνεπάγεται ότι αντίστοιχες αλλαγές και μεταπλάσεις είναι πιθανές και στην εικόνα του μη εθνικού. Ο συνεχής ετεροπροσδιορισμός του εθνικού χαρακτήρα συμφωνεί με τις εκάστοτε ανάγκες καθώς και οι λειτουργίες που επιτελεί (σφυρηλάτηση της εθνικής ομοψυχίας, συσπείρωση του εθνικού σώματος) αντικατοπτρίζονται σε αντίστοιχες ανακατατάξεις στην εικόνα του μη εθνικού. Αυτή η εικόνα μπορεί να απλοποιηθεί (ένας εθνικός εχθρός) ή να περιπλακεί (πολλοί εθνικοί εχθροί), να ενταθεί (άμεση, ορατή εθνική απειλή) ή να αμβλυνθεί (αδιάφορη στάση προς τα άλλα έθνη) ή και να αλλάξει ριζικά περιεχόμενο και ταυτότητα (όπως λ.χ. συνέβη στην περίπτωση του ελληνικού εθνικισμού στον ύστερο 19^ο, όταν τον Τούρκο αντικατέστησε ως Άλλος ο Βούλγαρος, ως διεκδικητής της Μακεδονίας ή στον 20^ο αι. ο Αφγανός, Πακιστανός, μουσουλμάνος εν γένει αντικατέστησε τον Αλβανό).

Στις ασκήσεις ετεροπροσδιορισμού ο Άλλος δεν είναι αναγκαστικά ή αποκλειστικά ο γείτονας ή ο άμεσος ανταγωνιστής. Ο Άλλος συνιστά κατηγορία που περιλαμβάνει δυνητικά όλα τα υπόλοιπα έθνη.

Ως προς τα κριτήρια που χρησιμοποιεί η εθνικιστική ιδεολογία για τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας αυτά ποικίλλουν, όχι μόνο από εθνικισμό σε εθνικισμό αλλά και συχνά από τη μία φάση εξέλιξης της ίδιας εθνικιστικής ιδεολογίας, συνήθως όμως είναι πολύ συγγενικά μεταξύ τους αφού προβάλλονται ως διακριτικά στοιχεία ξεχωριστών πολιτισμικών ιδιοτήτων.

Στη σύγχρονη ιστοριογραφία η κυρίαρχη άποψη είναι ότι το έθνος στη σύγχρονή του εκδοχή είναι μια «φαντασιακή» κοινότητα (φαντασιακή δεν σημαίνει φανταστική, αλλά αντιληπτή με τη φαντασία: όχι όμως άχρονη και άρα αν-

ιστορική) που προκύπτει ως αποτέλεσμα της εθνικιστικής ιδεολογίας (και που με τη σειρά της οδηγεί στην αποκρυστάλλωση του έθνους κράτους) κατά τον 19^ο αι... Η εθνικιστική ιδεολογία παίζει καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση του έθνους και στη συνέχεια αποτελεί οργανικό μέρος της εθνικής πραγματικότητας. Χαρακτηρίζεται από τη συσχέτιση πολιτιστικών στοιχείων με πολιτικά οράματα. Καλλιεργεί μύθους, όπως αυτόν του προαιώνιου και αμετάβλητου έθνους ως πρωταρχικής και θεμελιώδους μονάδας, στην οποία όλες οι άλλες οφείλουν να υποταχθούν. Προσφέρει στο άτομο ένα συνεκτικό σύστημα μύθων, αξιών και συμβόλων, πίστη στην αθανασία του έθνους που νοσηματοδοτεί την ανθρώπινη ζωή. (Βεντούρα 2004). Τελικά η *a priori* συμμετοχή στην εθνική ομάδα είναι η *a posteriori* υπερεκτίμησή της και η αξιολόγησή της ως ανώτερης. (Ψαρρού 2007)

Ο εθνικισμός ως ιστορικό φαινόμενο συνδέθηκε στενά με την έννοια του «έθνους κράτους» η οποία κατέστη στην ουσία η εντελέχειά του: Τα έθνη ήταν προορισμένα να περιληφθούν μέσα στα όρια ενός εθνικού κράτους. Το έθνος κράτος δυνητικά θα περιελάμβανε όλα τα μέλη του ίδιου έθνους. Έτσι η αντίληψη περί έθνους φτάνει να ορίζει τα γεωγραφικά όρια, την πολιτική οργάνωση του εθνικού κράτους αλλά και τον νομικό χώρο και τους κανόνες που ρυθμίζουν τις καθημερινές σχέσεις των ατόμων και των ομάδων.

Σε κάποια στιγμή η αυτοπροσδιοριζόμενη ως έθνος ομάδα διατυπώνει ρητά και επίσημα την εικόνα που έχει για τον εαυτό της, την κωδικοποιεί πλάθοντας κανόνες και νομικές έννοιες. Το εθνικό σύνολο καθίσταται πλαίσιο αναφοράς επιτρέποντας την ανάπτυξη μηχανισμών ταύτισης και ευνοώντας την ανάδυση συγκεκριμένων μορφών κοινωνικότητας. Το έθνος λοιπόν, αν και «φαντασιακή» κατασκευή, δεν είναι διόλου φανταστική· δεν ανήκει αποκλειστικά στη σφαίρα των ιδεών· ανήκει ταυτόχρονα και στη σφαίρα της πραγματικότητας με την έννοια ότι επιδρά στη διαμόρφωση της ζωής των κοινωνικών στρωμάτων και την ιστορία.

1.5 Η κατασκευή της(εθνικής) ταυτότητας

Η κατασκευή των ταυτοτήτων είναι μια κοινωνική διαδικασία που διενεργείται μέσω κάποιων μηχανισμών. Οι μύθοι και τα σύμβολα συμπεριλαμβάνονται μεταξύ αυτών των μηχανισμών. Μετατρέπουν ανομοιογενείς ομάδες ανθρώπων σε θεσμοποιημένα κοινωνικά σώματα (όπως λ.χ. τα έθνη), νοηματοδοτούν την κοινωνική ύπαρξη και τις συλλογικές εμπειρίες και διαμορφώνουν συλλογικούς στόχους, προσδίδουν στα άτομα το αίσθημα ότι ανήκουν σ' ένα σύνολο, ότι μοιράζονται μια ταυτότητα και τα ενσωματώνουν κινητοποιώντας τα. Προβάλλουν στο μέλλον ένα όραμα, με τη μορφή της μοίρας ή της ιστορικής αποστολής, το οποίο μπορεί να επιτευχθεί με την πολιτική δράση. Ορίζουν δηλ. την πολιτική δράση και την κατεύθυνσή της (Βεντούρα 2004).

Για το λόγο αυτό η συλλογική μνήμη αποτέλεσε αντικείμενο συνείδησης και συστηματικής καλλιέργειας στο πλαίσιο των καινοφανών ιδεολογικών μηχανισμών που εγκαθιδρύθηκαν από τα νεωτερικά κράτη. Αυτή υπήρξε η σημαντικότερη λειτουργία των νεωτερικών εκπαιδευτικών μηχανισμών. Η εθνική γλώσσα, η εθνική θρησκεία, τα εθνικά ήθη και έθιμα, η πατριδογνωσία (η εθνική γεωγραφία) και κυρίως η εθνική ιστορία που διδάσκει τη συνέχεια, οι εθνικοί διανοούμενοι θα συμβάλλουν στη δόμηση των νέων εθνικών εξουσιών. Οι «φαντασιακές» ταυτότητες και οι ψευδείς συνειδήσεις πρέπει να θεμελιώνονται σ' ένα παγωμένο παρελθόν, συχνά κίβδηλο. (Αλλά η αλήθεια δεν είναι και η ύπατη των γνωστικών αξιών...) (Τσουκαλάς 2010).

Στην ελληνική περίπτωση η συνέχεια του ελληνικού έθνους αναλήφθηκε από τον «εθνικό» ιστοριογράφο Κ. Παπαρρηγόπουλο ενώ και η καθιέρωση της έδρας της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ήρθε ως αρωγός στην προσπάθεια να δομηθεί το αναλλοίωτο εθνικό «Εμείς». Από την άλλη η Μ. Ιδέα ως η ληξιαρχική πράξη γέννησης του ελληνικού αλυτρωτισμού έγινε συνώνυμη κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. και μέχρι τον ενταφιασμό της το 1923 του ελληνικού εθνικισμού και της ελληνικής ταυτότητας. «Ποιοι είναι οι Έλληνες»; «Οι Έλληνες το Γένος». Ωστόσο, η ταυτότητα αυτή, αν και αποτέλεσε το όχημα του αστικού εθνικισμού και του βενιζελικού εκσυγχρονισμού κατά τον 20ό αι., θα αποκαλύψει μίαν άλλη πτυχή της ήδη από τη στιγμή που άρχισαν να φτάνουν στην Ελλάδα οι πρώτοι πρόσφυγες από τη Μ. Ασία. [Εκεί λειτούργησε το «σύνδρομο το γεμάτου λεωφορείου», οπότε αυτοί που είναι ήδη

εντός δυσανασχετούν με αυτούς που θέλουν να μπουν· οι τελευταίοι όταν καταφέρνουν να μπουν, στην επόμενη στάση δυσανασχετούν με όσους θέλουν να εισέλθουν κ.ο.κ.].

1.6 Ο δημόσιος λόγος και η κατασκευή της ταυτότητας

Η περίπτωση των ΜΜΕ

Ορισμένες μόνο κοινωνικές δυνάμεις έχουν τη δυνατότητα να στιγματίσουν άλλα κοινωνικά υποκείμενα. Οι κυρίαρχες τάξεις και οι διανοούμενοι που κατέχουν τη συμβολική εξουσία και διαχειρίζονται τους μηχανισμούς συμβολικής βίας κατασκευάζουν τις απαραίτητες κατηγορίες και εικόνες που επιβάλλουν μια προβληματική. Δημοσιογράφοι, πολιτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτικοί και επιστήμονες με όπλα, το λόγο, τα Μ.Μ.Ε., τους κρατικούς μηχανισμούς και την εκπαίδευση συμβάλλουν καθοριστικά στην επικράτηση του εθνικού/φυλετικού κριτηρίου στις κοινωνικές σχέσεις (Βεντούρα 2004). Πολιτισμικά ή βιολογικά στοιχεία αποκτούν στο λόγο τους μια «φυσική» αντικειμενική ύπαρξη κατασκευάζοντας έτσι μια εγγενή ταυτότητα με αμετάβλητο χαρακτήρα.

Έτσι φύση και πολιτισμός συγχωνεύονται σ' ένα αμάλγαμα που κατώτεροποιεί τους διαφέροντες χωρίς να θέλει όμως και να τους αφομοιώσει. Οι κοινωνικές σχέσεις εθνικοποιούνται και οι εθνικοί πληθυσμοί φοβούμενοι ότι θα χάσουν τα προνόμιά τους στιγματίζουν τις μειοψηφίες, τους «Άλλους» καθηλώνοντάς τους σε μια κατώτερη κοινωνική θέση.

Ειδικότερα τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν σήμερα, με δεδομένη τη δύναμη της επιρροής τους, σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών, καθώς διαμεσολαβούν ανάμεσα στα γεγονότα και την ερμηνεία τους, διαθλώντας ενίοτε την πραγματικότητα ή λειτουργώντας ως παραμορφωτικός φακός και τελικά επιδίδονται όχι στο να καταγράφουν απλώς αλλά να κατασκευάζουν πραγματικότητες. Έτσι ο Άλλος δεν υπάρχει μόνο. Ενίοτε και κατασκευάζεται.

Τα ΜΜΕ επηρεάζουν τη διαμόρφωση εικόνων και ταυτοτήτων αλλά και υπενθυμίζουν στα άτομα τις εθνικές τους αναφορές και μάλιστα με τρόπο επιτακτικό, καθώς απευθύνονται με τρόπο δυναμικό σ' ένα παθητικό ακροατήριο. Δεν ομιλούν απλά μια εθνική γλώσσα, αλλά, όπως υποστηρίζει ο Smith, μέσα από αυτά «ο κόσμος γίνεται ορατός μέσα από τους φακούς του εθνικού κράτους» (A.Smith 2000).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:Ετερότητα

2.1Η διαχείριση της ετερότητας-του εθνικού «Άλλου»

Το έθνος δεν είναι ένα δεδομένο αιώσιο, αμετάβλητο και ομοιογενές σύνολο. Συγκροτείται και ανασυγκροτείται διαρκώς μέσα από παράλληλες διαδικασίες ενσωμάτωσης που δεν ολοκληρώνονται ποτέ , αφομοίωσης ανόμοιων πληθυσμών ή ένταξής τους σ' ένα φαντασιακό συλλογικό σώμα. (Βεντούρα 2004)

Το συλλογικό αυτό σώμα διαμορφώνεται και διαιωνίζεται με κοινωνικές διαδικασίες και πράξεις. Στη συγκρότηση του εθνικού χώρου η εχθρότητα έναντι ξένου παίζει σημαντικό ρόλο· ορίζει το όμοιο χωρίζοντάς το από το ανόμοιο. Κατά το τέλος του 19^{ου} αι. – αρχές 20^{ου} αι., οπότε και σταδιακά συντελείται η εθνικοποίηση του Άλλου, ο ξένος αλλάζει περιεχόμενο. Η απόδοση της ιθαγένειας από το εθνικό κράτος οριοθετούσε την ένταξη στο εθνικό «εμείς» · το ν' ανήκει κανείς σ' ένα έθνος σήμαινε τη δυνατότητα να διεκδικήσει την κρατική προστασία και τη νομή βασικών δικαιωμάτων (πολιτικών, κοινωνικών, ατομικών). Ο ξένος είναι ο μη πολίτης του εθνικού κράτους, όποιος δεν ανήκει στο ίδιο έθνος και άρα στην άσκηση της εξουσίας. Η εθνική λοιπόν ταυτότητα εσωτερικεύεται ως προνόμιο που πρέπει να διαφυλαχθεί, ενώ χάριν αυτής αναπτύσσεται μια σειρά μηχανισμών οι οποίοι εκφράζουν ,κατά τον Habermas, έναν «ιδιότυπο σωβινισμό της ευημερίας»¹. (Απλούστερα: αυτοί που νέμονται μια σειρά δικαιωμάτων και αγαθών με κανέναν τρόπο δεν θέλουν να τα εκχωρήσουν σε ξένους). (Βεντούρα,2004).

2.2 Οι δικοί μας Άλλοι : Πρόσφυγες και μετανάστες

Κάποιοι απαραίτητοι ορισμοί

Ως πρόσφυγας ορίζεται ο αλλοδαπός ο οποίος δηλώνει προφορικά ή εγγράφως ενώπιον οποιασδήποτε αρχής στα σημεία εισόδου στην επικράτεια άλλης χώρας ή εντός αυτής ότι ζητά άσυλο στη χώρα ή ο αλλοδαπός ο οποίος με οποιονδήποτε τρόπο ζητά να μην απελαθεί σε κάποια χώρα εξαιτίας δίωξης του λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας,

¹ J.Habermas,(1982),Eine Art shadensab winhlung,Frankfurt,Suhrkamp

κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων (ο αλλοδαπός αυτός θεωρείται ως «αιτών άσυλο» σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης του 1991) (Παπαθεοδώρου 2007)

Μετανάστης είναι το πρόσωπο το οποίο μετακινείται σε δεδομένο χρόνο από ένα συγκεκριμένο μέρος της γης σε ένα άλλο. Είναι αυτός που εγκατέλειψε με τη θέλησή του την πατρίδα του για να εγκατασταθεί μόνιμα ή προσωρινά σε μια άλλη χώρα. Η έννοια του μετανάστη είναι διαφορετική από αυτή του αλλοδαπού. Αλλοδαπός είναι το φυσικό πρόσωπο που δεν έχει ελληνική ιθαγένεια. Η ιδιότητα αυτή του αλλοδαπού τον διαφοροποιεί από τον ημεδαπό, δηλ. το φυσικό πρόσωπο που έχει την ελληνική ιθαγένεια. Έτσι, η διάκριση αλλοδαπού ημεδαπού στηρίζεται στην ιθαγένεια ενός συγκεκριμένου κράτους. (Παπαθεοδώρου 2007)

Ως μετανάστευση γενικότερα ορίζεται κάθε μία κίνηση πληθυσμού από μια περιοχή σε μια άλλη ή από μία χώρα σε μια άλλη. Πρόκειται για ένα περίπλοκο φαινόμενο που δεν μπορεί να απομονωθεί από την κοινωνία μέσα στην οποία εξελίσσεται· αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση της γενικότερης διαδικασίας εκσυγχρονισμού και της ενσωμάτωσης ατόμων και ομάδων σε φαντασιακά συλλογικά σώματα και πιο συγκεκριμένα τα εθνικά σύνολα (Βεντούρα 2004). Η ανάλυσή του είναι αδύνατη χωρίς τη συσχέτισή του με τις διαδικασίες συγκρότησης και αναπαραγωγής του έθνους και αντίστροφα μια προσέγγιση του εθνικού φαινομένου σήμερα είναι ελλιπής χωρίς μια εκτεταμένη αναφορά στο θέμα του «ξένου».στο θέμα της μετανάστευσης. Ταυτότητα και ετερότητα, ενσωμάτωση και αλλαγή είναι έννοιες που συνδέονται άρρηκτα με την μετανάστευση. (Βεντούρα 2004)

2.3 Ενταξη, ενσωμάτωση, αφομοίωση, διάκριση, ξενοφοβία, ρατσισμός, αποκλεισμός.

(Οποίος λεξιλογικός πλούτος για τη διαχείριση του διαφορετικού. Αν μη τι άλλο, γλωσσική ποικιλία...)

Η αντιμετώπιση του ξένου στο εθνικό κράτος παρουσιάζεται πολύπτυχη: μπορεί να πάρει τη μορφή ενσωμάτωσης, αφομοίωσης, πολυπολιτισμικής συνύπαρξης στην καλύτερή του εκδοχή αλλά και της ξενοφοβίας, του ρατσισμού, του αποκλεισμού εν τέλει. Κρίνεται εδώ αναγκαίο για χρηστικούς λόγους να αποσαφηνιστούν οι όροι.

Ως ενσωμάτωση ή ένταξη (inclusion) εννοείται η πλήρης κοινωνική ένταξη υπό την έννοια της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, στην υγεία, στην κατοικία, στην εκπαίδευση, στην άσκηση εν γένει δικαιωμάτων και υποχρεώσεων όπως ο γηγενής πληθυσμός. Σημαίνει επίσης την αποφυγή συμπεριφορών που αποκλίνουν. (Εμκε-Πουλοπούλου 2007). Ως ενσωμάτωση (integration) θα μπορούσε να οριστεί η διαδικασία η οποία χαρακτηρίζει την δυναμική πορεία προς μια επιθυμητή κατάσταση και ως κατάσταση που χαρακτηρίζει την απουσία διακρίσεων μεταξύ συγκρίσιμων ομάδων ημεδαπών και αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής.

Η ενσωμάτωση χαρακτηρίζει την πολιτιστική ισοτιμία των μειονοτήτων. Στηρίζεται στις αρχές της ισότητας ευκαιριών και της ανεκτικότητας. Ενθαρρύνει τη διαφορετικότητα μέχρι ωστόσο του σημείου που δεν προκαλεί την κοινωνία υποδοχής.

Μια άλλη εκδοχή ένταξης του ξένου αποτελεί η αφομοίωση (assimilation), η διαδικασία δηλ. αλληλοδιείσδυσης και συγχώνευσης κατά τις οποίες πρόσωπα και ομάδες αποκτούν τις μνήμες, τα αισθήματα, τις στάσεις άλλων προσώπων ή ομάδων και συμμεριζόμενοι την εμπειρία τους συσσωματώνονται μ' αυτούς σε μια κοινή πολιτισμική ζωή. Η αφομοίωση συνεπάγεται απόρριψη της εθνικής ταυτότητας. Μια «πετυχημένη» αφομοίωση εκβάλλει στην ανυπαρξία εθνικών και φυλετικών χαρακτηριστικών που διαχωρίζουν τη δομή μιας πολυεθνικής κοινωνίας. Μια μορφή ετεροφιλίας και αποδοχής του «Άλλου» είναι εκείνη που γεννιέται όταν ο «Άλλος» αρχίζει να μας μοιάζει ή επικροτούμε την προσπάθειά του γι αυτό: με άλλα λόγια, η αφομοίωση με κοινωνικές πρακτικές που παραπέμπουν στην «ανθρωποφαγία»¹ και το συνακόλουθο «θετικό» μετασχηματισμό του «Άλλου». Ωστόσο, αυτή η ετεροφιλία αποτελεί μάλλον μια αντανάκλαστική κοινωνική αντίδραση και ανταπόκριση στην ετεροφοβία και είναι περισσότερο ορατή στην καθημερινότητα.

Μια τρίτη εκδοχή αποτελεί το πολυπολιτισμικό μοντέλο του melting pot. Εδώ οι διαφορετικές εθνικότητες συνυπάρχουν σ' ένα πολυπολιτισμικό μωσαϊκό· η προσέγγιση αυτή δέχεται ότι η κοινωνία αποτελείται από διαφορετικές ομάδες με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, ενθαρρύνει τη διατήρηση των πολιτισμικών παραδόσεων

¹ Η ανθρωποφαγία εδώ αναφέρεται με τη μεταφορική έννοια που στην ανθρωπολογία προτάθηκε ιδιαίτερα από τον C. Levi-Strauss. Η ανθρωποφαγία σημαίνει να καταβροχθίσουμε πολιτισμικά τον ξένο, για να τον μεταβολίσουμε καθιστώντας τον τέλειο αντίγραφο του εαυτού μας. Όποιος δεν είναι αφομοιώσιμος, ξερνιέται. Βλ. C. Levi-Strauss, (1979), *Θλιβεροί Τροπικοί*, εκδ. Χατζηνικολή

και των ιστορικών στοιχείων των διαφόρων εθνικών ομάδων και τονίζει την ενότητα μέσα από την διαφορετικότητα.

Οι παραπάνω εκδοχές αποτελούν τις θετικές εκφάνσεις στη διαχείριση της ετερότητας. Στον αντίποδα, την αρχική διάκριση ακολουθεί η ξеноφοβία, ο ρατσισμός και τελικά ο αποκλεισμός.

Η ξеноφοβία είναι ο φόβος για το ξένο, καχυποψία για το Άλλο· κινείται στις παρυφές του ρατσισμού. Μπορεί να μετεξελιχθεί σε ρατσισμό, να γίνει δηλ. επιθετική στάση. Ο ρατσισμός είναι το δόγμα βάσει του οποίου κάποιες φυλές είναι εγγενώς ανώτερες από τις άλλες. Ο ρατσισμός συμπυκνώνει σ' ένα περίεργο αμάλγαμα εθνικές, φυλετικές και κοινωνικές διαφορές και θεωρώντας εγγενή -και άρα αναλλοίωτα- κάποια χαρακτηριστικά κατωτεροποιεί αυτόματα τα μέλη της ομάδας που έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Οι ομάδες αυτές εγκλωβίζονται αυτόματα όχι απλά σε μια ήσσονα θέση αλλά σε μια κατώτατη θέση από την οποία δεν μπορούν να ξεφύγουν. Η διάκριση και ο στιγματισμός μπορούν να βασίζονται σε οποιοδήποτε χαρακτηριστικό (γλώσσα, θρησκεία κ.τ.λ.). Έτσι, ο ρατσισμός ως έννοια διευρύνεται· είναι ο κοινωνικός ρατσισμός, πιο «κομψή» μορφή ρατσισμού, περιλαμβάνοντας δυνητικά περισσότερους υπονήφιους. Στην περίπτωση του έθνους ο ρατσισμός συνυφαίνεται συνήθως με τον εθνικισμό και προβάλλοντας την εικόνα του ομογενούς και αμετάβλητου εθνικού πολιτισμού παίρνει τη μορφή υπεράσπισης της εθνικής ταυτότητας και των συνόρων έναντι του κινδύνου της διείσδυσης του Άλλου και της αλλοίωσης της εθνικής ταυτότητας.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν είναι αποκρυσταλλωμένος ως έννοια αλλά το περιεχόμενό της βρίσκεται σε διαδικασία προσδιορισμού. (Έμκε-Πουλοπούλου 2007). Προσδιορίζεται ως το αντίθετο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και χαρακτηρίζεται ως διαρθρωτικός -διότι είναι προϊόν σημαντικών διαρθρωτικών αλλαγών- και πολυδιάστατος. Πρακτικά μεταφράζεται σε μη συμμετοχή σε στοιχειώδη κοινωνικά αγαθά στέγη, υγεία, μέριμνα, ασφάλιση, εκπαίδευση, εργασία αλλά και πολιτική συμμετοχή κ.τ.λ. Ο κοινωνικός αποκλεισμός συνεπάγεται την περιθωριοποίηση, το ζην στο περιθώριο ή στα όρια δύο διαφορετικών πολιτικών κόσμων.

Όλες οι παραπάνω εκδοχές της διαχείρισης του διαφορετικού αφορούν μεν κοινωνικές διαδικασίες, ο χειρισμός τους όμως είναι πολιτικός. Η ενσωμάτωση λ.χ. πληθυσμών έχει πολιτικό χαρακτήρα και ο χειρισμός της είναι κατεξοχήν πολιτικός,

ενώ η αφομοίωση θεωρήθηκε από τη δυτική κοινωνική επιστήμη ως η απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομικοκοινωνική και πολιτική ανάπτυξη των εθνών (Ψημμένος 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:Εθνική ταυτότητα και παγκοσμιοποίηση

3.1 Μετανάστευση και εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Η είσοδος των μεταναστών στα εθνικά κράτη δίνει αρκετές φορές το έναυσμα ξενοφοβικών συναισθημάτων και αντιδράσεων ενάντια στους «εισβολείς». Αυτά τα συναισθήματα εκδηλώνονται μέσω κατηγοριών από τους «ντόπιους» ότι οι μετανάστες τους «κλέβουν τις δουλειές», ότι χαρακτηρίζονται από φαυλότητα και ότι γενικά είναι επικίνδυνοι. Στην πραγματικότητα αυτό που κάνουν οι μετανάστες είναι ότι καταρρίπτουν τη ναρκισσιστική ψευδαίσθηση ολότητας και πληρότητας της εθνικής ομάδας. Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία συνδέονται με την αντικατάσταση της εξωτερικής με την εσωτερική πραγματικότητα που χαρακτηρίζει το ασυνείδητο, όπως και με την άρνηση της πραγματικότητας που συνοδεύεται από τη δημιουργία της ψευδαίσθησης πληρότητας. Βασική εδώ είναι η άρνηση της έλλειψης, η αδυναμία παραδοχής ότι κάτι λείπει στον εαυτό του και στην ομάδα (που είναι προέκταση του εαυτού) και η μετάθεση ευθύνης στον Άλλο ο οποίος κατηγορείται για κάθε ανεπάρκεια και αποτελεσματικότητα της ομάδας και «απορροφά» στην εικόνα του όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά της ομάδας. Γι' αυτό το λόγο υπάρχει πάντα ένας «αποδιοπομπαίος τράγος» ο οποίος παίρνει όλη την ευθύνη και ανακουφίζει την κοινότητα/ομάδα από τη δυσαρέσκεια και την ενοχή.

Η εθνική ταυτότητα τείνει προς παθολογικές αντιδράσεις σε περιόδους κρίσεων, λ.χ. όταν επικρατούν συνθήκες οικονομικής ύφεσης και ανασφάλειας και τότε ο εθνικισμός βρίσκει πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί.

3.2 Ταυτότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Ταυτότητες υπό αίρεση ή η αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας;

Κάποιες παραδοχές –κάποια ερωτήματα

-Η αίσθηση, συγκροτημένη ή χαώδης, της ταυτότητας του υποκειμένου είναι διστορική. Έρχεται από μακριά και από «μέσα».

Αλλά η αίσθηση αυτή δεν προδικάζει το νόημά της. Αυτό εκφράζεται με λέξεις, γεννιέται από την ιστορία και εξελίσσεται μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνίες.

-Η πρόσληψη των ταυτοτήτων και των διαφορών ανάμεσα στους ανθρώπους είναι πάντα κοινωνικοιστορική.

-Η εξέλιξη των κοινωνικών παραστάσεων δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου πλέγματος που αποκρυσταλλώθηκε από την ευρωπαϊκή σκέψη ήδη από τον 18^ο αι.

-Η κατίσχυση των έλλογων συμβολαιϊκών κοινωνιών του Ρουσσώ, του Volksgeist του Χέρντερ και του εγγελιανού κράτους ως ενσάρκωσης του υπερβατικού πνεύματος οδήγησε στο να προσληφθούν οι κοινωνίες ως συμπαγείς και ομοιογενείς «κλειστές» πολιτικές και πολιτιστικές τάξεις.

Η ανάπτυξη του εθνικισμού, η πρόσληψη του έθνους ως μιας «οριζόντιας συντροφικής σχέσης», η σφυρηλάτηση των εθνικών ταυτοτήτων και η δημιουργία εθνικών κρατών είναι προϊόν του 19^{ου} αι. Σήμερα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η αυξανόμενη υπερεπικρατειακή κινητικότητα των πληθυσμών, το άνοιγμα των συνόρων και η οικουμενική επικράτηση των καπιταλιστικών μορφών οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων δεν ήταν δυνατόν να μην επιφέρουν αποφασιστικές μετατοπίσεις στους όρους πρόσληψης των συλλογικών ταυτοτήτων. Η εμβέλεια των φαντασιακών κοινοτήτων γύρω από τις οποίες συγκροτούνταν οι ομοιογενείς συλλογικές ταυτότητες βρίσκεται σε προϊούσα αποδρομή. Τα «Εμείς» που μας ακολουθούν από τη γέννηση ως το θάνατο δεν λειτουργούν ως σταθερές μήτρες αυτογνωσίας. Όλοι οι συμπτυγμένοι ιδεολογικοί μηχανισμοί που ήσαν μέχρι σήμερα επιφορτισμένοι με την εξασφάλιση της πολιτιστικής ομοιογένειας και της κανονιστικής αυτοτέλειας των κοινωνικών αποδυναμώνονται, κατανέμονται, αποφορτίζονται και αποδημοσιοποιούνται. Μπαίνουμε έτσι στον αστερισμό μιας οικουμενικής ρευστότητας. Ακόμη και οι πιο θεμελιώδεις κατατακτικές κατηγορίες της φιλελεύθερης νεωτερικότητας φαίνεται να

τίθενται σε ευθεία αμφισβήτηση. Οι κατά παράδοσιν νοηματικά περιγεγραμμένοι εθνικοί πολιτισμοί δεν μπορούν να προβάλλονται ως αυτονοήτως υπερκείμενες και αναπαλλοτρίωτες συλλογικές αξίες, ενώ το διακύβευμα της «κοινωνικής συνοχής» θα ονοματιστεί με -ιστορικά πρωτόγνωρους- ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους.

Πιθανόν η αποσάθρωση της εθνικής κρατικής ιδέας και η ανάδυση της ατομικής πολιτιστικής αυτοδιάθεσης φαίνεται να συμβαδίζουν με την εξιδανίκευση ενός άκρατου ατομοκεντρισμού και με την παγίωση ενός συστήματος κοινωνικών σχέσεων όπου το Όλο απεκδύεται από τις παραδοσιακές συμβολικές του αρμοδιότητες και ευθύνες. Μήπως η αποδόμηση των παραδοσιακών συλλογικών σημειολογικών ταυτοτήτων, όπως αυτής του έθνους, η αποκαθήλωση των κλασσικών συλλογικών ταυτίσεων, η έμφαση και τελικά η επινόηση της ετερότητας υποκρύπτει άλλες σκοπιμότητες; Μήπως στις σύγχρονες «κοινωνίες της διακινδύνευσης» (risk societies)¹ το κύριο μέλημα της κοινωνικής πολιτικής διαδικασίας εντοπίζεται πλέον στην εξατομίκευση της ευθύνης του καθενός χωριστά; Μήπως ο άνθρωπος δεν διδάσκεται να λειτουργεί ως μέλος μιας σταθερής φαντασιακής κοινότητας, αλλά εξωθείται να δρα ως αυτοκοινωνικοποιούμενο άτομο; Μήπως η εκκόλαψη υβριδικών ταυτοτήτων δεν απειλεί τις πολιτείες-από τη στιγμή που αυτές δεν πιέζονται να προβάλλουν τη συμβολική τους ενότητα-και οδηγεί αλλού, συγκαλύπτοντας τελικά τις εσωτερικές μεταλλαγές εξουσιαστικών δράσεων; Μήπως η ανάδυση του δικαιώματος στη διαφορά προτάσσεται σαν αντιστάθμισμα στην προϊούσα απομείωση της λειτουργίας του δεδομένου συνεκτικού Όλου;

Σαφέστατα, τα έθνη συνιστούν μια ιστορική κατασκευή. (Ομοίως και οι ταυτότητες που δομήθηκαν στο όνομα αυτού). Από τη στιγμή όμως που συγκροτήθηκαν ως αναγκαίες φιλοσοφικές θεμελιώδεις των εθνικών κρατικών εξουσιών, δεν είναι δυνατόν να θεωρούμε ότι μπορούμε να ζούμε ως να μην υπάρχουν. (Εξίσου ιστορικές με το έθνος είναι και οι συμπεριφορές που εκδηλώθηκαν ως απόρροια της πίστης σε αυτό). Η εθνική ταυτότητα στη σύγχρονή της εκδοχή κι όπως αυτή δομήθηκε κατά τον 19^ο αι. είναι κατασκευή, είναι μύθος. Με την απομείωση όμως των εθνών κρατών δεν υπάρχουν πια συγκεκριμένα αναχώματα απέναντι στη διάχυση των παγκοσμιοποιημένων οικονομικών εξουσιών. Μήπως τελικά η έμφαση του εθνικού μύθου μέσα από αντίθετες ατραπούς οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα; Στην παγίωση μιας νέας εξουσίας ;

¹ U.Beck,(1986), Risikigesellschaft Auf dem weg in eine andere moderne , Frankfurt/Mein,Suhrkamp,

Μήπως η αγλή που χαρακτηρίζει εν γένει όλα τα μεγάλα θεωρητικά προτάγματα υποκρύπτει έναν κίνδυνο που σοβεί μια κοινωνία όπου η έμφαση στη διαφορά οδηγεί στο να λειτουργούν όλοι ως έτεροι και που έτσι δε χρειάζεται να δρα ούτε ως ενιαία ούτε ως συνεκτική ούτε ως αλληλέγγυα; Αυτή ακριβώς φαίνεται να είναι η υφέρπουσα δυναμική της νέας τάξης πραγμάτων.¹

¹ Η ενότητα αυτή στηρίζεται κατά κύριο λόγο στις απόψεις του Κ.Τσουκαλά ,όπως αυτές εκφράζονται στα: Κ.Τσουκαλάς (2010),Το δικαίωμα στη διαφορά. Κείμενο παρέμβασης στους «Διαλόγους των Αθηνών»,Ίδρυμα Αλ. Ωνάσης 17/12/2010,Κ.Τσουκαλάς,(2010), Η επινόηση της ετερότητας, Αθήνα, Καστανιώτης και Κ. Τσουκαλάς , Συνέντευξη στην εφημ *Η Καθημερινή*,30/1/2011, απόψεις τις οποίες η γράφουσα συμμερίζεται απόλυτα.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Το προσφυγικό ρεύμα του 1922

4.1 Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας : Η ελληνική περίπτωση.

Τα απαραίτητα εισαγωγικά (από τον 19^ο στον 20^ο αι.)

Αν ήθελε κανείς να παρακολουθήσει τις «τομές» της εθνικής ταυτότητας όπως αυτή συγκροτήθηκε μέσα στα όρια του εθνικού κράτους θα διέκρινε τα εξής κομβικά σημεία: καταρχάς, την ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1830 (πρωτόκολλο Λονδίνου 3/2/1830), και τη συνθήκη της Λωζάννης (24/7/1923), στην οποία ενσωματώθηκε και η σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών (30/1/1923). Στην πρώτη περίπτωση η ομοιογένεια του ελληνικού κράτους θεωρήθηκε αυτονόητη και ακόμα και ομάδες με πολύ έντονη παρουσία στον απελευθερωτικό αγώνα (Αρβανίτες) θεωρήθηκαν αυτόματα «Έλληνες» από το γένος. Στη δεύτερη τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά: οι πρόσφυγες του '22 δεν έγιναν δεκτοί μετά βαιών και κλάδων · μάλλον το αντίθετο.

Κι αυτό γιατί η συνθήκη της Λωζάννης ακολούθησε μια διαδοχική ένταξη εδαφών στο ελληνικό κράτος (το 1913 η Ελλάδα διπλασιάστηκε σε έδαφος και πληθυσμό με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου), κυρίως όμως προσέκρουσε σ' έναν εσωστρεφή πατριωτισμό της αντιβενιζελικής πλευράς και ένα βαθιά διχαστικό-πολιτικό κλίμα που συνέχισε να υποβόσκει καθ'όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, ως αποτέλεσμα του Εθνικού Διχασμού της περιόδου 1915-1917. (Μαυρογορδάτος 1982).

Η μετανάστευση της δεκαετίας του '90 αποτελεί, επίσης, τομή για την ταυτότητα του ελληνικού έθνους: οι μετανάστες συγκροτούν την κοινωνική κατηγορία «Άλλοι»-«ξένοι» με βάση εθνικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και των οποίων η είσοδος και η εγκατάσταση «απειλεί» την ελληνικότητα και συντελεί στη « νόθευση» της εθνικής ολότητας και ομοιογένειας. Το μεταναστευτικό ρεύμα της δεκαετίας του '90 ενταγμένο μέσα στις μακρόσυρτες μορφές ιστορικών στιγμιότυπων που έλαβαν χώρα επί του ελληνικού εδάφους σημαδεύει δομικά τη θεμελιώδη συλλογική αναφορά, αυτή του ελληνισμού. (Χριστόπουλος, 2001,66-67). Αξίζει λοιπόν κανείς να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο «πρόσφυγες» και «μετανάστες», οι επικίνδυνοι «Άλλοι», έγιναν δεκτοί

από την ελληνική κοινωνία και πώς η παρουσία τους επηρέασε ή επηρεάζει τη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας.(Την ίδια στιγμή ένα πλέγμα παραγόντων και κυρίως παραστάσεων και αντιλήψεων σχετικά με την εθνική ταυτότητα και της πρόσληψη του εθνικού «εμείς» αναδεικνύουν την ξενοφοβία στην Ελλάδα σχεδόν διαχρονική. Βέβαια το πλαίσιο εκδήλωσης και άρα εξέτασης των δύο φαινομένων είναι τελείως διαφορετικό).

Η συγκρότηση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους υπήρξε πολλών παραγόντων: του ελληνικού απελευθερωτικού κινήματος της περιόδου 1821-1829, του ελληνικού εθνικισμού όπως αυτό διαμορφώθηκε υπό την επιρροή του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και της επέμβασης των Μ. Δυνάμεων. Το νεοσύστατο κράτος ωστόσο δεν συμπεριέλαβε όλα τα μέλη του αλύτρωτου Έθνους. Με γενέθλια χρονολογία το 1844 η Μεγάλη Ιδέα του Ι. Κωλέττη θα αποδειχτεί ταυτόσημη του ελληνικού εθνικισμού και αλυτρωτισμού. Η σταδιακή ενσωμάτωση των Επτανήσων το 1864 καθώς και ο διπλασιασμός της Ελλάδας το 1913 με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, αποτέλεσμα του αστικού εθνικισμού (Μαυροκορδάτος,1983 ,29) του Ε. Βενιζέλου ,οδήγησε πολύ κοντά στην πραγμάτωση του ονείρου. Η συνθήκη των Σεβρών αποτέλεσε το θρίαμβο της Μ. Ιδέας δημιουργώντας την «Ελλάδα των 2 ηπείρων και 5 θαλασσών», η συνθήκη όμως της Λωζάννης (1923)που ακολούθησε αποτέλεσε τον ενταφιασμό της και ταυτόχρονα την αναγκαστική ταύτιση έθνους-κράτους. Όλα τα μέλη του έθνους βρίσκονταν πλέον εντός του κράτους.

Όλη αυτή η σταδιακή αποκρυστάλλωση δεν έγινε μέχρι τότε με τρόπο ανώδυνο. Η ταυτότητα καθώς και η ομοιογένεια του έθνους δέχτηκαν επιθέσεις. Η εθνική ιστοριογραφία με προεξάρχοντα τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, καθηγητή της έδρας της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ανέλαβε να δομήσει το μύθο της συνέχειας του Ελληνισμού για να απαντήσει στα «χαλκευμένα μυθεύματα» του Φαλμεράγιερ που μιλούσε για πλήρη εκσλαβισμό των Ελλήνων ήδη από τον 6^ο αι. μ.Χ..

Κι ενώ το κράτος πάσχιζε με κόπο να σφυρηλατήσει ένα ομοιογενές εθνικό «εμείς»,η μικρασιατική καταστροφή προκαλεί μια άνευ προηγουμένου κρίση ταυτότητας (Ν.Αλιβιζάτος,1983,21) ,η οποία είχε αρχίσει να υποφώσκει μετά την ενσωμάτωση των «Νέων Χωρών» το 1913. Κρίση που θα πάρει τη μορφή της σύγκρουσης ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες. Οι επικίνδυνοι «Άλλοι», οι εισβολείς

είναι πια εδώ και κάθε κοινωνία αντιμετωπίζει-ως γνωστόν- με τους δικούς της τρόπους τα «καινά δαιμόνια» .

4.2 Το προσφυγικό ρεύμα στην Ελλάδα του 1922 :Το πρώτο «σοκ».

Παράγοντες που το προκαλούν

Πρόσφυγες¹ στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα θα αρχίσουν να φτάνουν από το 1906 από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, από τη Δυτική Θράκη και τη Σερβία μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) (οπότε ελληνόφωνες – ελληνικές περιοχές θα περάσουν στη Σερβία και τη Βουλγαρία αντίστοιχα), από την Τουρκία το 1914 ήδη (πρώτος διωγμός) (αξίζει να σημειωθεί ότι οι τελευταίοι αυτοί πρόσφυγες επιδίωξαν και πέτυχαν αρκετοί την παλιννόστησή τους) και από τη Βουλγαρία μετά τη συνθήκη του Νεϊγύ (1919). Το μεγαλύτερο ωστόσο προσφυγικό ρεύμα θα προκύψει: de facto τον Αύγουστο του 1922 λίγο πριν και κυρίως μετά την είσοδο των κεμαλικών στρατευμάτων στη Σμύρνη (27 Αυγούστου 1922) και de jure α) μετά την ανακωχή των Μουδανιών (30/9/1922), οπότε οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης υποχρεώνονταν να εκκενώσουν την περιοχή μέσα σε διάστημα ενός μήνα και β) κυρίως με την ελληνοτουρκική σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών και περιουσιών (30/1/1923) που περιλήφθηκε στο τελικό κείμενο της συνθήκης της Λωζάννης (24/7/1923). Η σύμβαση προέβλεπε:

- την υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθοδόξων κατοίκων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας (εξαιρούνταν από την ανταλλαγή οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης). Η ανταλλαγή ίσχυε αναδρομικά για όλες τις μετακινήσεις που έγιναν από την ημέρα που κηρύχθηκε ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912).

Οι ανταλλάξιμοι σύμφωνα με τη σύμβαση ανταλλαγής:

- θα απέβαλαν την παλιά ιθαγένεια και θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας στην οποία θα εγκαθίσταντο

¹ Πρόσφυγας (συνθήκη Γενεύης 1951): είναι ο αλλοδαπός που ζητά άσυλο στη χώρα υποδοχής ή ο αλλοδαπός, ο οποίος με οιονδήποτε τρόπο ζητά να μην απελαθεί σε κάποια χώρα εξαιτίας δίωξης του λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων.

- είχαν δικαίωμα να πάρουν από το κράτος στο οποίο μετανάστευαν ως αποζημίωση περιουσία ίσης αξίας με την ακίνητη περιουσία που εγκατέλειπαν φεύγοντας
- μπορούσαν να πάρουν μαζί τους την κινητή τους περιουσία
- θα διευκολύνονταν στη μετακίνησή τους από τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής.

(Η συμφωνία αυτή καθιέρωνε για πρώτη φορά τη μαζική μετακίνηση και είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα, ενώ οι μέχρι τότε συμφωνίες προέβλεπαν εθελοντική μετανάστευση κάποιων επίμαχων περιοχών). Αξίζει, να σημειωθεί εδώ ότι, όταν διέρρευσε στην Αθήνα η φημολογία περί επικείμενης ανταλλαγής, οργανώθηκε πάνδημο συλλαλητήριο στην Ομόνοια στις 21/1/1923 για να εκφραστεί η κατηγορηματική αντίθεση των προσφύγων στην υποχρεωτική ανταλλαγή¹. Η ανταλλαγή θεωρήθηκε «κεκαλυμμένος εκπατρισμός» ενώ οι πρόσφυγες αξίωναν την παλιννόστησή τους στις πατρίδες τους ...

Το «ποτάμι» αυτό των προσφύγων που ξεχείλισε² ήταν όπως φαίνεται, αποτέλεσμα α) της εκμετάλλευσης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο της ιστορικής συγκυρίας (Α΄ παγκόσμιος πόλεμος, κατάρρευση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) και της Μεγάλης Ιδέας για την πραγμάτωση της πολιτικής του (εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους, εδαφική επέκταση και άνοιγμα των αγορών, στήριξη της αστικής τάξης), β) λανθασμένων επιλογών και κυρίως εκτιμήσεων του Βενιζέλου (λ.χ. υπερεκτίμηση βρετανικής βοήθειας και στήριξης), γ) εσφαλμένων πολιτικών και στρατηγικών των αντιβενιζελικών και φιλοβασιλικών κυβερνήσεων (συνέχιση αντί παύση της μικρασιατικής εκστρατείας), δ) εμπλοκής και παραλείψεων των Μεγάλων Δυνάμεων στα ελληνικά πράγματα, κυρίως όμως της αλλαγής του status quo στο χώρο της Ανατολής μετά την άνοδο των κεμαλικών δυνάμεων στην Τουρκία σε συνδυασμό βέβαια με την άνοδο των μπολσεβίκων στη Σοβιετική Ένωση μετά την Οκτωβριανή επανάσταση. Το γεγονός αυτό ανέτρεψε τις ισορροπίες στην περιοχή, άλλαξε άρδην τα δεδομένα και έφερνε την Ελλάδα σε μειονεκτική θέση στη διεθνή διπλωματική κόνιστρα.

Υπό αυτά τα δεδομένα και μέσα στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία πρέπει να ερμηνευθεί τόσο η τύχη των προσφύγων διπλωματικά (στη συνθήκη της Λωζάννης),

¹ Ψήφισμα, που εγκρίθηκε από τους πρόσφυγες στο συλλαλητήριο της Ομόνοιας 21/1/1923

² Διδώ Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα, Εκδ.Κέδρος

όσο και η μετέπειτα διαχείριση του προσφυγικού προβλήματος από τις ελληνικές κυβερνήσεις, καθώς και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας αργότερα (10 Ιουνίου 1930), που προέβλεπε το συμψηφισμό των πολύ μεγαλύτερων ελληνικών περιουσιών με τις πολύ μικρότερες τουρκικές, σε βάρος των προσφύγων. (Πράγμα που επίσης προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά των προσφύγων). Όμοια το ίδιο πλαίσιο ισχύει και για την ερμηνεία των πολιτικών ενσωμάτωσης - αφομοίωσης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία.

4.3 Η διαχείριση του προβλήματος από το ελληνικό κράτος – Η αντιμετώπιση των προσφύγων από το ελληνικό κράτος

Λίγο πριν τη μικρασιατική καταστροφή το ελληνικό κράτος (η επίσημη πολιτεία) φάνηκε να αντιμετωπίζει τους Μικρασιάτες λίγο πολύ ως «ανεπιθύμητους». Δεν εξηγείται διαφορετικά ο περίφημος νόμος «περί διαβατηρίων» (16 Ιουλίου 1922) που απαγόρευε την είσοδο στην Ελλάδα «στους μη εφοδιασμένους με ελληνικά διαβατήρια, νομίμως θεωρημένα ...» ενώ όριζε πως «πας πλοιοκτήτης όστις ήθελε αναλάβει μεταφορά των περιών η εν άρθρω 1 απαγορευσις προσώπων τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον έξι μηνών και χρηματικής ποινής από τρισχιλίων μέχρι δεκακισχιλίων δραχμών δι έκαστον μεταφερόμενον πρόσωπον ...»¹ (που σημαίνει ότι η ελληνική κυβέρνηση έκλεινε προληπτικά την είσοδο στους αναμενόμενους πρόσφυγες, διότι βενιζελικοί καθώς ήταν και έμπλεοι οργής για το βασιλικό καθεστώς θα καταψήφιζαν τους φιλοβασιλικούς και θα άλλαζαν τον πολιτικό χάρτη της Ελλάδας.

Όταν μετά την κατάρρευση του μετώπου θα ακολουθήσουν ραγδαίες πολιτικές αλλαγές στην Ελλάδα (επαναστατική τριανδρία, φυγή του βασιλιά Κων/νου στο εξωτερικό, νέες φιλοβενιζελικές κυβερνήσεις), το κράτος: θα προσπαθήσει καταρχάς πρόχειρα και ανοργάνωτα να αντιμετωπίσει το τεράστιο αυτό κύμα των προσφύγων: 900.000 από τη Μικρά Ασία το 1922, ενώ 1.220.000 είναι ο συνολικός αριθμός των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. σύμφωνα με την απογραφή του 1928. Το ελληνικό κράτος δεν διαθέτει τις υποδομές για να διαχειριστεί το πρόβλημα: έρανοι, συσσίτια, φιλανθρωπικές οργανώσεις αρχικά, ενώ έπειτα (Νοέμβρης 1922) περισσότερο οργανωμένα, (Ταμείο Περιθάλψεως

¹ Αναφέρεται στο Φ. Κλεάνθη, Έτσι χάσαμε τη Μικρασία, Αθήνα

Προσφύγων) με την ανέγερση ξύλινων παραπηγμάτων, επιτάξεις σπιτιών, δημοσίων χώρων (σχολείων, νοσοκομείων) θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει στοιχειωδώς το πρόβλημα.

Μετά την υπογραφή της Σύμβασης Ανταλλαγής και της συνθήκης της Λωζάννης η αποκατάσταση των προσφύγων θα αποτελέσει αντικείμενο μέριμνας όχι μόνο του ελληνικού κράτους, αλλά και της Κοινωνίας των Εθνών. (Αυτό κρίθηκε απαραίτητο λόγω της επικείμενης σύναψης προσφυγικών δανείων). Με πρόεδρο τον Χ.Μοργκεντάου και μέλη όπως τον J. Campell, την αποκατάσταση των προσφύγων θα αναλάβει ένας αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση, η ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκαταστάσεως προσφύγων), με έργο της να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση. Επομένως, πρόχειρα στην αρχή και οργανωμένα στη συνέχεια το ελληνικό κράτος θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει το προσφυγικό πρόβλημα. Μάλιστα η διαχείριση του προβλήματος θα γίνει με την παρέμβαση και του διεθνή παράγοντα. (ΚτΕ, ΕΑΠ κ.λπ.).

Η αποκατάσταση των προσφύγων (ήδη η ΕΑΠ διέκρινε σε αγροτική και αστική την αποκατάσταση των προσφύγων) γίνεται σε συγκεκριμένες περιοχές: (όσον αφορά την εκ των υστέρων παρέμβαση του Κράτους και της ΕΑΠ: υπήρχαν πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν από μόνοι τους σε κάποιες περιοχές ή μετακινούνταν από περιοχή σε περιοχή για να βρουν δουλειά κ.τ.λ.). Οι περισσότεροι πρόσφυγες τοποθετήθηκαν στη Μακεδονία (52,2%) και τη Θράκη (8%). Πάνω από τους μισούς δηλ. πρόσφυγες τοποθετήθηκαν στις λεγόμενες «Νέες Χώρες». Αυτό συνέβη διότι:

- εκεί υπήρχαν τα μουσουλμανικά κτήματα (που προέκυψαν από την ανταλλαγή) άρα ήταν ευκολότερη, ταχύτερη και λιγότερο δαπανηρή η αποκατάσταση.
- εξυπηρετούσε τη γεωργική παραγωγή.
- αποφεύγονταν έτσι οι κοινωνικές αναταραχές με τη δημιουργία γεωργών μικροϊδιοκτητών αντί εργατικού προλεταριάτου.
- κυρίως ,όμως, εποίκίζονταν παραμεθόριες περιοχές και ομογενοποιούνταν εθνικά οι «Νέες Χώρες» (περιοχές στις οποίες το ελληνικό στοιχείο δεν ήταν αναγκαστικά κυρίαρχο μετά την προσάρτησή τους το 1913).

Η αποκατάσταση δηλαδή των προσφύγων εξυπηρετούσε και πολιτικές και εθνικές σκοπιμότητες. Από τη στιγμή που με τη συνθήκη της Λωζάννης ενταφιάζονται οι αλυτρωτικές βλέψεις του ελληνικού κράτους στόχος των πολιτικών θα είναι η εθνική ομογενοποίηση και ομοιογένεια, η σταθερότητα και η ασφάλεια της χώρας. Τον ίδιο στόχο εξυπηρετεί και η πολιτική ελληνοτουρκικής φιλίας που υιοθέτησε ο Ελ. Βενιζέλος κατά την τελευταία τετραετία του (1928 – 1932).

Εγκατάσταση των προσφύγων : Χώρια...

«Οι τενεκεδομαχαλάδες»

Αρχικά, οι πρόσφυγες φτάνοντας στον Πειραιά ή στην Καβάλα ή στη Θεσσαλονίκη ή στη Χίο και τη Μυτιλήνη, τη Σύρο κ.ά. ζούσαν σε αντίσκηνα ή σε καλύβες, στρατιωτικούς θαλάμους, σχολεία, νοσοκομεία. Στη συνέχεια πέραν της αγροτικής αποκατάστασης (που ανέλαβε κυρίως η ΕΑΠ) υπήρξε και η αστική αποκατάσταση, την οποία ανέλαβε κυρίως το κράτος. Χτίστηκαν από το κράτος συνοικισμοί (λ.χ. Βύρωνας, Ν. Ιωνία (Ποδονίφτης), Καισαριανή, Κοκκινιά, Περισσός (Ποδαράδες) (για πρώτη μάλιστα φορά υιοθετήθηκε το σύστημα της «πολυκατοικίας», γεγονός που άλλαξε, όπως και η ίδια η χωροταξική εγκατάσταση των προσφύγων ,την πολεοδομική φυσιογνωμία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης). Αν και πολλοί από τους πρόσφυγες έφτιαξαν δικά τους σπίτια αργότερα, οι περισσότεροι και οι φτωχότεροι συνέχισαν να ζουν στις παρυφές παλαιότερων οικισμών ή δημιουργώντας «παραγκουπόλεις» γύρω από τους συνοικισμούς -«τενεκεδομαχαλάδες»- σε περιοχές υποβαθμισμένες, χωρίς βέβαια ύδρευση, αποχέτευση, αυτονοήτως χωρίς ηλεκτρικό, πολεοδομικό σχεδιασμό¹ κ.τ.λ. ή σε περιοχές που υποβαθμίστηκαν ακόμα περισσότερο. Χάθηκε έτσι μια χρυσή ευκαιρία ορθής πολεοδομικής και χωροταξικής οργάνωσης των μεγαλουπόλεων.

Στις περιοχές αυτές οι πρόσφυγες μετέφεραν τις συνήθειές τους (καφενέδες, τεκέδες κ.τ.λ.), πράγμα που για τους ντόπιους αποτέλεσε σημείο αιχμής της κριτικής τους: «πηγαίνουν στους τεκέδες και κάνουν τις βρωμιές τους».

¹ «Εμάς τότε μας βάλανε στην Καλαμαριά. Ξέρεις τι ήτανε τότε η Καλαμαριά; Λασποχώρι. Εμείς οι Πόντιοι την φτιάξαμε πόλη.» (Μαρτυρία Ελένης Σαββίδου, από την Κερασούντα του Πόντου, στη γράφουσα ...)

Οι πρόσφυγες: το λούμπεν προλεταριάτο: των πόλεων και η κουλτούρα της φτώχειας.

Αν και ο όρος υποπρολεταριάτο ενέχει μια σχετική δυσκολία στον σαφή προσδιορισμό του, οι κοινωνιολόγοι στέγασαν κάθε κοινωνική κατηγορία που διαβιεί μέσα σε μιαν ιδιαίτερα επαχθή κοινωνική κατάσταση και δεν μπορεί να υπαχθεί στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Είτε πρόκειται για ομάδες παρανόμων που οργανώνονται σε συνάφια κλειστά και αδιαπέραστα από την εξωτερική κοινωνία, είτε αποτελούν μάζες ανέργων, πλανόδιων και στερούμενων από μόνιμη οικογενειακή εστία πληθυσμών, τους ευκαιριακούς εργάτες, χειρώνακτες σε ιδιαίτερα επισφαλείς σκληρές και χαμηλά αμειβόμενες εργασίες, και διαβιούν μέσα σε συνθήκες χρόνιας εξαθλίωσης¹. Τέλος, παλιοί εκπεσμένοι προλετάριοι που η υπερβολική ένδεια τους εμποδίζει την ενσωμάτωσή τους στην εργατική τάξη.

Οι πρόσφυγες αποτελούν το υποπρολεταριάτο των μεγαλουπόλεων. Συχνά μετακινούμενοι από πόλη σε πόλη προκειμένου να βρουν δουλειά («Στη Χίο έμεινα ένα χρόνο. Μετά πήγα Πάτρα, Κόρινθο και τελευταία στο Βέλο. Από το Βέλο ήρθα στην Αθήνα και μετά πήγα στην Αλεξανδρούπολη στην αδελφή μου. Εν τω μεταξύ αρρώστησα και ξαναγύρισα στο Βέλο. Έφυγα όμως πάλι και ήρθα στην Αθήνα ... για καλύτερα².» Μαρτυρία Νικολάου Παπανικολάου από το χωριό Σαζάκι που βρίσκεται στη χερσόνησο της Ερυθραίας, απέναντι από τη Χίο).

Στρατιές εξαθλιωμένων προσφύγων εγκαθίστανται στις παρυφές των μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνα, Πειραιάς ...). Στο χώρο του Περισσού και στα πλαίσια της Ελληνικής Εριουργίας Α.Ε. χτίστηκαν το 1922 το εργοστάσιο Ελληνικής Μετάξης Α.Ε., το 1932 το εργοστάσιο της ΕΒΥΠ και στα χέρια πια του Π. Μποδοσάκη «Εκκοκιστήρια Ν. Ιωνίας».

Στο χώρο των εργοστασίων και με την έγκριση της ΕΑΠ οι πρώτοι επιχειρηματίες έχτισαν και τα σπίτια τους, ενώ η πλειοψηφία έμενε στον οικισμό. Παράλληλα, οι επιχειρηματίες με το δικαιολογητικό της προσφοράς άνετης και φτηνής κατοικίας

¹ Σ. Δαμιανάκος (2001), Η κοινωνιολογία του ρεμπέτικου, ΠΛΕΘΡΟΝ

² Βλ. Κέντρο Μικρασιατικών σπουδών, Η Έξοδος: μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας τ. Α' σελ 76-77.

έχτισαν εργατικές κατοικίες στο χώρο των εργοστασίων, που στην πραγματικότητα τις χαρακτήριζε η αθλιότητα. (Το ίδιο συνέβαινε και με τον εργατικό συνδικισμό του Κυρκίνη («Ελληνική Μεταξουργία Α.Ε.»¹). «Στο εργοστάσιο του Κυρκίνη τα πολυπληθή θύματα του κεμαλισμού, τα εκ Νικομηδείας και Προύσης καταγόμενα ,εύρον την γνωστήν της πατρίδας των ενασχόλησιν δια τελειοτάτων μηχανημάτων ... γίνεται μάλιστα προσπάθεια εν τω Υπουργείω Περιθάλψεως, ώστε να απασχοληθώσι άπασαι αι εργατίδες» γράφει η Χρυσή Βίβλος .

Συχνά εξαθλιωμένοι εγκαθίστανται στις παρυφές των μεγαλουπόλεων αποτελώντας έναν «χώρο απορριμμάτων», ζουν σε μια κατάσταση ανομίας², με ροπή στην «παρεκκλίνουσα» συμπεριφορά, υιοθετώντας κώδικες και κανόνες συμπεριφοράς (βλ. και απαγορευμένες δραστηριότητες, χασίς), που συγκεντρώνουν την «ηθική αποστροφή» της μικροαστικής κοινωνίας και βέβαια τα πυρά της και τα βέλη της.

Οι πρόσφυγες θα αναπτύξουν μια δική τους κουλτούρα, μια κουλτούρα «φτώχειας» ή «παραβατικότητας» που προσιδιάζει σε λούμπεν στοιχεία. Μιας υποκουλτούρας όπως αυτής του ρεμπέτικου (λεξιλόγιο αργκό, αμφίεση), η οποία θα γίνει αποδεκτή μόνο όταν θα μπει στα σαλόνια των αστών.

4.4 Η αντιμετώπιση από τους γηγενείς

Όταν οι «Άλλοι» είναι οι «τουρκόσποροι», «οι παστρικές», «οι Σμυρνιές» - η συγκρότηση του αρνητικού στερεότυπου

Η άφιξη 1.220.000 προσφύγων σε μια Ελλάδα που αριθμούσε 5.250.000 κατοίκους αποτέλεσε ένα ισχυρό «σοκ» για τους ντόπιους. Πέραν της συμπόνιας ή της φιλανθρωπίας κάποιων ανθρωπιστών ή ανθρωπιστικών Οργανώσεων ή επωνύμων (Π.Δέλτα κ.α.) και τις εκδηλώσεις αλληλεγγύης και συμπαράστασης στους πρόσφυγες, η γενικότερη στάση των ντόπιων απέναντι στους πρόσφυγες ήταν: επιφύλαξη, καχυποψία, ξеноφοβία, στιγματισμός, ρατσισμός. Αυτό φαίνεται να υποδηλώνουν οι

¹ Βλ. Όλγα Βογιατζόγλου (1997), Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία. Παράμετροι εγκατάστασης στο συλλογικό τόμο , *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Επιστημονικό Συμπόσιο, Εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Αθήνα, σελ. 150-156,

Βλ. Κατά τον όρο του R. Merton στο Β. Καρύδης (1996), Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα, Παπαζήσης

περισσότερες μαρτυρίες προσφύγων, ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο βίωσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες την αντιμετώπισή τους. Από τους γηγενείς: «Αμάν, πολύ μας ρεζιλέψανε, πολύ μας βασανίσανε. Τα μικρά και τις γριές μας κουρεύανε από τη ρίζα. Μας γδύσανε και μας βάλανε στον κλίβανο. Στην καραντίνα μεγάλο ρεζιλίκι. Από τον Αϊ Γιώργη στον Πειραιά, μας βάλανε στο βαπόρι, στη Θεσσαλονίκη μας φέρανε. Στα σοκάκια της Θεσσαλονίκης μας αφήσανε. Στα σοκάκια της Θεσσαλονίκης πεταμένοι ήμαστε. Περνούσε κόσμος και μας έβλεπε. Αμάν, ρεζιλίκι! «Προσφυγιά, προσφυγιά! λέγανε και περνούσανε ... (Μαρτυρία Καλλισθένης Καλλίδου από το χωριό Φερτέκι της Καππαδοκίας κοντά στη Νίγη στο Η έξοδος (έκδοση του κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμ. Β σελ. 261).

«Μας ήθελαν πρόσφυγες, δηλαδή ζητιάνους. Δεν μας έλεγαν έτσι γιατί είχαμε προσφύγει, δηλαδή καταφύγει στην Ελλάδα. Πόση ντροπή νιώθαμε! Δεν μας έλεγαν ασ πούμε οι «διωγμένοι» ή «οι Μικρασιάτες». Μας έλεγαν πρόσφυγες για να χαρακτηρίσουν την ένδειά μας». (Μαρτυρία Φ. Μαστιχιάδη)¹.

«Είμαστε Έλληνες όσο κι εδώ: Αλλά με το «πρόσφυγες» μας ξεχώριζαν, μας τοποθέτησαν στο περιθώριο της κοινωνίας και κοντέψαμε να ξεχάσουμε τι είμαστε. Ήταν τίτλος ανυποληψίας το «πρόσφυγας». (Μαρτυρία Π. Καλαϊτζή)².

«Από την Τουρκία μας έδιωξαν ως Έλληνες και από την Ελλάδα ως Τούρκους»³.

«Ήταν κατάρα Θεού η Ανταλλαγή» «Ανάθεμα στους αίτιους!»⁴.

«Η προσφυγική αγέλη»⁵

Όσο κι αν -στον επίσημο τουλάχιστον λόγο- η ελληνικότητα των προσφύγων αυτή καθεαυτή δεν αμφισβητείται, τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα ουσιαστικά την αναιρούν: οι πρόσφυγες κι οι συνοικισμοί τους περιγράφονται σαν κάτι ολοκληρωτικά ξένο από την «αυθεντικά ελληνική» κοινωνία των γηγενών, σαν «εισβολείς» που έχουν έρθει να καταστρέψουν τον «ελληνικό τρόπο ζωής» της παραδοσιακής «μικράς πλην εντίμου» Ελλάδας.

¹ Στο Α. Παναγιωταρέα (1994), Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη

² Α. Παναγιωταρέα ο.π.

³ Δ. Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα, ο.π.

⁴ Ν. Καζαντζάκη, Οι αδερφοφάδες, Δ. Σωτηρίου, ο.π.

⁵ Έκφραση του Γεωργίου Βλάχου στην *Καθημερινή* αναφέρεται στο G. Mavrogordatos, βλέπε βιβλιογραφία

Η ξενοφωνία πολλών απ' αυτούς, η συσπείρωσή τους σε εθνοτοπική βάση, η εσωστρέφεια κι η αμυντική περιχαράκωσή τους απέναντι στους γηγενείς, η «διπροσωπία» και «ιδιοτέλεια» τους απέναντι στους φορείς δημόσιας εξουσίας και πλούτου (έστω και με τα δικά τους μέτρα), η εξάρτησή τους από την πολιτική εξουσία, χαρακτηριστικά απολύτως φυσιολογικά για μια ξεριζωμένη κοινότητα, αντιπαραβάλλονται διαρκώς με το «ήθος», τη «λεβεντιά» και την «ευθυκρισία» μιας κοινωνίας που έφυγε μεν ανεπιστρεπτί αλλά δεν παύει να έχει νοσταλγούς..

Η διάσταση που εκδηλώθηκε ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους ντόπιους εκδηλώθηκε σε πολλά επίπεδα:

- στην κοινωνική ζωή: «τουρκόσποροι» και «τουρκομερίτες», «πρόσφυγγες» ήταν οι πρόσφυγες κυρίως για τους κατοίκους της «Παλαιάς Ελλάδας», «ακρίδες» και «μαζώματα», «γιαουρτοβαφτισμένοι», «Χασικλήδες» και «χασισοπότες», «Ρέμπελοι και τεμπέληδες», «αχαΐρευτοι», οι γυναίκες τους «παστρικιές», ήτοι ελευθερίων ηθών και πόρνες, ενώ οι ρεμπέτες θα θεωρηθούν απόκληροι της κοινωνίας και περιθωριακοί (τόσο αυτοί, όσο και οι συνήθειές τους, κυρίως επί Ι. Μεταξά (1936-1940), οπότε χασίς και τεκέδες τέθηκαν υπό διωγμόν). Οι γηγενείς - εκτός από τα κοινωνικά στρώματα που, λόγω των εξίσου αθλίων συνθηκών στις οποίες ζούσαν, συγχρωτίζονταν με τους πρόσφυγες και επισκέπτονταν τους συνοικισμούς, τα καφενεία τους ή τους τεκέδες για να καπνίσουν – αδυνατούσαν να κατανοήσουν τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα ζωής των Μικρασιατικών, κυρίως των αστών. Ήταν περίεργο για τους κατοίκους – κυρίως της «Παλαιάς Ελλάδας» -να βλέπουν άντρες και γυναίκες μαζί σε καφενείο (αφού μόνο οι άντρες πήγαιναν στο καφενείο στην Ελλάδα) ή γυναίκες να πλένονται και να στολίζονται [το πλύσιμο ,και λόγω των συνθηκών: έλλειψη τρεχούμενου και ζεστού νερού, ήταν σχετικά σπάνιο! στην Ελλάδα, οπότε μεταφραζόταν ως πράξη δόλια που στοχεύει στην αποπλάνηση του τίμιου και νοικοκυρεμένου Έλληνα συζύγου από την συζυγική και οικογενειακή εστία. .Βέβαια πραγματική βάση υπήρχε σε αρκετές από αυτές τις στερεοτυπικές αναπαραστάσεις: πολλές προσφυγοπούλες αναγκαστικά έβγαιναν στην πορνεία για να ζήσουν ή αρκετοί πρόσφυγες ήταν χρήστες χασίς. Από το μερικοί όμως ως το «όλοι οι Α είναι Β» υπάρχει, προφανώς, τεράστια απόσταση...).

«Ξένοι στον τόπο μας»

Για τη στάση πολλών γηγενών απέναντι στους πρόσφυγες του '22, εξαιρετικά εύγλωττο είναι το μυθιστόρημα «Λεηλασία μιας ζωής» του μεσολογγίτη εκπαιδευτικού Αντώνη Τραυλαντώνη (1935). Ο φόβος αρχικά απέναντι στον ξένο, απ' τον οποίο η ανάγκη επιβίωσης έχει -υποτίθεται- αφαιρέσει κάθε αναστολή. Η δυσφορία, κατόπιν, για τη σχετική τακτοποίηση των επήλυδων και τις συνακόλουθες μεταβολές στο αστικό τοπίο είναι οι ψηφίδες που συγκροτούν την ξενοφοβική στάση των ντόπιων απέναντι στους «νεοφερμένους».

«Όσοι δεν έζησαν το '22», διαβάζουμε, «ας φαντασθούν ένα μεγάλο καράβι, παραφορτωμένο με επιβάτες, που πνίγεται μεσοπέλαγα, χωρίς βοήθεια, και σκορπίζεται στη θάλασσα, σκοινιά-μαδέρια. Πλήρωμα και επιβάτες πέφτουν στη θάλασσα. Με τα μάτια πεταμένα έξω, με κινήσεις σπασμωδικές, με φωνές, με θρήνους, με μουγκρητά, κυνηγούν ένα μεγάλο μαδέρι που πέρασε πλέοντας πλάγι τους.

Όλοι θέλουν να κολλήσουν επάνω όσο μπορούν σφιχτότερα με την τελευταία ελπίδα για τη ζωή, και ο καθένας, με τα χέρια, με τα πόδια, με τα δόντια, με το κεφάλι, αγωνίζεται να σπρώξει τον άλλον, να τον θυσιάσει, ο δούλος τον αφέντη, ο φίλος το φίλο, ο αδερφός τον αδερφό, ο εραστής την ερωμένη του, το παιδί τον πατέρα του, η μάνα το παιδί της, για να γλυτώσει τη ζωή του αυτός. Γιατί όλα τα ανθρώπινα ένστικτα, όλα τα διδάγματα του πολιτισμού, της θρησκείας, της αρετής, όλα έχουν σβυστή με μιας από μια πνοή παντοδύναμη, από το αδάμαστο, το άγριο, το σκληρό και ανήλεο ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως.

Ας φαντασθούν ακόμα σκυλιά, πλήθος σκυλιά ριγμένα σ' ένα ξεροπήγαδο. Με λύσσα, με ουρλιάσματα, με δόντια και με νύχια, το καθένα αγωνίζεται για να σπαράξει το άλλο, για να ζήσει αυτό, να παρατείνει λίγες ώρες την άθλια ζωή του, με τις σάρκες του συντρόφου του, του αδερφού του.

Τέτοια απάνω κάτω στυγερή εικόνα παρουσιάζονταν στον ταξιδιώτη από το λιμάνι ως την Ομόνοια, και σ' όλες τις πλατείες, τα πεζοδρόμια, τους δρόμους, τα στενά, και πέρα, έξω από την πολιτεία, από τα πόδια του Υμηττού έως τα πόδια του Αιγάλεω» (σ.143-44).

Η τελευταία φράση φωτίζει το νόημα των παρομοιώσεων: ο αλληλοσπαραγμός δεν αφορά την ώρα των σφαγών ή της ομηρείας, όταν κάθε ακραία συμπεριφορά είναι

πιθανή, αλλά την προσφυγιά αυτή καθ' εαυτή. Για τον αθηναίο μικροαστό, τα «ανθρώπινα ναυάγια» της Μικρασίας που συνωστίζονται στους δημόσιους χώρους της πρωτεύουσάς «του» έχουν χάσει μια για πάντα τη σχέση τους με τον «ανθρώπινο πολιτισμό», έχοντας μετατραπεί σ' ετοιμοθάνατα πανικόβλητα σκυλιά.

«Με τον καιρό, η απέχθεια για τους «εισβολείς» μετατρέπεται σε δυσφορία για την υποτιθέμενη «άλωση» της πόλης απ' αυτό το «ξένο στοιχείο», καθώς τα «ναυάγια» ξαναφτιάχνουν τη ζωή τους προκαλώντας νέα άγχη στους νοσταλγούς της «μικράς πλην εντίμου» κοινωνίας που παρήλθε ανεπιστρεπτί.

Ο αφηγητής αναζητά κάποιον παλιό γνωστό του στη Νεάπολη (Εξαρχείων):

«Το σπίτι ήταν ξεκαινουργωμένο αλλά ευκολογνώριστο, στην πινακίδα όμως εδιάβασα κάποιο άγνωστό μου όνομα, κάτι ...όγλου. Και στη θέση του καπνοπωλείου, αλλά με έκταση μεγαλύτερη, βρίσκονταν ένα ζαχαροπλαστείο, όπου μου φάνηκε ότι άκουσα όλες τις γλώσσες του κόσμου εκτός από τα ρωμέικα. Κατάλαβα ότι και ο διευθυντής και η πελατεία ήταν πρόσφυγες, που είχαν αρχίσει από τότε να νοικοκυρεύονται.

Με κοίταζαν με δυσπιστία και κάποιο μίσος, η ανάγκη όμως μ' έκανε να πλησιάσω στον πάγκο και να ρωτήσω για το νοικοκύρη του σπιτιού». Ο ερωτώμενος όμως «δεν ήξερε τίποτε, δεν είχε καν ακούσει το όνομα και με τον τρόπο του μού 'λεγε να τον ξεφορτώνομαι» (σ.161).

Δεν πρόκειται για μεμονωμένο περιστατικό. Η ίδια σκηνή της «κυριαρχίας» των «άλλων» στην πρωτεύουσα επιβεβαιώνεται ξανά παρακάτω, με αφορμή μian ακόμη αναζήτηση:

«Τα πλατειά ρολά και οι πλούσιες βιτρίνες ήταν εκεί, εκεί ψηλά ήταν και η μεγάλη πινακίδα, πουθενά όμως ο Αλέξανδρος και η Άννα Κομπολογά, στη θέση τους ο "Ζαχαρίας ...όγλου".

Αυτή η ογλοκρατία (με συγχωρείτε για την κρυάδα) που έμελλε σε λίγο να κυριαρχήσει στην Αθήνα μας, είχε αρχίσει από τότε, καθώς φαίνεται. Οι μπανκανότες [χαρτονομίσματα] είχαν κάμει το θάμα τους και στο κατάστημα του κυρ-Αλέκου» (σ.196).

Εκτός από την περιφρόνηση, την απομόνωση, το ρατσισμό, οι πρόσφυγες αντιμετώπισαν βέβαια αντικειμενικά προβλήματα επιβίωσης: αρρώστιες (ελονοσία, φυματίωση (χτικιό), τύφος, θάνατοι από αρρώστιες, κακουχίες, πείνα, ανεργία, αδυναμία επιβίωσης).

«Δυο χρόνια μείναμε στα τσαντίρια. Ο κόσμος αρρώσταινε και πέθαινε κάθε μέρα. Πέθανε ο άντρας μου, πέθανε και το παιδί μου ο Χαράλαμπος. Τη νύχτα έρχονταν τα τσακάλια, σκάβανε τους τάφους και έτρωγαν τους πεθαμένους. Δεν είχαμε στο χωριό μας τέτοια αγρίμια. Ήχαν να κάτι μεγάλα δόντια ...»¹. «Το τι τραβήξαν αυτοί οι άνθρωποι δε λέγεται. Ατιμαστήκανε. Ήθελαν να τους κλέψουν οι κλεφταράδες που ήταν εδώ πέρα. Απατεώνες...»²

Ως προς την απασχόληση και την εργασία: Οι περισσότεροι εργάζονταν περιστασιακά κάνοντας μεροκάματα στις οικοδομές, σε εργοστάσια, σε βιοτεχνίες, ως πλανόδιοι μικροπωλητές, ναυτεργάτες και εργάτες σε δημόσια έργα. Μεγάλη είναι η έκταση της γυναικείας εργασίας: οι γυναίκες δουλεύουν ως πλύστρες ή καθαρίστρες, ξενοδολεύουν σε σπίτια αστών, τα κορίτσια τους πάνε ψυχοκόρες, είτε εργάζονται στην κλωστοϋφαντουργία, στην εριουργία, στην ταπητουργία, στη μεταξουργία, τομείς μάλιστα που παρουσιάζουν ιδιαίτερη άνθηση.

4.5 Συνέπειες από την άφιξη των προσφύγων

Η άφιξη των προσφύγων λειτούργησε ως καταλύτης για τη δυναμική της ελληνικής κοινωνίας, κυρίως δε για την επίλυση χρόνιων προβλημάτων, ανεπαρκειών και ελλείψεων της ελληνικής οικονομίας.

- Η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων επιτάχυνε τη διανομή των μεγάλων αγροκτημάτων στη Μακεδονία κυρίως και άρα την επίλυση του αγροτικού ζητήματος.
- Επιτάχυνε μεγάλα δημόσια έργα που καθυστερούσαν (αποξηράνσεις, εγγειοβελτιωτικά έργα κ.τ.λ.)

¹ Μαρτυρία Δέσποινας Συμεωνίδου από τα Κενάταλα της Καλπαδοκίας στο Έξοδος ..., ο.π.

² Μ. Βαμβακάρης (1978), Αυτοβιογραφία, εκδ..Παπαζήση

- Προκάλεσε την εισροή ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα και μεγάλων επενδύσεων¹ (ΟΥΛΕΝ, ΠΑΟΥΕΡ, ΦΑΟΥΝΤΕΣΙΟΝ 1925-6)
- Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν το φθινό εργατικό δυναμικό (ειδικά οι γυναίκες), την κινητήρια δύναμη της εγχώριας βιομηχανίας και απογείωσαν βιομηχανικούς τομείς όπως ταπητουργία, κλωστοϋφαντουργία (πολλοί πρόσφυγες υπήρξαν και ιδιοκτήτες βλ. Μουζιάκης «Πεταλούδα», Π. Μποδοσάκης)
- Το σημαντικότερο: Η άφιξη των προσφύγων και η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία οδήγησε τελικά σε ένα εθνικά ομοιογενές κράτος που έχοντας τελειώσει οριστικά με την υπόθεση του αλυτρωτισμού περνούσε στη φάση συγκρότησης της εθνικής του ταυτότητας. Όσον αφορά το οικονομικό επίπεδο, η ενσωμάτωση των προσφύγων μεσοπρόθεσμα και, αφού ξεπεράστηκε το αρχικό σοκ, ωφέλησε το ελληνικό κράτος (και όχι τόσο τους ίδιους τους πρόσφυγες, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι τουλάχιστον με το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930 οι Έλληνες πρόσφυγες ζημιώθηκαν). Σε πολιτιστικό επίπεδο το νεοελληνικό κράτος απέκτησε μια νέα πολιτιστική φυσιογνωμία εμπλουτισμένη με νέα στοιχεία τόσο στη μουσική (ρεμπέτικο, μικρασιατικό τραγούδι) στη λογοτεχνία (βλ. Η. Βενέζης, Κ. Πολίτης, Γ. Θεοτοκάς, Γ. Σεφέρης κ.α.), συνέβαλε δηλ. η ενσωμάτωση των προσφύγων στη διαμόρφωση της νεο-ελληνικής κουλτούρας.

Συνοψίζοντας:

Για να κατανοήσει και να ερμηνεύσει κανείς το προσφυγικό ρεύμα που προέκυψε μετά τη μικρασιατική καταστροφή καθώς και τους όρους της ενσωμάτωσης των προσφύγων στη νεοελληνική κοινωνία, πρέπει να λάβει υπόψη του την ιστορική συγκυρία μέσα στην οποία εκδηλώθηκε το φαινόμενο και τις πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές συνθήκες που υπαγόρευαν την ενσωμάτωσή τους στην νεοελληνική κοινωνία.

Το Προσφυγικό ρεύμα του '22:

- δεν έχει εκούσιο αλλά αναγκαστικό χαρακτήρα

¹ Εταιρείες που ανέλαβαν την κατασκευή του φράγματος του Μαραθώνα και την ηλεκτροδότηση της Αθήνας αντίστοιχα

- προκύπτει από εξωτερικά αίτια (Α΄ παγκόσμιος πόλεμος και ο απόηχός του, εμπλοκή της Ελλάδας στη Μ. Ασία)
- είναι αποτέλεσμα εσφαλμένων στρατηγικών και τακτικών των ελληνικών βενιζελικών και αντιβενιζελικών κυβερνήσεων και της αντιφατικής πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία
- αποτελούν οι πρόσφυγες «τα θύματα» ενός πολιτικού παιχνιδιού στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής και της αλλαγής του status quo στο χώρο της πάλαι ποτέ κραταιάς Οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και της Ανατολικής Ευρώπης και συνεπακόλουθα του συσχετισμού δυνάμεων στην περιοχή: άνοδος κεμαλικών στην Τουρκία, διείσδυση Γερμανίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία, επικράτηση μπολσεβίκων στη Σοβιετική Ένωση (1917), αλλαγή στάσης των δυτικών Συμμάχων απέναντι στην Τουρκία de facto ήττα της Ελλάδας στο μικρασιατικό μέτωπο και αδύνατη θέση της Ελλάδας στις διαπραγματεύσεις. Ενταφιασμός των αλυτρωτικών βλέψεων της Ελλάδας μετά τη συνθήκη της Λωζάννης, αναδίπλωση στο εσωτερικό της. Στρατηγική επιλογή και πάγια πολιτική των Ελληνικών κυβερνήσεων μετά το 1923 θα είναι η σταθερότητα η ασφάλεια και κυρίως η εθνική ομοιογένεια.

4.6 Από το αρχικό σοκ στην προσπάθεια ενσωμάτωσης

Σε επίπεδο κράτους η ελληνική πολιτεία και κοινωνία υφίσταται κυριολεκτικά σοκ από το κύμα των προσφύγων: 1.220.000 πρόσφυγες έρχονται (σύμφωνα με την απογραφή του '28) να προστεθούν στα 5.250.000 των Ελλήνων (οι οποίοι πριν το 1913 ήταν 2.700.000, μέσα δηλ. σε μια δεκαετία ο πληθυσμός της Ελλάδας τριπλασιάστηκε!!!), παρουσιάζεται δηλ. εν μια νυκτί σχεδόν – μια αύξηση κατά ¼ του πληθυσμού.

«Από τους τενεκεδομαχαλάδες στους συνοικισμούς»

Το κράτος κακήν κακώς και πρόχειρα στην αρχή προσπαθεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα. Η έλλειψη μέσων και υποδομών είναι προφανής: τενεκεδομαχαλάδες, αντίσκηνα, συσσίτια, περιφερόμενοι πρόσφυγες στην αρχή, πιο οργανωμένα και με τη διεθνή παρέμβαση (ΚτΕ, ΕΑΠ) στη συνέχεια θα προσπαθήσει να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες. Η αποκατάσταση θα γίνει υπό τον έλεγχο του κράτους και θα εξυπηρετήσει

όχι μόνο πολιτικές αλλά και εθνικές σκοπιμότητες. Η αποκατάσταση αυτή –αστική και αγροτική – στοχεύει στην οργανική ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. (Παρά τις αντιρρήσεις των ίδιων των προσφύγων που επιθυμούσαν την παλιννόστησή τους, μετά τη Λωζάννη έγινε αντιληπτό ότι ο δρόμος της προσφυγιάς ήταν δρόμος χωρίς επιστροφή).

Η ενσωμάτωση των προσφύγων με τη σειρά της αποσκοπούσε:

- στην εθνική, ομογενοποίηση – ομοιογένεια του ελληνικού κράτους
- στη σταθερότητα και ασφάλεια της ελληνικής κοινωνίας
- στην αποφυγή κοινωνικών εντάσεων
- στην ενίσχυση της μικρής γεωργικής ιδιοκτησίας

Επιτάχυνε ως καταλύτης:

- την επίλυση χρόνιων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας
- την επίλυση του αγροτικού ζητήματος
- μεγάλα δημόσια έργα
- την απορρόφηση ξένων κεφαλαίων
- μεγάλες επενδύσεις στην Ελλάδα
- την ανάπτυξη (ως απογείωση σε ορισμένες περιπτώσεις) της ελληνικής βιομηχανίας
- ωφελεί μεσοπρόθεσμα την ελληνική οικονομία.

Στο επίπεδο της πολιτικής: Ο καθοριστικός μηχανισμός που έκανε δυνατή μεσοπρόθεσμα αυτή την ενσωμάτωση, υπήρξε η θεσμική αναγνώριση των προσφύγων ως ελλήνων πολιτών κι εκλογέων. Αναγνώριση που δεν θεωρήθηκε καθόλου αυτονόητη εκείνα τα χρόνια (δες παρακάτω ρητορική του αντιβενιζελικού τύπου), όταν ένα μεγάλο τμήμα τόσο των γηγενών όσο και των προσφύγων θεωρούσε πιθανή την «παλιννόστησή» τους στις χαμένες «πραγματικές» τους πατρίδες. Για τη συνειδητοποίηση του μόνιμου χαρακτήρα της αλλαγής χρειάστηκε παραπάνω από μια δεκαετία. Η τελική δε υπέρβαση του χάσματος ολοκληρώθηκε μόλις στα χρόνια της

Κατοχής και της Αντίστασης, με τη σφυρηλάτηση αγωνιστικών δεσμών και τη χάραξη νέων -πολιτικότερων- διαχωριστικών γραμμών στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας.

Στο επίπεδο της καθημερινότητας: «Οι τουρκόσποροι» και οι «παστρικιές» Ο πρόσφυγας γίνεται για τους ντόπιους ο επικίνδυνος «Άλλος. Το «πρόσφυγας» γίνεται τίτλος ανυποληψίας ...- Δεν ενδιαφέρει το γεγονός ότι είναι ομοεθνής και ομόθρησκος. Για τους ντόπιους είναι «τουρκόσπορος» και «τουρκομερίτης», ο οποίος «πρέπει να πάει από κει που 'ρθε», οι πρόσφυγες είναι «ρέμπελοι» και «χασικλήδες», απειλούν τα χρηστά ήθη. Οι γυναίκες τους είναι «παστρικές» και «πόρνες». Η «Σμυρνια» είναι η αντροχωρίστρα που πλένεται για να «ξελογιάσει» - ίσως και με μάγια - τον άντρα το νοικοκύρη της ντόπιας που στον αντίποδα είναι «μαζεμένη» και «νοικοκυρά» και «δεν πάει στα καφέ σαντάν με τους άντρες».

Η αρνητική αυτή στερεοτυπική απεικόνιση έχει καταρχάς οικονομική βάση: οι ντόπιοι έχοντας εξαντληθεί οικονομικά από μια δεκαετία πολεμικής προπαρασκευής του κράτους (1912 – 1922), έχοντας υποστεί απώλεια του κεφαλαίου τους (διχοτόμηση της δραχμής – Μάρτης 1922), βλέποντας να φτάνουν στη χώρα τους μέσα σε μια δεκαετία – αλλά πολύ περισσότερο μέσα σε ένα μήνα – συνολικά 1.220.000 πρόσφυγες, θεωρούν ότι αυτοί οι «Άλλοι» απειλούν την επιβίωσή τους, ότι η «χώρα δεν χωρά να θρέψει τόσα στόματα».

Αλλά οι πρόσφυγες δεν απειλούν μόνο την επιβίωση, αλλά και τη συνοχή και την ασφάλεια μιας κοινωνίας που παλεύει χρόνια να αποκρυσταλλώσει μια – εθνική - ταυτότητα. Φορείς ενός κοσμοπολίτικου τρόπου ζωής, συχνά πολύ ανώτερου από αυτού των γηγενών (ειδικά οι Σμυρνιοί με τα θέατρα, τα ρεστοράν, τα τσάγια και τις βεγγέρες, τις βόλτες στο Και, το υπό ίδρυση Πανεπιστήμιο, την Ευαγγελική Σχολή), φαντάζουν οι πρόσφυγες ακατανόητοι σχεδόν: κι ό,τι δεν κατανοούμε το στιγματίζουμε, το δαιμονοποιούμε, όταν βέβαια «εμείς» είμαστε οι περισσότεροι κι οι άλλοι οι λιγότεροι. (Και βέβαια δεν είμαστε εμείς ρατσιστές, αυτοί είναι «πρόσφυγες»).

Το πλύσιμο και το ντύσιμο της Σμυρνιας είναι «απειλή» για την Ελληνίδα, το ρεμπέτικο «υποκουλτούρα», ό,τι αφορά τους πρόσφυγες είναι περιθωριακό και οδηγεί και στο περιθώριο όποιον τα ασπάζεται. (Δεν ισχύει το ίδιο βέβαια για τους ευπορότερους πρόσφυγες ή για τους πρόσφυγες των γραμμάτων: Π. Μποδοσάκης, Βενέζης, Σεφέρης κ.α.). Από την άλλη οι πρόσφυγες αμύνονται αντιπαραβάλλοντας

έναν πολύ ανώτερο τρόπο ζωής: «εμείς πίναμε το τσάι μας στις πέντε!!» ή έστελναν με πολλές στερήσεις τα παιδιά τους σε ιδιωτικά και όχι σε δημόσια σχολεία «για να μην τα δαχτυλοδείχνουν σα προσφυγάκια¹».

«Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης είναι πιο Ρωμιοί από σας»²

Η αντίθεση γηγενών προσφύγων είχε και πολιτική βάση: οι «Άλλοι» είναι στην πλειοψηφία τους Βενιζελικοί. Οι κάτοικοι της «Παλαιάς Ελλάδας» φιλοβασιλικοί στην πλειοψηφία τους («ελιά ,ελιά και Κώτσο βασιλιά») έχοντας νωπές τις μνήμες του διχασμού, είναι αρνητικά διατιθέμενοι απέναντι ακόμα και στην πιθανότητα έλευσής των προσφύγων. Φοβούνται για την τύχη της βασιλείας. Το κλίμα έχει προλειάνει τόσο ο Τύπος όσο και επίσημες δηλώσεις όπως αυτές του πρίγκιπα Ανδρέα³: «απαίσιτοι πραγματικά εδώ⁴ (στη Σμύρνη) οι Έλληνες. Επικρατεί άκρατος βενιζελισμός. Θα ήξιζε πραγματικά να αφήσουμε τον Κεμάλ να τους πετσόκοπτε όλους αυτούς τους αχρείους ... ». Η έλευση των προσφύγων θα αλλοίωνε τον εκλογικό χάρτη της χώρας. Ο ίδιος ο Γ. Βλάχος καλούσε από την «Καθημερινή» τον ελληνικό στρατό να διαχειμάση οίκαδε.» αφήνοντας στην ουσία απροστάτευτους τους Έλληνες της Μ. Ασίας. «Οίκαδε οι Πομερανοί»⁵. Οι πρόσφυγες, οι Μικρασιάτες, ήταν ανεπιθύμητοι στην Ελλάδα.

4.7 Οι πρόσφυγες στον τύπο της εποχής

«Επαγγελματίες ψηφοφόροι»

Ένα πρώτο πράγμα που τους χρεώνεται σε πολιτικό επίπεδο, είναι ότι η ψήφος τους νοθεύει την πραγματική βούληση του εκλογικού σώματος.

«Οι πρόσφυγες ελθόντες ενταύθα θύματα μιας τραγικής καταστροφής», διαβάζουμε π.χ. σε προεκλογικό κύριο άρθρο του «Εμπρός» (14.9.1928), «δεν εδιδάχθησαν πως πρέπει να έχουν και αυτοί γνώμην επί των κοινών, εκλέγοντες ομού μετά των άλλων τους ανθρώπους οι οποίοι θα τους διοικούν, αλλά πώς να νοθεύουν την γνώμην των

¹ Μαρτυρία Σ. Μαυρούλια στο Α. Παναγιωταρέα, ο.π.

² Π. Μπούμπουλης, βουλευτής Σπετσών, 1934

³ Ημερολόγιο Ι. Μεταξά, αναφέρεται στο Φ. Κλεάνθη, Έτσι χάσαμε τη Μικρασία, ο.π.

⁴ βλ επιστολή πρίγκιπα Ανδρέα στον Ι. Μεταξά στο Κλεάνθη, Έτσι χάσαμε..., ο.π.

⁵ Δες ομότιτλο άρθρο του Γ. Βλάχου, εφημ. «Καθημερινή», 14/8/1922

άλλων. Δεν εδιδάχθησαν πώς να ψηφίζουν ως ελεύθεροι πολίται, αλλά πώς να αλλοιώνουν την ψήφον των άλλων».

Η ίδια εφημερίδα αντιπαραβάλλει «πρόσφυγες» κι «ελληνικό λαό», ως διαφορετικές -κι αντίπαλες- κατηγορίες: οι βενιζελικοί, διακηρύσσει, «γνωρίζουν ότι ο ελληνικός λαός τους θεωρεί πραγματικούς εχθρούς του, χυδαίους απατεώνας και αγύρτας και ουδέποτε θα εκδηλώσει προς αυτούς την εμπιστοσύνην του, δια τούτο δε στηρίζουν τας ελπίδας τους μόνον εις τους ευνοηθέντας υπό της τύχης και της ιδικής μας νομιμότητος πρόσφυγας» (5.8.1928).

Όσο για τη «νοθεία», αυτή μπορεί να γίνεται έμμεσα και νόμιμα, με την επιλεκτική προσφυγική εγκατάσταση στις περιφέρειες αντιβενιζελικών αστικών κέντρων ή με το σχεδιασμό των εκλογικών περιφερειών έτσι ώστε να αυξάνεται η βαρύτητα της προσφυγικής ψήφου (γεγονότα ιστορικά πιστοποιημένα), η όλη συζήτηση όμως επικεντρώνεται στην υποτιθέμενη διπλοψηφία των βενιζελικών προσφύγων σε βάρος των αντιβενιζελικών γηγενών.

«Εξήκοντα χιλιάδες ανύπαρκτοι πρόσφυγες εψηφισαν κατά τας εκλογάς του 1926», διαβάζουμε π.χ. σε προεκλογικό πρωτοσέλιδο της έγκυρης «Καθημερινής» (13.7.1928). «Αι πλεονάζουσαι αυταί ψήφοι προήρχοντο εκ των διαθετόντων διπλά και τριπλά εκλογικά βιβλιάρια».

Πιο εύγλωττο είναι το κύριο άρθρο της ίδιας εφημερίδας με το χαρακτηριστικό τίτλο «Και πάλιν ο «λεπρός» (14.7.28), όπου κάποιος φανταστικός ανώνυμος πρόσφυγας εξηγεί στους αντιβενιζελικούς το μάταιο της προεκλογικής τους καμπάνιας:

«Αισθάνομαι την ανάγκην να κάμω και πάλιν μίαν προδοσίαν. Εγώ ο πρόσφυξ, ο χθесινός πολίτης του Ελληνικού Κράτους, τολμώ να σας δώσω αυτήν την συμβουλήν εις σας τους γηγενείς, οι οποίοι υποτίθεται ότι ξεύρετε καλά, καλύτερα από μάς, τα πολιτικά πράγματα της πατρίδος μας. Σας συμβουλεύω λοιπόν ν' απόσχετε από τας εκλογάς.

Δεν πρέπει να έχετε την εσφαλμένην ιδέαν ότι ημείς οι πρόσφυγες είμεθα σύμμαχοι του βενιζελισμού. Δεν είμεθα καν ελεύθεροι πολίται. Είμεθα αιχμάλωτοι του βενιζελισμού. Ηρθαμε κατεστραμμένοι, απηλπισμένοι, γυμνοί και πεινασμένοι από τον τόπον μας και ευρήκαμεν εδώ μίαν Επανάστασιν η οποία είχεν επικρατήσει. Η Επανάστασις ήτο βενιζελική και σεις είσθε οι εχθροί της. Ητο λοιπόν λογικόν να μας

αγκαλιάση η Επανάσταση, να μας βοηθήσει, να μας πληρώσει και να μας στήσει απέναντί σας δια να παριστάνωμεν τον λαόν.

Τώρα μας άγει και μας φέρει. Μας πληρώνει, μας υποστηρίζει, μας συγκρατεί, διότι ημείς είμεθα ο λαός του. Και ημείς μένομεν δίπλα του, διότι αυτός είναι ο προστάτης μας, αφού αυτός επικρατεί πάντοτε.

Δεν θα εκπλαγήτε βεβαίως αν σας ειπώ ότι ο κάθε πρόσφυξ έχει εφοδιασθή με τριπλά και τετραπλά βιβλιάρια, ότι θα έχη εις τα χέρια του τριπλά και τετραπλά ψηφοδέλτια, δια να μη σας είπω περισσότερα. Αυτό είναι το κύριον επάγγελμά μας. Ο κάθε πρόσφυξ έχει βεβαίως ένα δεύτερον επάγγελμα, αλλά το κύριον επάγγελμά του, αυτό από το οποίον αποζή, αυτό που αποτελεί την υπόστασίν του, είναι ψηφοφόρος του βενιζελισμού».

«Θα μας πάρουν τα σπίτια»

Το νόμισμα έχει, ωστόσο, και μια άλλη πλευρά. Για την αντιβενιζελική προπαγάνδα, ο κομματικός εχθρός ταυτίζεται με τον «εθνοτικό». Με τελικό διακύβευμα, τη ζωή και την περιουσία των ντόπιων Ελλήνων που εποφθαλμιούν οι «εισβολείς».

«Ήτο επόμενον», αποφαινεται π.χ. το «Σκριπ» (31.7.28), «ο Βενιζέλος να γίνη υποτελής εις τους πρόσφυγας. Ο μέγας αρχηγός κατήντησε να αναγνωρίζη ως αρχηγόν τον κύριον εις ίδην και όγλου».

«Οι γηγενείς είτε βενιζελικοί είναι είτε αντιβενιζελικοί είτε δημοκράται ή βασιλόφρονες πρέπει να γνωρίζουν ένα και το αυτό», διακηρύσσει πάλι χαρακτηριστικά η «Καθημερινή» (20.7.1928). «Ότι εφ' όσον ψηφίζουν Βενιζέλον, ψηφίζουν κατ' ανάγκην πρόσφυγας και εφ' όσον ψηφίζουν πρόσφυγας ψηφίζουν την αρπαγήν και την απώλειαν της αγροτικής χθες, της κτηματικής σήμερα, της αστικής αύριον περιουσίας των. Οι ατυχείς πρόσφυγες κατά τούτο δεν πταίουν. Διότι κατεστράφησαν και θέλουν να ζήσουν, οπωσδήποτε, είτε εις βάρος του ενός είτε εις βάρος του άλλου. Ημείς όμως, οι γηγενείς, τι πταίομεν;... Διατί να υφιστάμεθα την υπέρ των προσφύγων καθολικήν αυτήν απαλλοτριώσιν της Ελλάδος;»¹. Βέβαια, η παρουσία των προσφύγων – βενιζελικών στην πλειοψηφία τους έως το 1932, οπότε η πολιτική ελληνοτουρκικής φιλίας του Βενιζέλου και η υπογραφή του συμφώνου φιλίας το 1930

¹ G.Mavrogordatos,ο.π.

απομάκρυνε μεγάλο τμήμα των προσφύγων από το βενιζελικό κόμμα – συνδέθηκε με την αβασίλευτη δημοκρατία (1924) στην παγίωση της οποίας έπαιξαν με την ψήφο τους σημαντικό ρόλο.)

Τελικά, αν και στο επίπεδο της επίσημης πολιτικής η κατευθυντήρια γραμμή ήταν «ενσωμάτωση», στο επίπεδο της καθημερινότητας οι πρόσφυγες στιγματίστηκαν για πολλά χρόνια και απομονώθηκαν. Παρά τις καθημερινές αντιφάσεις και συγκρούσεις τελικά η ενσωμάτωση των προσφύγων επιτεύχθηκε, όχι βέβαια τόσο ανώδυνα όσο θέλουμε να πιστεύουμε και βέβαια στη μακρά διάρκεια. (Μένει να διερευνηθεί αν οι διαφορετικές συμπεριφορές στο καθημερινό επίπεδο και προοπτικά φανερώνουν αντιφάσεις της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Οι μετανάστες της δεκαετίας του '90

5.1 Το δεύτερο «σοκ».Χαρακτηριστικά της μετανάστευσης του '90

(Από το «ιστορικό δυστύχημα» στο «ιστορικό ατύχημα»);

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 η Ελλάδα έγινε – από χώρα αποστολής μεταναστών σε προηγούμενες δεκαετίες – χώρα υποδοχής ενός τεράστιου μεταναστευτικού κύματος.

Ποιοι: Μετανάστες κυρίως από χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου (τα 2/3 στο σύνολο των μεταναστών, με το 57% να είναι Αλβανοί (η Ελλάδα είναι η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό εθνοτικής ομάδας μεταναστών στο έδαφός της, πράγμα που στην παρούσα μελέτη επηρεάζει τις αναφορές: οι περισσότερες αφορούν τους Αλβανούς μετανάστες), Βούλγαροι, Ρουμάνοι, από χώρες της πρώην Σοβιετικής ένωσης, Αφρικανοί και Ασιάτες. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 αποτελούν το 10% του πληθυσμού και 20% του ενεργού οικονομικού πληθυσμού της χώρας.¹ Οι μετανάστες αυτοί διαμένουν πλέον μόνιμα στη χώρα: το φαινόμενο δηλ. δεν έχει συγκυριακό ούτε

¹ Οι αλβανικής καταγωγής ανέρχονται σε 438.036 ή το 57% το συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού και οι απασχολούμενοι ανέρχονται σε 240.656 ή το 58% του συνόλου των απασχολουμένων μεταναστών, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή(2001)

προσωρινό χαρακτήρα. (Κι αν οι πρόσφυγες του '22 μπορούν να χαρακτηριστούν «ιστορικό δυστύχημα», οι μετανάστες του '90 δεν αποτελούν «ιστορικό ατύχημα ...»¹ σε καμία περίπτωση ...)

Η μετανάστευση της δεκαετίας του '90 έχει τα χαρακτηριστικά της νέας μετανάστευσης (σε αντιδιαστολή με την «παλιά» μετανάστευση): είναι δηλ. σε μεγάλη έκταση αντικανονική, οι μετανάστες προέρχονται από χώρες που γειτνιάζουν με την Ελλάδα, το μέγεθος της παραοικονομίας είναι πολύ υψηλό ενώ στη χώρα υποδοχής απουσιάζει συγκεκριμένη μεταναστευτική πολιτική.

Η Ελλάδα της δεκαετίας του '90 βρίσκεται αντιμέτωπη μ'ένα μωσαϊκό μεταναστών που προέρχεται από χώρες διαφορετικού πολιτισμικού, ιστορικού, πολιτικού και κοινωνικού επιπέδου. Αυτό είναι επόμενο να δημιουργεί προβλήματα που έχουν ως αφετηρία τη διαφορετικότητά τους σε πλείστους όσους τομείς, όπως είναι η θέση τους στην ελληνική αγορά εργασίας, η περιορισμένη κοινωνική τους παρουσία στην τοπική κοινωνία κ.ά. Βασικό ερώτημα και βασικό πρόβλημα που επιζητεί λύση είναι η διαδικασία και ο βαθμός ένταξης των μεταναστών αυτών, πράγμα όχι αναγκαστικά ανώδυνο και αυτόματο. Ειδικά για την περίπτωση των Αλβανών μεταναστών, που είναι και οι πολυπληθέστεροι, η κοινωνική τους ένταξη έρχεται αντιμέτωπη με τρία βασικά διακριτά στοιχεία έναντι άλλων μεταναστευτικών πληθυσμών του ευρωπαϊκού τουλάχιστον χώρου: η μετανάστευσή τους στην Ελλάδα δεν έχει βάθος χρόνου, αφού είναι υπόθεση της τελευταίας δεκαετίας-δεκαπενταετίας, άρα δεν έχουν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες ένταξής τους, ο τρόπος μετανάστευσής τους δεν ακολουθεί για ένα σημαντικό ποσοστό από αυτούς τις νόμιμες διαδικασίες, είναι δηλ. μη νόμιμοι μετανάστες ενώ προέρχονται, επιπλέον, από μια χώρα που διαφέρει σε όλα τα επίπεδα από την Ελλάδα [υψηλός βαθμός απομόνωσης, αυταρχικό πολιτικό σύστημα, χαμηλό οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, θρησκεία (μουσουλμανική) διαφοροποιημένη από το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, κυρίαρχη και επίσημη θρησκεία στην Ελλάδα]. Έχουν δηλ. μια εντελώς διαφορετική πολιτική και κοινωνική κουλτούρα, πράγμα που πιθανόν καθιστά-μεταξύ άλλων παραγόντων-την ένταξή τους δυσκολότερη.

¹ Βλ. την ειδική έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη για το Ν.2910/201 «...παρά τις κοινώς γνωστές διαστάσεις του, το φαινόμενο της μαζικής παράνομης παρουσίας αλλοδαπών στο εσωτερικό της χώρας φαίνεται να γίνεται αντιληπτό λίγο πολύ ως ένα ιστορικό ατύχημα, που απλώς αιφνιδίασε τις ελληνικές κρατικές αρχές...»

Παράγοντες που την προκαλούν

Λαθεμένο μου φαινόταν πάντα τ'όνομα που μας δίνουν: «Μετανάστες».

Θα πει «κείνοι» που αφήσαν την πατρίδα τους. Εμείς, ωστόσο, δε φύγαμε γιατί το θέλαμε, λεύτερα να διαλέξουμε μian άλλη γη. Ούτε και σε μian άλλη χώρα μπήκαμε να μείνουμε για πάντα εκεί ,αν γινόταν.

Εμείς φύγαμε στα κρυφά...

Μπ. Μπρεχτ(1937)

Η οικονομική κατάρρευση των χωρών προέλευσης (π.χ. Αλβανία, «αλβανικές πυραμίδες»), διώξεις και πόλεμοι (λ.χ. μετανάστες από το Ιράκ ή το Αφγανιστάν μετά τις εκεί αμερικανικές επεμβάσεις), φτώχεια και εξαθλίωση (π.χ. Ινδία, Αφρική), συνθήκες εν γένει που οδηγούν τους μετανάστες σε αναζήτηση καλύτερης τύχης (push factor) θεωρούνται οι γενεσιουργοί παράγοντες της μετανάστευσης σήμερα. Η άποψη αυτή έχει αμφισβητηθεί Η μετανάστευση στο σύγχρονο κόσμο θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι της βιομηχανικής ανάπτυξης(Βεντούρα,2007).

Πολλοί από τους μετανάστες έρχονται στην Ελλάδα για να προωθηθούν στην Ευρώπη (κυρίως μέσω Ιταλίας), αδυνατώντας όμως να προωθηθούν παραμένουν στην Ελλάδα. Το 90% αυτών δηλώνει¹ πως ζει καλύτερα στην Ελλάδα απ' ότι στη χώρα του ενώ ενδεικτικά των κινήτρων των μεταναστών είναι σχόλια του τύπου «καλύτερα φυλακισμένος σ' ένα κελί στην Ελλάδα όπου τουλάχιστον έχω φαγητό και κρεβάτι, παρά στο Αφγανιστάν ...²»

Επιπλέον, παράγοντες που ωθούν τους μετανάστες να έρθουν στην Ελλάδα είναι: το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα που ανήκε στην Ε.Ε., η άνοδος του βιοτικού επιπέδου σε σχέση με άλλες βαλκανικές χώρες, η γεωγραφική της θέση, (πύλη εισόδου στην Ευρώπη), η απόρριψη συγκεκριμένων θέσεων απασχόλησης από τους ντόπιους, άρα η δυνατότητα εύρεσης εργασίας. Οι ίδιοι ο μετανάστες ορίζουν ως κίνητρο την ελπίδα για μια καλύτερη ζωή για τους ίδιους και κυρίως για τα παιδιά τους: Έρχονται εδώ για να χτίσουν τις ζωές τους, «Εφυγα από την

¹ Βλ. έρευνα της MRB που δημοσιεύθηκε στην «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»

² Δήλωση μετανάστη στην εκπομπή του Στ. Θεοδωράκη «ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ» Mega Channel

Αλβανία το '97, τότε με τις πυραμίδες. Τότε άνοιξαν τα στρατόπεδα κι ο κόσμος πήρε τα όπλα. Το παιδί μου-τότε μόλις είχε γεννηθεί - κοιμόταν με τον ήχο των Καλάσνικωφ. Όταν ήρθαμε εδώ, δεν μπορούσε να κοιμηθεί. Δεν το νανούριζαν τα όπλα. Γι αυτό το παιδί ήρθαμε εδώ...»(Μαρτυρία Ν. Καμπιάση, από τη Σκόδρα Αλβανίας, στη γράφουσα)

5.2 Οι μετανάστες στην ελληνική κοινωνία

Πού εγκαθίστανται: Τα 2/3 των μεταναστών συγκεντρώνονται στην Αττική, κυρίως στην Αθήνα, ενώ λιγότεροι στη Μακεδονία (κυρίως στη Θεσσαλονίκη).

Πώς: Με κριτήριο την εύρεση εργασίας ή κοντά σε άλλους ομοεθνείς τους. Σημαντικό ρόλο στην εγκατάστασή τους παίζουν τα δίκτυα που έχουν ήδη οργανωθεί. Τα καφενεία των αλλοδαπών γίνονται οι χώροι συγκέντρωσης των νεήλυδων, χώροι συνάμα επικοινωνίας αλλά και εύρεσης εργασίας.

Ζουν: Κυρίως στο κέντρο της πόλης, σε παλιές πολυκατοικίες ή σε παλιά σπίτια πολλοί μαζί, σε συγκεκριμένες περιοχές που σιγά σιγά «γκετοποιούνται» (βλ. Αγ. Παντελεήμονας, ιστορικό κέντρο της Αθήνας: Ομόνοια, Πλατεία Βάθη, Μεταξουργείο, Κολωνός, Γκάζι, αλλά και Μεσόγεια¹) και τις οποίες οι ντόπιοι εγκαταλείπουν για να μετοικήσουν σε άλλες «καλύτερες» περιοχές (προάστια). Οι μεσαίες τάξεις φεύγουν, ενώ η εργατική τάξη καταλαμβάνει τους «άδειους» χώρους του κέντρου της πόλης, κάνοντας τις δουλειές που οι άλλοι απορρίπτουν κι ενοικιάζοντας χώρους χαμηλής οικονομικής στάθμης. Η Πλατεία Βάθη και η Ομόνοια είναι ο πρώτος και ο πιο σημαντικός χώρος που δέχεται όλο τον Αλβανικό μεταναστευτικό πληθυσμό πριν αυτός διασκορπισθεί στη Βόρεια Ελλάδα και την Ανατολική Αττική². Στη Βόρεια Ελλάδα η πλειοψηφία των λαθρομεταναστών ζει σε στάβλους, εγκαταλελειμμένα σπίτια ή στο ύπαιθρο. Ο κοινωνικός χώρος στον οποίο πλάθεται η ζωή των περιθωριοποιημένων ατόμων είναι «περιφρακτικός», που σημαίνει πως είναι βασισμένος στον εκτοπισμό και στην εξάρθρωση ατόμων ενώ πάντοτε ήταν αποτέλεσμα των σχέσεων ανάμεσα στη μεσαία τάξη και τα χαμηλότερα στρώματα (Ψημμένος 2001).

¹ Β. Καρύδης (1996), Η εγκληματικότητα των μεταναστών, ο.π.

² Ψημμένος Ι. (2001), Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, εκδ. Παπαζήση

Απασχολούνται: Κυρίως στην οικοδομή (το 23,3%) εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι Αλβανοί, ως τεχνίτες ή εργάτες, με το παραεμπόριο (κυρίως οι Αφρικανοί), οικιακοί βοηθοί και καθαρίστριες (κυρίως γυναίκες Αλβανίδες και Ρωσίδες), ενώ όσες γυναίκες εμπλέκονται στα δίκτυα του trafficking «επιβιώνουν» μέσα σε παράνομα κυκλώματα.. Διάφορες μορφές εργασίας «φυλετικοποιούνται» στα πλαίσια της «εθνικής κοινωνικής συλλογικότητας» ενώ είναι οι διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού που «φυλετικοποιούν» την εργασία. Και βέβαια οι αμοιβές διαφοροποιούνται, προς τα κάτω...(Ψημμένος 2001).[Ωστόσο ,η εργασία ως μια παραγωγική κατηγορία, όπως και το κεφάλαιο, δεν έχει εθνικότητα, φύλο, θρησκεία ή χρώμα. Τέτοιες ιδιότητες δημιουργούνται κοινωνικά κατά τη διαδικασία «παγκοσμιοποίησης» και στη σχέση εξουσίας μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου .Έτσι ,δημιουργούνται «φυλετικοποιημένες» κατηγορίες εργασίας . Η διαδικασία όμως με την οποία η εργασία «φυλετικοποιείται» βρίσκεται σε άμεση και δυναμική σχέση με τους διαφορετικούς τύπους «κοινωνικής ταυτότητας γένους και έθνους/φυλής και αποκλεισμού».(P.M.Glavanis 2001)].

Οι μετανάστες αποτελούν το υποπρολεταριάτο των σύγχρονων μεγαλουπόλεων, μια δεξαμενή φτηνού εργατικού δυναμικού, που περιμένουν σε συγκεκριμένα σημεία για να τους «φορτώσουν» για δουλειά. Γνώριμη εικόνα της δεκαετίας του '90 με πρωταγωνιστές Αλβανούς, τώρα με Πακιστανούς και Αφγανούς... (Τώρα μάλιστα οι «ενσωματωμένοι» Αλβανοί παίρνουν στη δούλεψή τους Πακιστανούς και Αφγανούς).Οι μετανάστες αποτελούν έναν «εφεδρικό στρατό» εργασίας, τους «είλωτες» των κοινωνιών της νεωτερικότητας.(P.M.Glavanis 2001)

Στον αγροτικό τομέα: φαίνεται ότι η ελληνική ύπαιθρος στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στην εργασία των μεταναστών. Οι μετανάστες καλύπτουν «τρύπες» της ελληνικής οικονομίας, ασχολούμενοι με εποχιακές κυρίως εργασίες (μάζεμα ελιάς, ροδακίνων, φράουλας κ.τ.λ.) και κυρίως δουλειές που δεν κάνουν οι ντόπιοι (3D Jobs)¹

«Είχα δύο μήνες αγγελία για κάποιον που ήθελα να απασχοληθεί σε fast-food που διατηρώ. Δεν παρουσιάστηκε κανένας Έλληνας. Έτσι πήρα έναν Αλβανό. Ό, τι κάνουν οι μετανάστες το κάνουν καλά. Δεν είναι με το ρολόι. Μπορεί να πρέπει να σχολάσουν

¹ Κασίμης Χ., Ζακοπούλου Ε., Παπαδόπουλος Α., (2003), « Η συμβολή των μεταναστών στη σύγχρονη γεωργική εκμετάλλευση: μελέτη τριών παραδειγματικών περιοχών», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (111-112), σσ.9-38

στις 4, αλλά αν δεν τελειώσει η δουλειά δε σταματούν κι ας είναι και 5 και 6 η ώρα. Οι δικοί μας τηρούν το ωράριό τους, ενώ οι ξένοι άμα τελειώσουν τη μια δουλειά το απόγευμα θα πάνε στην άλλη[(μαρτυρία Φωτεινής Π.),Κασιμάτη, 2006,371]. «Εμείς είχαμε χωρίσει τις δουλειές σε ανώτερες και κατώτερες-εννοώ τις χειρωνακτικές- και λέγαμε για τις κατώτερες θα φωνάξουμε κάποιον Αλβανό, κάποιον αλλοδαπό να τις κάνει.»[μαρτυρία Σοφίας ,Κασιμάτη, 2006,374]

Προβλήματα που αντιμετωπίζουν

«Η Ελλάδα είναι ζούγκλα»¹ «Άνθρωποι σε παρένθεση»

«Αχ, τι σκληρό επάγγελμα η εξορία!» αναφώνησε κάποτε ο Ναζίμ Χικμέτ...Εξορία και ξενιτιά είναι το ίδιο φοβερές εμπειρίες. Σκέφτηκα απλώς να σας πω μερικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματός μου.[...]Το επάγγελμά μου είναι σκληρό, γιατί οι μέρες μου μοιάζουν με βαλσαμωμένα πουλιά που περιμένουν και περιμένουν και περιμένουν περίπου το τίποτα. Γιατί από εκεί που έφυγα δεν θέλω να γυρίσω κι εδώ που βρίσκομαι δεν είμαι καλοδεχούμενος. Γιατί, για να βρω δουλειά πρέπει να αλλάξω το όνομά μου. Ας πούμε από Μπιλάλ πρέπει να γίνω ο «Γιάννης».[...]Είναι σκληρό επάγγελμα, γιατί εμένα ο αστυνομικός με πιάνει όποτε θέλει, με βρίζει όπως θέλει και με κρατάει στο κελιά του ΑΤ όσο θέλει. Εγώ(μη σας φανεί υπερβολικό παρακαλώ)όταν βλέπω αστυνομικό στο όνειρό μου, ανάβω κεριά για να ξορκίσω το κακό.[...]. Σκληρό επάγγελμα, γιατί μπορεί κάποιος συμπατριώτης μου να διέπραξαν έγκλημα και τότε εγώ πρέπει να κρυφτώ από τις κλούβες των επιχειρήσεων –σκούπα και τις κάμερες -κλούβα της τηλεόρασης που αναλαμβάνουν την επιχείρηση «λαθρεμπόριο μίσους και παραπληροφόρησης». Γιατί *Η Βραδυνή* καλεί (ποιους άραγε;) «Τσακίστε τους Αλβανούς»,*Η Απογευματινή* γράφει « Οι Αλβανοί είναι η πιο σιχαμένη φάρα (αρβανίτικη λέξη η φάρα)της υψηλίου»,και άκουσον άκουσον «το λέμε αυτό», λέει «χωρίς καμία ρατσιστική διάθεση»(εάν είχε, τι θα έλεγε άραγε;)[...]Σκληρό επάγγελμα, γιατί για να νοικιάσω ένα σπίτι μερικές φορές πρέπει να ιδρώσω περισσότερο απ'ό,τι ιδρώνει κάποιος για να γίνει Ολυμπιονίκης στην άρση

¹ Μαρβάκης Κ. ,Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ; στο Παύλου-Χριστόπουλος (επιμ.)(2004), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, ΚΕΜΟ,εκδ.Κριτική

βαρών.[...]Σκληρό επάγγελμα γιατί μ' έχουν κηρύξει σύγχρονο ανθρωποφάγο. Με πολύ ζήλο οι κάμερες σκύβουν πάνω στα εγκλήματα που διαπράττω, όταν δεν τα επινοούν, αλλά ποτέ πάνω στην άγρια εκμετάλλευση που μερικές φορές με οδηγεί στην αυτοδικία, ποτέ πάνω στα οφέλη που επιφέρω στη ντόπια οικονομία, ποτέ πάνω στα τεράστια κέρδη που αποκομίζει το αφεντικό μου από μένα. Αυτό λέγεται εμπάργκο ανθρωπιάς. [...]Σκληρό επάγγελμα, γιατί σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν δύο κοινωνίες δυστυχώς .Αυτή των ντόπιων κι εκείνη των ξένων. Και στη μέση, ένας τοίχος και στην κορυφή του τοίχου μια κάμερα που πληροφορεί τους μεν τι κάνουν οι δε...(Γκ. Καπλάνι, ,2001).

Η ανεργία, η έλλειψη στέγης, η μη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, η εγγραφή –και η μη εγγραφή- των παιδιών τους στο σχολείο, η οικονομική εκμετάλλευση από την πλευρά των εργοδοτών, (αμείβονται με το ½ ή το 1/3 του νόμιμου ημερομισθίου), η έλλειψη εργασιακών και άλλων δικαιωμάτων (είναι κατά κανόνα ανασφάλιστοι, είναι πιο ευάλωτοι στις απολύσεις και τις πιέσεις εν γένει), ο φόβος της μελλοντικής απέλασης, η έκδοση της άδειας παραμονής η εγκληματοποίησή τους απ'τα ΜΜΕ ,η ξενοφοβία, ο ρατσισμός είναι κάποια από τα – πολλά – προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στη χώρα μας. «Οι μετανάστες δεν είναι πρόβλημα, έχουν προβλήματα»¹.Τα προβλήματα αυτά στην καθημερινότητα τους είναι αποτέλεσμα που προκύπτει από τις στερεοτυπικές αντιλήψεις περί ταυτότητας και ομοιογένειας, από την αμφίσημη θέση τους στην ελληνική κοινωνία(νόμιμοι; παράνομοι; πολίτες; μη πολίτες; μετέωροι εν γένει...),από τον δημόσιο γι αυτούς λόγο και την κατασκευή της ταυτότητας.

Πώς αντιμετωπίζονται;

Από το κράτος

(Ενδεικτική είναι η εξέλιξη της δημόσιας ρητορικής: λαθρομετανάστες, μετανάστες, οικονομικοί μετανάστες ...)

Η αντιμετώπιση των μεταναστών από τις χώρες υποδοχής γενικότερα σχετίζεται με ένα πλέγμα παραγόντων:καταρχάς με τον παράγοντα «ιθαγένεια», ο οποίος στα εθνικά κράτη ορίζει ποιοι είναι νομείς συγκεκριμένων δικαιωμάτων, κυρίως πολιτικών. Έπειτα με το αν οι μετανάστες παίζουν θεμελιακό ρόλο για την ανάπτυξη της κοινωνίας τους,

¹ Μ. Παύλου ο.π.

από το επίπεδο της κοινωνικής και πολιτικής τους οργάνωσης, το σύστημα κοινωνικών αξιών, τα πολιτισμικά πρότυπα, τις ιδεολογικές τους αντιλήψεις.

Ο κύριος προβληματισμός που κατέχει σήμερα τις χώρες υποδοχής μεταναστών επικεντρώνεται στο κατά πόσον οι κοινωνίες τους είναι «ώριμες» να δεχτούν τον μεγάλο όγκο μεταναστών και κυρίως κάτω από ποιες προϋποθέσεις και με ποιες ενέργειες είναι δυνατόν οι μετανάστες να ενταχθούν στο κοινωνικό σώμα ώστε ο κοινωνικός ιστός να είναι αδιάρρηκτος και η συμβίωση με το γηγενή πληθυσμό ομαλή. Προβληματίζει δηλ. η κοινωνική ένταξη των μεταναστών, η οποία δείχνει πώς μεταβάλλονται οι σχέσεις τους ατομικά αλλά και συλλογικά σε επίπεδο κοινοτήτων με τον πληθυσμό της χώρας υποδοχής.

Η οριοθέτηση της έννοιας «κοινωνική ένταξη» εμφανίζει δυσκολίες γιατί συναρτάται με πληθώρα παραμέτρων που αφορούν τόσο στην κοινωνία της χώρας υποδοχής και τους θεσμούς της όσο και στις ιδιαιτερότητες συλλογικές κι ατομικές των ίδιων των μεταναστών στον τρόπο μετανάστευσής τους (νόμιμη και μη) και στη χρονική διάρκεια της μετακίνησής τους(μόνιμη-προσωρινή).Παρεμφερείς και συγγενείς έννοιες, όπως «προσαρμογή», «αφομοίωση» και «ενσωμάτωση» και στον αντίποδά τους «κοινωνικός αποκλεισμός» που ορίζει αρνητικά την έννοια αυτή, συμπληρώνουν αλλά και επιτείνουν ταυτόχρονα τον εννοιολογικό προβληματισμό για τη θέση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής.¹

Η διαδικασία της κοινωνικής ένταξης έχει ποικίλες διαστάσεις. Η πρόσβαση στους βασικούς θεσμούς της κοινωνίας της χώρας υποδοχής, όπως είναι η συμμετοχή των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην αγορά εργασίας, στο πολιτικό σύστημα κ.ά. είναι ένταξη διαρθρωτικής μορφής. Δεσπόζουσα σημασία για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών αυτής της μορφής έχει η ένταξή τους στην τοπική αγορά εργασίας. «Ο μετανάστης δεν είναι μόνο ένας ξένος αλλά τις περισσότερες φορές κι ένας εργάτης» (Green 2004).Χωρίς αποκλεισμούς αλλά με πλήρη αναγνώριση των εργασιακών τους δικαιωμάτων πραγματοποιείται η ένταξη των ξένων στην αγορά

¹ Ο Vermeuelen ξεχωρίζει τρεις μεγάλες κατηγορίες μεταναστών :α) Μετανάστες που έχουν αφομοιωθεί από τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής .β)Μετανάστες που μορφοποιούν μειονότητες στις χώρες υποδοχής γ)Μετανάστες που συγκροτούν συνεκτικές εθνικές κοινότητες βλ.VERMEUELEN H.(2004),”Models and Models of immigrants.integration... and Where does Southern Europe fit?, in *Immigration and integration in Northern versus Southern Europe*, εκδ. “ The Netherlands Institute in Athens”,σ.30

εργασίας. Έτσι η αμειβόμενη εργασία λειτουργεί ,κατά τον Durkheim,ως ο κύριος τρόπος εξασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης.¹

«Τώρα είμαι νόμιμος κι αυτό δεν αλλάζει. Νοιώθω ότι τώρα είμαι άλλος, διαφορετικός. Κι όμως, έπρεπε να περάσουν οκτώ χρόνια για να γίνω νόμιμος.»[(Μαρτυρία Νίκου, Αλβανού μετανάστη), Κασσιμάτη, 2006,368].«Όταν ξεκίνησα να δουλεύω στην Ελλάδα, πήγα στην οικοδομή. Δούλευα για τέσσερα χιλιάδικα την ημέρα, χωρίς ένσημα.. Στην αρχή το αφεντικό δεν ήθελε, ύστερα όμως αναγκαστικά μου έβαζε. Δεν μου πλήρωνε όμως υπερωρίες ούτε μου έδωσε δώρο, ούτε διακοπές ούτε αργία είχαμε..»[μαρτυρία Αντώνη, Αλβανού μετανάστη) ,Κασσιμάτη, 2006,368]

Στην περίπτωση των μεταναστών είναι εμφανές ένα έλλειμμα κρατικής πολιτικής: νεφελώδης και ασαφής η πολιτική γύρω από τους μετανάστες, μη πολιτική ενίοτε. Το ελληνικό κράτος έρχεται συνήθως καθυστερημένα και μετά από το πρόβλημα για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα με μέτρα σπασμωδικά (συχνά ανθρωπολεμικά, αποβάλλοντας ή αποκλείοντας τον ξένο:2.500.000 απελάσεις μεταξύ του 1991 και του 2003 μεταναστών που εργάζονταν στην Ελλάδα)²και κυρίως αποσπασματικά (βλ. χορήγηση πράσινης κάρτας, ασφαλιστικές εισφορές κ.τ.λ.). Αμηχανία, καθυστέρηση και σύγχυση χαρακτηρίζουν τη μεταναστευτική πολιτική του ελληνικού κράτους.

Η υστέρηση³ αυτή του ελληνικού κράτους αλλά και της ελληνικής κοινωνίας να παρακολουθήσει τα νέα δεδομένα σχετίζεται κυρίως με την προσκόλλησή του σ' έναν συγκεκριμένο τρόπο πρόσληψης του ελληνικού έθνους. Φαίνεται δηλ. ότι εν μέσω ραγδαίων αλλαγών σε παγκόσμιο επίπεδο (παγκοσμιοποίηση, άνοιγμα αγορών, πτώση του τείχους και κάθε είδους τειχών), το ελληνικό κράτος δεν μπορεί να παρακολουθήσει τις νέες πραγματικότητες, τις ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί και απλά τις παρακολουθεί. Το ελληνικό κράτος εξακολουθεί να φαντάζεται το ελληνικό έθνος ως αμιγώς ομοιογενές, ενώ αυτό δεν ισχύει. Και «ίσως⁴ θα ήταν ωραίο να ζούσαμε σε κοινωνίες που θα ακούγαμε μόνο την ηχώ της δικής μας

¹ Αναφέρεται από την R.Levitas (2004) «Η έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού και η Ντυρκεμιανή ηγεμονία»στο Μ.Πετμεζίδου - Χ.Παπαθεοδώρου (επιμ.),*Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, εκδ .Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Εξάντας,σ.210

² Μ.Παύλου, Οι μετανάστες «σαν κι εμάς» στο Μ.Παύλου,Δ.Χριστόπουλος(επιμ.)(2004), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, ΚΕΜΟ, εκδ.Κριτική

³ Βλ. Ν. Διαμαντούρος, Πρόλογος στο *Η Ελλάδα της μετανάστευσης* εκδ.Κριτική, Αθήνα 2004

⁴ Βλ. Άρθρο του Γ. Κουμάντου «Η επίκαιρη αρχή της ανοχής» στον ημερήσιο τύπο

φωνής και που ο Άλλος θα μας έμοιαζε. Ίσως. Αλλά οι εποχές αυτές έχουν περάσει ανεπιστρεπτί.».

Από την άλλη όντας μέλος της Ε.Ε. οφείλει να ακολουθήσει τις ενωσιακές υποδείξεις - πολιτικές για τη μετανάστευση εν μέσω των δικών του ιδιαιτεροτήτων, να κατανοήσει και να αφουγκραστεί το λόγο περί ετερότητας, ετερογένειας, πολυπολιτισμικότητας των κοινωνιών, πράγμα που επιτείνει την αμηχανία του και οδηγεί σε νέες αντιφάσεις. Ο λόγος περί ενσωμάτωσης μοιάζει σαν ο ορισμός της αντίφασης σε όλες τις πτώσεις Η αντίφαση, της αντίφασης, ω αντίφαση ... η κλητική της αντίφασης. Η «ενσωμάτωση» των μεταναστών είναι στην επίσημη ρητορική το εύσχημο όνομα της -μη- πολιτικής του ελληνικού κράτους(ή ευσεβής πόθος;).

-Υπαγορεύεται από την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ορίζει ως κάποιους από τους άξονες της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής την ένταξη των μεταναστών ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό, το σεβασμό της ετερότητας, την απόδοση δικαιωμάτων. Αλλά και η στάση της Ε.Ε είναι μάλλον αμφίσημη :την ίδια στιγμή που η Ευρώπη των εθνικών κρατών κλείνεται απέναντι στους μετανάστες, στο επίπεδο της Ε. Ε αναπτύσσεται ένας ωφελιμιστικός, όσο και τεχνοκρατικός λόγος για τη διαχείριση του φαινομένου .Η ανάγκη για μια ενιαία πολιτική για τη μετανάστευση και για μέτρα ένταξης και απόδοσης δικαιωμάτων στους μετανάστες γεννιέται στην Ε. Ε από την εκτίμηση των αναγκών της ενιαίας οικονομίας των κρατών-μελών. Δηλαδή, από τις διαπιστώσεις περί δημογραφικής γήρανσης και ανεπάρκειας ενεργού οικονομικού πληθυσμού στις χώρες της Ε. Ε, από την ανάγκη για μείωση του μεγάλου κόστους διαφορετικών εθνικών συστημάτων εισόδου και παραμονής των «οικονομικών μεταναστών», καθώς και από την ανάγκη ενθάρρυνσης της «κινητικότητας» των τελευταίων εντός των χωρών της Ε. Ε με στόχο την ευέλικτη κάλυψη των κενών που παρουσιάζονται σε δεξιότητες στις εθνικές αγορές εργασίας. Την ίδια στιγμή , η ακροδεξιά ενσκήπτει δριμύτερη, η ίδια Ευρώπη γίνεται «φρούριο» και η Ελλάδα λόγω της γεωπολιτικής της θέσης απορροφά τον κύριο όγκο των μεταναστών που δεν μπορούν να προωθηθούν στις χώρες της ΕΕ ή να επαναπροωθηθούν στις χώρες προέλευσής τους.(Η αντίφαση δεν είναι ίδιον μόνο της ελληνικής φυλής...)

-Ενσωμάτωση με ποιους όρους; Μετά από ένα πολύχρονο καθεστώς ομηρίας και «εκκρεμότητας» σχεδόν μετά από 20 χρόνια το ελληνικό Κοινοβούλιο θα ψηφίσει (2010)μετά από μακρά διαβούλευση -τον νόμο «περί απόδοσης ιθαγένειας)»,ο οποίος φαίνεται να λαμβάνει πλέον υπόψη του το jus solis. Ενστάσεις και αρνητικές γνωμοδοτήσεις του ΣτΕ δείχνουν ότι η «ενσωμάτωση» έχει πολύ δρόμο ακόμα, ανήκει και αυτή- στη σφαίρα της «μακράς διάρκειας»¹.

Πώς αντιμετωπίζονται οι μετανάστες από την ελληνική κοινωνία

“Ανεπαισθήτως; έξω...”

ή

«Δε θα γίνεις Έλληνας ποτέ Αλβανέ, Αλβανέ ...»

«Οι Αλβανοί έβλαψαν τον τόπο: στο θέμα της εργασίας γιατί πήραν τις δουλειές των Ελλήνων κι έτσι αυξήθηκε η ανεργία. Τα χρήματα που παίρνουν δεν τα ξοδεύουν στην Ελλάδα, αλλά τα στέλνουν στη χώρα τους. Συνέβαλαν σημαντικά στην αύξηση των ενοικίων γιατί οι Έλληνες νοιάζονται ακριβότερα τα σπίτια τους στους αλλοδαπούς. Από πλευράς υγιεινής, γίνονται εστίες μόλυνσεων γιατί στοιβάζονται πολλά άτομα σε ένα δωμάτιο στις πολυκατοικίες, συνήθως εργένηδες χωρίς μια γυναίκα να τους φροντίζει. Σε τι μας έκαναν καλό; Περπατάς και φοβάσαι να περπατήσεις. Ακούς για κλεψιές, βιασμούς και σκοτωμούς που κάνουν οι Αλβανοί και τρομάζεις. Στο σχολείο στα είκοσι παιδιά τα δεκαπέντε είναι από άλλες φυλές. Πώς θα μείνουν τα δικά μας παιδιά; Πρέπει να τα στείλουμε αλλού.»[(μαρτυρία Μαίρης Μ.) Κασσιμάτη,2006,404].

«Μας πήρανε τις δουλειές, μείνανε τα ελληνικά εργατικά χέρια χωρίς δουλειά. Είναι φυσικό να νιώθουμε μια αντιπάθεια γι αυτούς».[(μαρτυρία Σοφίας Γκ.),Κασσιμάτη,2006,400]

«Βλέπαμε φόνους , ληστείες που γίνονταν στη χώρα μας, βλέπαμε ότι πίσω από αυτά βρίσκονταν ξένοι, κυρίως Αλβανοί, και ήταν φυσικό να υπάρχει καχυποψία γι αυτούς.»[(μαρτυρία Γιάννη Θ.),Κασσιμάτη,2006, 401]

¹ F. Braudel (1986), Μελέτες για την Ιστορία, Ε.Μ.Ν.Ε. -ΜΝΗΜΩΝ

«Πριν ήταν πολύ φοβισμένοι δειλοί κουμπωμένοι. Μπορούσες χωρίς λόγο να τους βρίσεις χωρίς αυτοί να αντιδρούν από φόβο. Τώρα έχει αλλάξει η συμπεριφορά τους. Αισθάνονται σιγουριά και περηφάνεια. Έχουν αποκτήσει μια άλλη προσωπικότητα.»[(μαρτυρία Φλώρας Π.),Κασσιμάτη,2006,371]

Οι μετανάστες είναι για την ελληνική κοινωνία ο επικίνδυνος «Άλλος», εκλαμβάνονται ως «απειλή» και ενσαρκώνουν το αρνητικό στερεότυπο του κακού «Άλλου», δαιμονοποιούνται συλλήβδην και είναι ο απαραίτητος βάρβαρος – ο «χωρίς αυτόν τι θα απογίνουμε;», ο «αποδιοπομπαίος τράγος». Είναι - κυρίως - οι Αλβανοί – «κλέφτες», «κατσαπλιάδες», «εγκληματίες», «δολοφόνοι», «Μας παίρνουν τις δουλειές», ευθύνονται για την ανεργία, την αύξηση της εγκληματικότητας (κυρίως), την πτώση της ποιότητας της εκπαίδευσης, τη φτώχεια, την έκλυση των ηθών (κυρίως οι Ρωσίδες και οι Ουκρανές που «έχουν κλείσει πολλά σπίτια»), απειλούν την κοινωνική συνοχή, τα χρηστά ήθη, τη δημόσια ασφάλεια (πιθανόν φταίνε και για το κυκλοφοριακό πρόβλημα και την τρύπα του όζοντος επίσης ...). Ξενοφοβία και ρατσισμός (άλλοτε υφέρπουν, άλλοτε εκδηλώνονται ανοιχτά), περιθωριοποίηση, απομόνωση των μεταναστών, που αποτελούν «απειλή» για την ελληνική κοινωνία (την ίδια στιγμή βέβαια που οι μετανάστες προσλαμβάνονται σε δουλειές από Έλληνες εργοδότες, αφού είναι κατά κανόνα πολύ φτηνότεροι από τους ντόπιους...), η οποία αισθάνεται «μειονότητα» στον τόπο της!, «απειλή» για τους ντόπιους που αντιδρούν με ανέκδοτα για τους Αλβανούς, με συνθήματα του τύπου «δε θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ, Αλβανέ», που παίρνουν τα παιδιά τους από τα δημόσια σχολεία γιατί εκεί πηγαίνουν πλέον μόνο Αλβανάκια (την ίδια στιγμή που υπάρχει η «Sugar town» και οι αντιφάσεις συνεχίζονται ...).

Η αντιφατική αυτή συμπεριφορά έχει την ερμηνεία της: Πρώτα σχετίζεται με τις αντιλήψεις περί ταυτότητας, ομοιογένειας και κοινωνικής συνοχής. Ξένος είναι «όποιος δεν μας μοιάζει», «όποιος δεν είναι σαν κι εμάς». Έπειτα, σε μια περίοδο έντονων διεθνών ανακατατάξεων, κοινωνικών συγκρούσεων και κοινωνικού αποπροσανατολισμού εμφανίζονται οι μετανάστες ως πρόσθετη απειλή στην επισφαλή κοινωνική συλλογικότητα και αλληλεγγύη. Σε μια εποχή κρίσης του κοινωνικού κράτους δεν υπάρχει «χώρος» και για «Άλλους». Το εθνικό «Εμείς» - που με κόπο έχει συγκροτηθεί – έχει προτεραιότητα στη νομή των κοινωνικών δικαιωμάτων έναντι των μη νόμιμων διεκδικητών του. Γιατί ως τέτοιοι γίνονται αντιληπτοί οι μετανάστες: ως

«εισβολείς» και «ανταπαιτητές». Όταν τα δημόσια αγαθά, οι υποσχέσεις αλληλεγγύης του κράτους μοιάζουν εύθραυστες ή να διακυβεύονται, χώρος υπάρχει μόνο για τους νόμιμους «κατόχους»· κι αυτοί είναι οι πολίτες. Οι Έλληνες πολίτες εν προκειμένω, οι ιθαγενείς, οι γηγενείς εξ αίματος Έλληνες... (Τα πράγματα γίνονται δε πολύ χειρότερα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης: η οικονομική κρίση που σοβεί στις μέρες μας στενεύει κατά πολύ τα περιθώρια: Η πατρίδα δεν χωρά Άλλους...)[Όταν ωστόσο οι μετανάστες γίνονται νόμιμοι, η στάση των γηγενών γίνεται πιο συγκαταβατική. Είναι και η άνωθεν πολιτική διαχείριση του Άλλου που ορίζει την καθημερινότητά του, πόσο «δικός μας» είναι ο ξένος...]

5.3 Οι μετανάστες στον ελληνικό τύπο: η συγκρότηση ενός εγκληματικού στερεοτύπου.

- «Αλβανοί, μια βόμβα στα χέρια μας. Οι λαθρομετανάστες είναι μάστιγα για τη χώρα μας, αφού από το '90 η εγκληματικότητα έχει αυξηθεί κατακόρυφα». (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 28/9/1992)
- «Φονική πυρά, σκοτεινά μηνύματα. Καθημερινή η δράση της αλβανικής μαφίας». ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 12/12/1995
- «Οι κλέφτες κάνουν υπερωρίες. Αλβανοί ή Ρουμάνοι προτιμούν μετρητά και χρυσαφικά». ΝΕΑ 27/10/1995¹

Αμέσως μετά την μαζική άφιξη μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του '90, παράνομων στη συντριπτική τους πλειοψηφία, προερχόμενων κυρίως από τη γειτονική Αλβανία, η ελληνική κοινωνία και πολιτεία αντέδρασε αμυντικά και σπασμωδικά, ενώ γρήγορα το φαινόμενο απέκτησε χαρακτηριστικά φοβικού συνδρόμου. Ο Τύπος ανταποκρίθηκε στο σύνολο του σχεδόν, δίνοντας σχήμα και μορφή – αλλά και νομιμοποίηση- στις επιφυλάξεις, ανησυχίες και προκαταλήψεις έναντι του νεοφερμένου «Αλβανού-Άλλου», με την «αντικειμενικότητα» του ρεπορτάζ και την «εγκυρότητα» των σχολίων του τυπωμένου δημοσιογραφικού λόγου. Πρωτοσέλιδοι φοβικοί τίτλοι εφημερίδων² είναι πολύ συνηθισμένοι αυτά τα πρώτα χρόνια της έκπληξης, αμηχανίας,

¹ Β. Καρύδης(1996), Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα, Παπαζήσης

² Όπως, ενδεικτικά και χαρακτηριστικά, « Λαθρομετανάστες καθημερινοί πλέον «πρωταγωνιστές» εγκληματικών πράξεων» (Νίκη, 22-12-1991), «Αλβανοί μία βόμβα στα χέρια μας. Οι λαθρομετανάστες

και αδυναμίας κατανόησης και διαχείρισης ενός αιφνίδιου και μη- αναμενόμενου κοινωνικού φαινομένου, σε μία απaráσκειη ιδεολογικά και διοικητικά χώρα.

Σε μία έρευνα ανάλυσης περιεχομένου των δημοσιευμάτων του Τύπου την περίοδο 1990-1992, διαπιστώνεται ότι – κατά τη δημοσιογραφική απεικόνιση- τα δύο βασικά προβλήματα που δημιούργησε η παρουσία των μεταναστών στη χώρα ήταν η ανεργία του ντόπιου πληθυσμού και η μεγάλη αύξηση της εγκληματικότητας. Ιδίως, η Αλβανική εθνοτική ομάδα αναφέρεται με μεγάλη συχνότητα ως υπαίτια για την έξαρση της εγκληματικότητας. Ο χαρακτηρισμός «δολοφόνοι» και «φονιάδες» εμφανίζεται συχνά, ενώ η κυρίαρχη προτροπή συνίσταται στη θέσπιση αυστηρότερης νομοθεσίας και την αποτελεσματικότερη φύλαξη των συνόρων.

Συγκεκριμένα, τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του «Αλβανού» στις αναπαραστάσεις του Τύπου, είναι:

«Αλβανός/λαθρομετανάστης/παράνομος/κακοποιός/ληστής/αδίστακτος/ένοπλος/μέλ η αδυσώπητης αλβανικής μαφίας /αλβανός μαφιόζος /Αλβανός «πιστολέρο» /εξολοθρευτής/ Αλβανοί νονοί/ αρχηγοί της μαφίας/ πανούργοι/γκάνγκστερ/ μαχαιροβγάλτες κακοποιοί/ συμμορίες Αλβανών ληστών/ ξυπόλητοι/θρασύτατοι διαρρήκτες/ ζητιάνοι/τα αποβράσματα της κοινωνίας/δολοφόνος/ασύδοτοι/ ανεξέλεγκτοι / στυγερός φονιάς/ ένοπλοι Αλβανοί/ ένοπλοι κουκουλοφόροι /λησταρχίνα/ μασκοφόροι/άνθρωποι-αράχνης...»¹ (Τελικά μιλάμε για εγκληματικότητα ή εγκληματοποίηση των μεταναστών;)

Το καταλυτικό στοιχείο στην παρουσίαση του «προβλήματος της εγκληματικότητας» από τα ΜΜΕ είναι η δυνατότητα που αυτά έχουν να αναπαράγουν, να δημιουργούν και τελικά να «κατασκευάζουν» ειδήσεις και κατά συνέπεια την ίδια την πραγματικότητα. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στα δημοσιεύματα επικαιρότητας με θέμα την «εγκληματικότητα των λαθρομεταναστών», θα διαπιστώσει ότι αφορούν την εγκληματικότητα ειδικότερα των Αλβανών, χωρίς να περιέχουν είδηση, αλλά μόνο φόβο τέλεσης εγκλήματος. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτών των δημοσιευμάτων επικαιρότητας είναι ότι στηρίζονται για τη «δημιουργία» της είδησης

είναι μάλιστα για τη χώρα μας...» (Καθημερινή, 28-9-1992), «Υπό Αλβανική κατοχή βρίσκεται η Ελλάδα... Δολοφονούν, κλέβουν, βιάζουν, πυρπολούν τα δάση» (Ελεύθερος Τύπος, 24-5-1993).

¹ Β. Καρύδης, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ποινική Δικαιοσύνη. Ηθικοί Πανικοί. Έρευνες και θεωρία. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή (Υπό δημοσίευση).

και της επικαιρότητας στο λόγο απλών πολιτών. Οι τελευταίοι όμως δε μιλούν για εν γνώσει τους τελεσθέντα εγκλήματα, αλλά εκδηλώνουν ένα γενικό αίσθημα ανασφάλειας και ξενοφοβίας ως αποτέλεσμα των ειδήσεων εγκληματικών ενεργειών που συνέβησαν σε προηγούμενη χρονική περίοδο. Πρόκειται ,επομένως, για έναν αλληλοτροφοδοτούμενο και αλληλοενισχυόμενο κύκλο ξενοφοβίας ανάμεσα σε ΜΜΕ και ιδιώτες, ο οποίος στηρίζεται στο αστυνομικό ρεπορτάζ. Ο Τύπος με την αλλοιωμένη απεικόνιση της πραγματικότητας έχει πυροδοτήσει την ξενοφοβία που οι πολίτες εκφράζουν. Οι ρατσιστικές κοινωνικές αναπαραστάσεις και οι κατηγοριοποιήσεις των ανθρώπων σ' ένα σχήμα διακρίσεων που προσφέρονται και αναπαράγονται από τα ΜΜΕ τρέφουν και τρέφονται από την ξενοφοβία και συχνά προτρέπουν σε στάσεις αυτοδικίας ή σε φαινόμενα αυτοσχεδιαζόμενου φασισμού. Βέβαια, τα ΜΜΕ ως «λαθρέμποροι του φόβου»¹ δεν θα είχαν τόσο μεγάλη επιτυχία, αν δε στηρίζονταν στο φυσιολογικό ή υπερβολικό αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών απέναντι στο πραγματικό γεγονός της δραστηριοποίησης σε κάποιες περιόδους και κάτω από ορισμένες συνθήκες, ομάδων οργανωμένου εγκλήματος-οι οποίες, όπως έχει αποδειχθεί και σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία, ευδοκίμούν σε συνθήκες εγχώριας διαφθοράς και πέρα από εθνοτικούς προσδιορισμούς σχετικά με τη σύνθεση και τη λειτουργία τους. Ενίοτε, τα ΜΜΕ εγκαταλείπουν τον «ανθρωποφαγικό» τους λόγο τον οποίο διαδέχεται ένας πιο συμπονετικός, οικτίρμων λόγος: όταν ο Άλλος αρχίζει να μας μοιάζει. Έτσι κι αλλιώς, τα ΜΜΕ κατασκευάζουν εκ των άνω πραγματικότητες και άρα και ταυτότητες, καθορίζουν δε δραματικά και καθημερινότητες: αυτές των μεταναστών.

5.4 Συνέπειες από την παρουσία των μεταναστών στη χώρα

Παρόλα αυτά:

«Με τις χαμηλότερες αμοιβές και την χωρίς ασφαλιστική κάλυψη εργασία οι ξένοι και ιδίως οι Αλβανοί ωφέλησαν το ελληνικό κράτος, τους Έλληνες εργοδότες και τους Έλληνες βιομηχάνους. Στα μεγάλα έργα ξένοι δούλεψαν, τόνωσαν την οικοδομή και στον αγροτικό τομέα με την εργασία τους βοήθησαν την ανάπτυξη του. Θετικά

¹ Μ.Παύλου(2001), Οι λαθρέμποροι του φόβου:ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον Τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης στο.Αθ.Μαρβάκης-Δ..Παρσάνογλου-Μ.Παύλου(επιμ.)*Μετανάστες στηνΕλλάδα*,Ελληνικά Γράμματα ,Αθήνα

αξιολογείται και η απασχόληση των γυναικών μεταναστριών στην περιποίηση ηλικιωμένων ατόμων και αρρώστων και γενικά στην παροχή υπηρεσιών γιατί οι Ελληνίδες ήταν πρόθυμες να ασχοληθούν με τέτοιες δουλειές.»[(μαρτυρία Τάσου Β.),Κασιμάτη, 2006,405]¹

Οι μετανάστες:

-καλύπτουν το δημογραφικό κενό² σε μια χώρα που πλήττεται από την υπογεννητικότητα (όπως και όλη η Ευρώπη) και τη γήρανση του πληθυσμού.

- αποτελούν το απαραίτητο – φτηνό – εργατικό δυναμικό για την ενδυνάμωση της παραγωγικής διαδικασίας

- ασχολούνται με εργασίες που οι ντόπιοι δεν εξασκούν

- στηρίζουν με τις εισφορές τους τα ασφαλιστικά ταμεία (που υπό άλλες συνθήκες θα είχαν ήδη καταρρεύσει)

- καλύπτουν διαρθρωτικά κενά της ελληνικής οικονομίας

- Η μετανάστευση φαίνεται να αποτελεί συμπληρωματική στρατηγική αντιμετώπισης τόσο των δημογραφικών όσο και των οικονομικών αναγκών της χώρας. Η αντίφαση ανάμεσα στην επίσημη πολιτική – ή μη πολιτική – και στη στερεοτυπική, ξενοφοβική, ρατσιστική συχνά αντιμετώπιση από την πλευρά των πολιτών φανερώνει για μια ακόμα φορά ότι η θεσμική – ή μη – διαχείριση ενός φαινομένου δεν υπαγορεύει πάντα συμπεριφορές ή πρακτικές σε καθημερινό επίπεδο. Αυτές υπαγορεύονται από τις ήδη αποκρυσταλλωμένες αντιλήψεις για το ποιοι έχουν μερίδιο στο συνανήκειν...

5.5 Σύγκριση των δύο (σοκ)

Ομοιότητες.

Το προσφυγικό ρεύμα του '22 και η μετανάστευση του '90 παρουσιάζουν εμφανείς ομοιότητες και διαφορές.

¹ Όλες οι μαρτυρίες που αναφέρονται στο Κ.Κασιμάτη(2006) ,Η ένταξη των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία στο Χ Μπαγκαβός - Δ. Παπαδοπούλου *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*,GUTENBERG βασίζονται σε στοιχεία εμπειρικής έρευνας στο πλαίσιο του προγράμματος IAPASIS

² Εντυπωσιακή ομοιότητα με το «Ωκουν τας ασικήτους» που σχολιάζει ο Χαλκοκονδύλης για τους εποικισμούς των Αλβανών στην Πελοπόννησο στο τέλος του 14^{ου} αι.

-Ως προς το ζήτημα της ταυτότητας: Η παρουσία των δύο πληθυσμιακών ρευμάτων προκαλεί μια πρωτόγνωρη κρίση ταυτότητας στη νεοελληνική κοινωνία: ανατρέπει τα αυτονόητα, προκαλεί κραδασμούς, αναδιατάσσει σχέσεις, προκαλεί αλυσιδωτές αντιδράσεις και μετασχηματισμούς τόσο της νεοελληνικής κοινωνίας όσο και της νεοελληνικής ταυτότητας.

- Και τα δύο εκδηλώνονται σχεδόν αιφνίδια, προκαλούν «σοκ» στην ελληνική κοινωνία και λειτουργούν καταλυτικά σε όλα τα επίπεδα. Κοινός παρονομαστής και των δύο είναι ο «ηθικός πανικός» που προκαλούν στην ελληνική κοινωνία.

Το φαινόμενο του ηθικού πανικού, σύμφωνα με τον J. Young ¹ αποτελεί μία ηθική ενόχληση ή διατάραξη που προκαλεί την κοινωνική αντίδραση όσων θίγονται, με όρους στερεοτυπικής δαιμονοποίησης και τρόπο πολύ δυσανάλογο προς το γεγονός ή τη δραστηριότητα των ατόμων που φέρονται ότι προκάλεσαν αυτή την αναστάτωση. Ταυτόχρονα όμως, δεν πρόκειται για μία αυθαίρετη κατασκευή ενός ανύπαρκτου-φαντασιακού «εχθρού», καθώς πράγματι οι δραστηριότητες, οι απόψεις και οι αξίες που στοχοποιούνται, συνήθως αμφισβητούν έντονα τους κυρίαρχους κώδικες αξιών και την υφιστάμενη ηθική τάξη πραγμάτων, και οι ομάδες- φορείς τους συχνά παραβιάζουν συνειδητά τους κανόνες, αρνούμενοι την ουσιαστική νομιμοποίηση τους.

Όσοι δαιμονοποιούνται έχουν λόγους να προκαλούν την ανησυχία των κρατούντων, καθώς αμφισβητούν κυρίαρχες αξίες και παραβιάζουν κανόνες, αντιδρούν στη πειθαρχοποίηση, απορρίπτουν κώδικες κομφορμιστικής συμπεριφοράς.

Το φαινόμενο του ηθικού πανικού συγκεντρώνει ένα κοινά παραδεκτό πυρήνα χαρακτηριστικών: ανησυχία και φόβος έναντι κάποιου φαινομένου ή ομάδας που προσλαμβάνεται ως απειλή για τις κυρίαρχες αξίες και την κατεστημένη ηθική τάξη. Μετεξέλιξη σε εχθρότητα και έντονη κοινωνική αντίδραση προς τη θεωρούμενη ως σοβαρή σε έκταση και ένταση απειλή. Παρέμβαση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και λήψη μέτρων δυσανάλογων προς τη βαρύτητα της ανεπιθύμητης δραστηριότητας ή συμπεριφοράς. Ασταθής χρονική διάρκεια του πανικού

¹ Ο J. Young είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο, πριν ακόμη από τον Cohen, αναφερόμενος στον κοινωνικό «ηθικό πανικό» σχετικά με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, στη μελέτη του « The Role of the Police as Amplifiers of Deviance, Negotiators of Reality and Translators of Fantasy”, in Cohen (ed), 1971.

και διαφοροποιημένη επίδραση στους θεσμούς και τη συλλογική κοινωνική συνείδηση, ανάλογα με τις περιστάσεις.

(Στη διαδικασία αυτή, ο ρόλος των ΜΜΕ είναι αποφασιστικός. Ιδιαίτερα στις σύγχρονες συνθήκες, ο ρόλος και ο λόγος των μέσων μαζικής επικοινωνίας, κυρίως των ηλεκτρονικών, λειτουργούν συστατικά για τη διαμόρφωση κοινωνικών ταυτοτήτων και ρόλων, και επιδρούν σημαντικά στα συστήματα γνώσης και ιδεολογίας. Αποτελούν τον κύριο μηχανισμό διαμεσολάβησης μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της ερμηνείας της, της πρόσληψης και της νοηματοδότησης των κοινωνικών συμβάντων)¹.

- Ως προς την τάξη μεγέθους: και τα δύο είναι ογκωδέστατα (1.220.000 πρόσφυγες, 1.500.000 μετανάστες, με το πρώτο να είναι μεγαλύτερο αναλογικά με τον ντόπιο πληθυσμό: 1/4 οι πρόσφυγες, 1/10 οι μετανάστες του υπάρχοντος πληθυσμού).

- Από οικονομική άποψη: πρόσφυγες και μετανάστες αποτελούν το φθηνό δυναμικό – κινητήρια δύναμη της ελληνικής οικονομίας (τροφοδοτούν τη βιομηχανία και την αγροτική παραγωγή – κατασκευές αντίστοιχα). Καλύπτουν «κενά» και «τρύπες» της ελληνικής οικονομίας. Ολόκληροι τομείς της ελληνικής οικονομίας δεν θα ήταν βιώσιμοι, ιδιαίτερα στον ιδιωτικό τομέα². Από τις πλύστρες προσφυγοπούλες μέχρι τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς, η εργασία τους «φυλετικοποιείται» κι αυτό δεν είναι άσχετο από την διαδικασία κατασκευής «εθνικής κοινωνικής συλλογικότητας». Το αντίθετο. Και είναι το κρατικό εθνικό πρόγραμμα που κατασκευάζει τα «φυλετικοποιημένα» σύνορα για την εξυπηρέτηση του εγχώριου – αλλά και πολυεθνικού κεφαλαίου.)

- Εργάζονται υπό δυσμενές εργασιακό κλίμα και πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης.

- βοηθούν στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς

- αντιμετωπίζονται στερεοτυπικά έως ρατσιστικά (από τη «Σμυρνιά» στην «Ουκρανή», από τον «τουρκόσπορο» στον «Αλβανό»)

¹ Β. Καρύδης, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ποινική Δικαιοσύνη. Ηθικοί Πανικοί. Έρευνες και θεωρία. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή (Υπό δημοσίευση).

² Βλ. Baldwin Edwards στο Μ. Παύλου, *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης ο.π.*

- εκλαμβάνονται ως «απειλή» εν γένει· γίνονται ο επικίνδυνος «Άλλος»

- τοποθετούνται χώρια: από τους «τενεκεδομαχαλάδες» στον Αγ. Παντελεήμονα. Η χωροταξική τους ένταξη είναι δηλωτική της απομόνωσής τους. Ο χώρος διαμονής των μεταναστών γίνεται περιφρακτικός και απομονώνει τους ανθρώπους από τον υπόλοιπο κοινωνικό ιστό. Αυτό συμβαίνει και λόγω εθνο-φυλετικών διακρίσεων που προέρχονται από τον γηγενή πληθυσμό αλλά εκφράζονται σε ατομικό επίπεδο, και λόγω ενός θεσμοθετημένου εθνο-ρατσισμού που εκφράζεται από το κράτος, τη διοίκηση, τα ΜΜΕ και οδηγεί στον αποκλεισμό μιας κατηγορίας ανθρώπων από δικαιώματα και τις προοπτικές ένταξής τους στην κοινωνία.

-Υπάρχει η ίδια αντίφαση ανάμεσα στον οικονομικό τους ρόλο που είναι αποδεκτός και τον κοινωνικό τους ρόλο – το βαθμό κοινωνικής τους ένταξης (διότι από το «μου καθαρίζεις το σπίτι» μέχρι το «γινόμαστε ίσοι» ή «γίνεσαι σημαιοφόρος του σχολείου μου» υπάρχει μεγάλη απόσταση ...).

-Υπάρχει ο ίδιος φόβος για την αλλοίωση της εθνικής ταυτότητας. Για πολλούς η ιστορική και μη ανατρέψιμη μεταβολή στη σύνθεση του ελλαδικού πληθυσμού εγκυμονεί τον κίνδυνο αλλοίωσης της εθνικής ομοιογένειας της Ελλάδας. Πολύ χειρότερα ακούγονται στη διαβούλευση για την απόδοση της ιθαγένειας στους μετανάστες: «θα γεμίσουμε τζαμιά», «θα εξαφανιστούμε ως έθνος» (ακούγονται από ανεπίσημα αλλά και επίσημα χείλη, αφού «Έλληνας γεννιέσαι, δε γίνεσαι».)

- Το ζήτημα της απόδοσης της ιθαγένειας στους μετανάστες και άρα και η απόδοση εκλογικού δικαιώματος εγείρει σοβαρές αντιρρήσεις, όπως και η συμμετοχή των προσφύγων στις εκλογές της δεκαετίας του '20.

- Και οι δύο περιπτώσεις αποτέλεσαν ευκαιρίες ή αφορμή προσαρμογής στα νέα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά δεδομένα που προέκυψαν από τις ιστορικές συγκυρίες μέσα στις οποίες εκδηλώθηκαν και την αλλαγή αντικειμενικών δεδομένων. Όπως η πρώτη, έτσι και η δεύτερη μπορούν να ωφελήσουν μεσοπρόθεσμα το κοινωνικό σύνολο.

- Η «ενσωμάτωση» άργησε στην ουσία και για τις δύο πλευρές. Μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο θα ενσωματωθούν οι πρόσφυγες οργανικά στην ελληνική κοινωνία. Πιθανόν η «αλβανοφοβία» που ξεθωριάζει και η διαβούλευση για την απόδοση της ιθαγένειας να φανερώνουν ότι η διάσταση του χρόνου είναι σημαντική

παράμετρος για την εξέταση αυτών των ζητημάτων. Εξάλλου δύσκολα μπορεί να βρει κανείς κοινωνίες που δέχθηκαν το «ξένο» χωρίς συγκρούσεις¹.

Διαφορές.

- Στην 1^η περίπτωση μιλάμε για πρόσφυγες ομοεθνείς και ομόδοξους, στη 2^η για μετανάστες αλλοεθνείς και αλλόδοξους, γεγονός που για χώρα με υψηλό ποσοστό εθνικής (φυλετικής, γλωσσικής και θρησκευτικής) ομοιογένειας καθιστά την ενσωμάτωση των δεύτερων αρκετά δυσκολότερη. Η γλωσσική – εθνοτική διαφοροποίηση είναι ένας σημαντικός παράγοντας που πρέπει να έχουμε υπόψη μας όταν μιλάμε για ενσωμάτωση.

- Το προσφυγικό ρεύμα προκλήθηκε και από χειρισμούς των ελληνικών κυβερνήσεων, το μεταναστευτικό όχι (σε γενικές γραμμές).

- Αν και στη συνθήκη της Λωζάννης γίνεται λόγος για «μετανάστες» όσον αφορά τους ανταλλάξιμους, οι πρόσφυγες του '22, όπως και οι ίδιοι δηλώνουν² «δεν μετανάστευσαν, αλλά εκδιώχθηκαν υπό το φάσμα της σφαγής». (Βλ. γενοκτονία Ποντίων, Α' διωγμό από τους εθνικιστές Τούρκους, αμελέ ταμπουρού, μικρασιατική καταστροφή). Η παρουσία τους στην Ελλάδα δεν ήταν εκούσια επιλογή.

- Οι πρόσφυγες επιθυμούσαν την παλιννόστησή τους στις πατρίδες τους, οι μετανάστες όχι..

- Η αποκατάσταση των προσφύγων ήταν διατεταγμένη και καθορισμένη, ελεγχόμενη από το ελληνικό κράτος, που σε συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς (ΚτΕ, ΕΑΠ) καθόρισε πώς και πού θα αποκατασταθούν οι πρόσφυγες. Δε συμβαίνει το ίδιο με τη μετανάστευση που δείχνει τελείως ανεξέλεγκτη από το κράτος. Απουσιάζει μια σαφής και σταθερή πολιτική σχετικά με τους μετανάστες.

- Στην περίπτωση των προσφύγων το ελληνικό κράτος επιδίωξε παντί τρόπον την ενσωμάτωση των προσφύγων με οργανωμένη πολιτική ελέγχου και ένταξης των προσφύγων. Η ενσωμάτωση εξυπηρετούσε όχι μόνο οικονομικές και κοινωνικές σκοπιμότητες, αλλά κυρίως πολιτικές και εθνικές σκοπιμότητες. Το ελληνικό κράτος

¹ Γκ. Καπλάνι *Ενθέματα, Αυγή της Κυριακής 17.1.2010*

² Σε ψήφισμά τους μετά από πάνδημο συλλαλητήριο στην Ομόνοια 21.1.1923

επιδιώξε και πέτυχε μέσω της αποκατάστασης των προσφύγων την εθνική ομοιογένεια, πράγμα που δεν ισχύει στην περίπτωση των μεταναστών.

- Οι πρόσφυγες, επιπλέον, απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια αυτόματα, πράγμα που διευκόλυνε την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ενσωμάτωσή τους έγινε ομοίως αυτόματα.

- Το ελληνικό κράτος έπρεπε στην περίπτωση των προσφύγων να επιδιώξει την ταυτότητα, τώρα να αποδεχθεί την ετερότητα.

- Οι πρόσφυγες απειλούσαν την κοινωνική συνοχή και ασφάλεια, οι μετανάστες κυρίως την εθνική ταυτότητα που με κόπο πάσχισαν οι Έλληνες να αρθρώσουν. Αυτό το φανταστικό εθνικό πρότυπο της αμιγούς καθαρότητας βάλλεται πανταχόθεν, πολλώ μάλλον μέσα σε έναν κυκεώνα αλλαγών που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση με όλα τα παρεπόμενά της. Απειλούν τη σταθερότητα που γεννά το σημείο αναφοράς που λέγεται έθνος.

Κυρίως: Τα δύο φαινόμενα συμβαίνουν μέσα σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες, που επιβάλλουν και τους όρους θέασής τους και που υπαγορεύουν και τους όρους ενσωμάτωσης προσφύγων και μεταναστών αντίστοιχα: το προσφυγικό ρεύμα του 1922 συμβαίνει σε μια στιγμή όπου η υπόθεση «μεγαλοϊδεατισμός – αλυτρωτισμός» για την Ελλάδα τελειώνει. Χαμένη του μικρασιατικού πολέμου, η Ελλάδα πρέπει να διατηρήσει πάση θυσία τα κεκτημένα, να μη διακυβεύσει τα υπάρχοντά της έναντι της ενισχυμένης Τουρκίας, της νικήτριας της Μικρασίας, που έχει μαζί της πλέον τους Συμμάχους, κι όλα αυτά υπό τη σκιά των μπολσεβίκων. Διαφορετικό status quo για την Ανατολή, νέος ορίζοντας για την Ελλάδα που πρέπει να βρει την νέα ταυτότητά της. Η Ελλάδα μέσω των προσφύγων κατάφερε και πέτυχε την εθνική της ομοιογένεια. Οι πρόσφυγες ήταν η «λύσις».

Το μεταναστευτικό ρεύμα του '90 συνέβη εν μέσω ραγδαίων αλλαγών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών στην Ευρώπη (κατάρρευση υπαρκτού σοσιαλισμού και νέων δεδομένων, άνοιγμα αγορών, κρίση κοινωνικού κράτους, αλλά και αιτήματα για σεβασμό της ετερότητας, κινητικότητα εργατικού δυναμικού, υπογεννητικότητα). Τεράστιες ποιοτικές αλλαγές, τις οποίες το ελληνικό κράτος άκαμπτο όντας δεν μπορεί να παρακολουθήσει ή παρακολουθεί ακόμα αμήχανα, ενώ η ελληνική κοινωνία προσπαθεί να κατανοήσει, ξεπερνώντας το αρχικό σοκ (δύσκολο το πέρασμα από την

ηχώ της δικής μας φωνής στην πολυφωνία ...) και να διαχειριστεί προς όφελος όλων. (Ωστόσο κατ' άλλους¹ η ελληνική κοινωνία έδειξε εξαιρετική δυνατότητα ένταξης του διαφορετικού, που πιθανόν ερμηνεύεται από τις οικονομικές συνθήκες της δεκαετίας του '90).

Πάντως οφείλει κανείς να ομολογήσει ότι όπως τότε, έτσι και τώρα η αντίφαση παραμένει κυρίαρχη ως αντίδραση και στάση και ότι μέσα στις γενικότερες αντιφάσεις «οι «βάρβαροι» αυτοί ήταν(και είναι) μια κάποια λύσις ...».

5.6 Πρόσφυγες-μετανάστες και αναπροσαρμογή (;) της εθνικής ταυτότητας

Η σύγχρονη ιστοριογραφία -έχοντας και την απαραίτητη απόσταση από τα γεγονότα- έχει προ πολλού καταλήξει στο συμπέρασμα ότι αυτό που αποκρυσταλλώθηκε ως εθνική ταυτότητα, κατά τον 20^ο αι. ήταν σε μέγιστο βαθμό αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης των προσφύγων· χωρίς τους πρόσφυγες δεν μπορεί να εννοηθεί νεώτερο ελληνικό κράτος και νεοελληνική κοινωνία. Όσον αφορά δε το ζήτημα της ομογενοποίησης των πληθυσμών και τελικά της εθνικής ομοιογένειας -κυρίως στις Νέες χώρες- αυτή οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στην εκεί αποκατάσταση των προσφύγων (που βέβαια ήταν μεθοδευμένη). Προβλήματα εθνικής ανομοιογένειας που ταλάνιζαν επί μακρού το νεοελληνικό κράτος λύθηκαν με την εγκατάσταση των προσφύγων στις περιοχές αυτές.

Ως προς τους μετανάστες, η παρουσία του ενάμισι εκατομμυρίου αλλοδαπών πληθυσμών στην Ελλάδα του 1990 άλλαξε σίγουρα το δημογραφικό χάρτη της χώρας. Είκοσι σχεδόν χρόνια μετά εθελοτυφλεί κανείς θέλοντας να παραδεχθεί ότι οι αλλοδαποί αυτοί πληθυσμοί (Αλβανοί στην πλειοψηφία τους) αποτελούν μέρος του ελληνικού πληθυσμού είναι μόνιμα εγκαταστημένοι εδώ, τα παιδιά τους «έχουν μετάσχει» πλέον «της ημετέρας παιδείας» και ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Και μπροστά σ' αυτό το γεγονός η ελληνική πολιτεία είναι ίσως η μόνη που αποστρέφει το βλέμμα. Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός έχει περάσει προ πολλού στη φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Έχει εγκαταλειφθεί η όποια προσπάθεια για εδαφική επέκταση. Έτσι αναδύεται μια πιο φιλόξενη ταυτότητα του ελληνισμού η οποία μπορεί

¹ Γκ. Καπλάνι, Δ. Χριστόπουλος, Λ.Βεντούρα, Ποιος είναι Έλληνας; Μετανάστευση, Δημοκρατία και Ιθαγένεια, *Ενθέματα*, Αυγή της Κυριακής 17.1.2010

να χωρέσει κι άλλους, με την προϋπόθεση βέβαια να εννοιολογηθούν εκ νέου οι όροι με τους οποίους γίνεται η συζήτηση για την ετερότητα. Απαίτηση γαρ των καιρών.

Τελικά

ή όπερ έδει δείξει

Η ταυτότητα ενός κοινωνικού συνόλου δεν είναι στατικό φαινόμενο. Έχει χαρακτήρα δυναμικό .Αναπροσαρμόζεται συνεχώς στα πλαίσια της διαλεκτικής σχέσης που συνδέει το συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο με τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Δύο είναι οι κύριοι άξονες γύρω από τους οποίους στρέφεται η αναπροσαρμογή της ταυτότητας:1)Ο ένας είναι τα κοινωνικά σύνολα που σχηματίζουν τον κοινωνικό περίγυρο από τον οποίο διαφοροποιείται το αναπροσδιοριζόμενο σύνολο ως αυτοτελής οντότητα.2)Ο άλλος είναι τα πολιτιστικά στοιχεία που συνθέτουν κάθε φορά τη βάση της διαφοροποίησης και της αντιδιαστολής. Η ελληνική ιστορία είναι γεμάτη από αναπροσαρμογές της εθνικής μας ταυτότητας. Το ζήτημα είναι κάτω από ποιες συνθήκες, με ποιους όρους γίνεται αυτή η αναπροσαρμογή και κατά πόσον γίνεται αντιληπτή και κατανοητή. Κάθε αναπροσαρμογή βέβαια είναι το αποτέλεσμα μιας κρίσης ενώ με τη σειρά της γεννά νέες κρίσεις... Και η κρίση ταυτότητας αποτελεί το κεντρικό πρόβλημα της νεοελληνικής κοινωνίας. Κρίση δε και η αναπροσαρμογή της νεοελληνικής ταυτότητας μελετήθηκαν-ως έδει-και στην οριζόντια συγχρονική και στην κάθετη διαχρονική τους διάσταση για να φανεί τελικά ότι η παρουσία των προσφύγων και των μεταναστών –των δικών μας Άλλων- -σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες οδήγησε ,μέσα από την ώσμωση υπαρχόντων και νέων στοιχείων, όχι πάντα χωρίς κραδασμούς ή χωρίς τίμημα, στην ανα-συγκρότηση μιας νέας δυναμικής νεοελληνικής ταυτότητας.

Τόσο που θα τολμούσε κανείς να μιλήσει για μεγάλες τομές της νεο-ελληνικής νεωτερικότητας

Αντί επιλόγου

«Βλέπεις είναι οι Άλλοι κι ανάγκη πάσα να τους αντικρίσεις»

Προφανώς το φαινόμενο της μετανάστευσης – έστω μετακίνησης¹ πληθυσμιακών ομάδων (αφού η μετανάστευση έχει εκούσιο χαρακτήρα) -δεν είναι καινούργιο στον Ελλαδικό χώρο· έχει δική του ιστορικότητα· αυτό που ωστόσο μπορεί να διακρίνει – αν θέλει να το δει – είναι ότι οι πολιτικές κοινότητες, αλλά και οι κοινωνίες δεν είναι στατικές· αφομοιώνουν την ιστορία και αναπροσαρμόζονται σ’ αυτές με όρους του παρόντος και όχι του παρελθόντος. Η γνώση του παρελθόντος (και της ιστορίας επομένως) έρχεται να υπενθυμίσει ότι οι κοινωνίες εξελίχθηκαν, επιβίωσαν όχι εμμένοντας στατικά σε αγκυλώσεις, όχι με εθνοκαθάρσεις, όχι κλείνοντας τα μάτια στο διαφορετικό, όχι διαιρώντας σε πολίτες α’ και β’ κατηγορίας, όχι αφήνοντας «έξω», αλλά εντάσσοντας το Άλλο ως ίσο και ισότιμο. Καταδικασμένες στην παρακμή είναι οι κοινωνίες της υστερίας και της ιστορικής άγνοιας.

¹ Για αυτό και ο τίτλος «μετακινήσεις». Η επιλογή των λέξεων και η ονοματοθεσία των γεγονότων φανερώνει και την οπτική γωνία θέασής τους ...

ΠΗΓΕΣ -ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Εφ.Η Καθημερινή,30/1/2011

Εφ.Η Αυγή,17/1/2010

Βιβλιογραφία

Ν. Αλιβιζάτος(1983),Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974.Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα

Μπ.Άντερσον(1997),Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, (μεταφρ.Ποθητή Χαντζαρούλα), εκδ.Νεφέλη , Αθήνα

Απ. Βακαλόπουλου (1991), Νέα Ελληνική Ιστορία, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Λ .Βεντούρα (1994), Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στη συλλογικότητα και τις κοινωνικές θέσεις, Μνήμων.

Λ. Βεντούρα (2004,) Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα, στο *Η Ελλάδα της μετανάστευσης* (συλλογ.)ΚΕΜΟ, εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ Αθήνα.

Κ. Βεργόπουλος (1978), Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη στο μεσοπόλεμο, Εξάντας.

Θ.Βερέμη - Οδ.Δημητρακόπουλου(επιμ.)(1980),Μελετήματα για τον Βενιζέλο και την εποχή του, εκδ.Φιλιππότη

Θ. Βερέμης-Π. Κιτρομηλίδης (1997), Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα , ΜΙΕΤ

Θ. Βερέμης ((1983),Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα:1821-1912 στο Δ.Τσαούση(επιμ.), *Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, ΕΣΤΙΑ

Ο. Βογιατζόγλου (1997), Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Ν. Ιωνία, Παράμετροι εγκατάστασης στο συλλογικό τόμο. *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Επιστημονικό Συμπόσιο, Εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα.*

R. Brown(1998), Εισαγωγή στο Ι.Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα.*

E. Gellner (1992) , Έθνη και Εθνικισμός (Μετ. Δ. Λαφαζάνη), Αλεξάνδρεια

- Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.) (2003), *Εννοιολογήσεις του εαυτού και του «Άλλου». Ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.) «Εαυτός και Άλλος» Εννοιολογήσεις ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, GUTENBERG
- Β.Γκιζελή(1997),«Επίταξις ακινήτων κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων» στο συλλογικό τόμο «*Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα*» *Επιστημονικό Συμπόσιο*, Εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα.
- N.Green(2004),*Οι δρόμοι της μετανάστευσης (μεταφρ.Δ.Παρσάνογλου)*, Σαββάλας, Αθήνα
- Ν.Δεμερτζής(1994),*Ο εθνικισμός ως ιδεολογία .στο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός.. Επιστημονικό Συμπόσιο 21-22/1/1994*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Κ.Δημουλάς(2006), *Παράμετροι ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία: Η περίπτωση της Περιφέρειας Αττικής στο Χ.Μπαγκαβός- Δ. Παπαδοπούλου(επιμ.),Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Gutenberg, Αθήνα
- Στ. Διαμιανάκος (2001),, *Κοινωνιολογική Ιστορία του Ρεμπέτικου*, Πλέθρον.
- Γρ. Δαφνή (1997) ,*Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων (1923-40)*, τομ. Β', εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα. Ν.Διαμαντούρος(1983),*Ελληνισμός και Ελληνικότητα στο Δ.Τσαούση(επιμ.), Ελληνισμός- - Ελληνικότητα*, ΕΣΤΙΑ
- Ν. Διαμαντούρος (2004),*Πρόλογος στο Η Ελλάδα της μετανάστευσης, (συλλογ.)*, εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα.
- Λ. Διβάνη (1995) ,*Ελλάδα και μειονότητες*, εκδ. ΝΕΦΕΛΗ, Αθήνα.
- Θ. Δραγώνα (1997), *Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται: ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης στο Τι είναι η πατρίδα μας*, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Έρα Έμκε- Παυλοπούλου (2007), *Η μεταναστευτική πρόσκληση*, Αθήνα εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ
- I.E.E., (1980) *ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ*, τ.ΙΕ', Αθήνα.

- R. Jenkins,(2007) ,Κοινωνική ταυτότητα (επιμ. Χρ. Λυριντζή), ΣΑΒΒΑΛΑΣ
- Γκ.Καπλάνι(2001),Η εξομολόγηση ενός ξενιτεμένου στο Αθ.Μαρβάκης-Δ.Παρσάνογλου-Μ.Παύλου(επιμ.),*Μετανάστες στην Ελλάδα* ,Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- B. Καρύδη (1996), Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ.
- B. Καρύδη (2004), Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς, Έγκλημα και μετανάστευση στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης (συλλ.), εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα.
- B. Καρύδη, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ποινική Δικαιοσύνη. Ηθικοί Πανικοί. Έρευνες και θεωρία. ,Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή (Υπό δημοσίευση).
- K.Κασιμάτη (2000),» Οι συνέπειες της μαζικής εισροής προσφύγων» ,στο *Η Ελλάδα που αλλάζει: Αποχαιρετώντας τον 20ό αιώνα*, εκδ. Ερμής
- K.Κασιμάτη(επιμ.),(2003),Πολιτικές Μετανάστευσης Στρατηγικές ένταξης, GUTENBERG
- K. Κασιμάτη (επιμ.)(2004), Ελληνική και Ευρωπαϊκή ταυτότητα ,GUTENBERG
- K.Κασιμάτη,(2006) Η ένταξη των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία(από διηγήσεις Αλβανών και Ελλήνων) στο Χ.Μπαγκαβός-Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.)*Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Gutenberg,Αθήνα
- E. Kedourie(2005),Ο εθνικισμός, εκδ. Κατάρτι
- Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, (1980) Η έξοδος: μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας.
- Π. Κιτρομηλίδης(1983),Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο στο *Δ.Τσαούση(επιμ.)Ελληνισμός –Ελληνικότητα*, ΕΣΤΙΑ
- Δ. Κιτσίκη (1978), Συγκριτική Ιστορία Ελλάδας – Τουρκίας στο 20ό αι., εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.
- Ξ.Κοντιάδης- Θ.Παπαθεοδώρου(επιμ.)(2007),Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής, εκδ.Παπαζήση
- Γ.Κορδάτος,(1958),Ιστορία της Ελλάδας,τ.13,εκδ.20^{ος} αι.
- N. Κοταρίδης (επιμ.) (2003), Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο τραγούδι, ΠΛΕΘΡΟΝ.

- Φ. Κλεάνθη(1983), Έτσι χάσαμε τη Μικρασία: Ιστορική έρευνα, Αθήνα.
- Φ. Κουντούρη (2008), Ο μετανάστης στον ελληνικό Τύπο, κείμενα εργασίας 1950-2005 Αθήνα Ε.Κ.Κ.Ε.
- Μ. Κωνσταντινίδου, Κοινωνιολογική Ιστορία του Ρεμπέτικου εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη
- Χ.Κωνσταντόπουλος-Λ.Μαράντου-Αλιπράντη-Δ.Γερμανός-Θ.Οικονόμου(επιμ.),(2000) «Εμείς κι οι Άλλοι», Τυπωθήτω, Αθήνα
- R. Clogg,(1984), Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα.
- Π. Λέκκας, (2006) Η εθνικιστική ιδεολογία, γ' έκδ., ΚΑΤΑΡΤΙ, Αθήνα.
- Α. Λιάκος(2005), Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;(δ' έκδοση), Πόλις
- Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, Μ. Παύλου (επιμ.) (2001), Μετανάστες στην Ελλάδα, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Α. Μαρβάκης (2004), Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρθχάντ στο Μ. Παύλου-Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα.
- Γ. Μαυρογορδάτου(1982), Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή
- Γ.Μαυρογορδάτος - Χ.Χατζηιωσήφ(1988), Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Ηράκλειο
- Ν. Μουζέλης (1980) , Οικονομία και Κράτος στην εποχή του Βενιζέλου στο Θ.Βερέμη -Ο.Δημητρακόπουλου (επιμ.) *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, εκ. Φιλippότη, Αθήνα.
- Χ.Ναζάκης- Μ.Χλέτσος (επιμ..),(2003), Μετανάστες και Μετανάστευση .Πολιτικές και Κοινωνικές πτυχές, εκδ.Πατάκη, Αθήνα
- Α.Παναγιωταρέα (1994), Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Θ. Παπαθεοδώρου(2007) ,Νομικό καθεστώς Αλλοδαπών, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.) (2006), Η περιπέτεια της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα, Εκδ. Αλεξάνδρεια

- M. Παύλου (2004), Οι μετανάστες «σαν κι εμάς»: Όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την Ευρώπη στο M. Παύλου-Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα
- E. Σκοπετέα (1984), «Το Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα(1830-1880), Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη
- A.Smith(2000), Εθνική ταυτότητα, (μεταφρ. Εύα Πέππα), εκδ. Οδυσσέας
- Τσαούσης Δ.(1983), Ελληνισμός και Ελληνικότητα, Το πρόβλημα της νεοελλ. ταυτότητας στο Δ. Τσαούση (επιμ.)*Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιοματικοί άξονες της Νεοελλ. Κοινωνίας*, Εκδ. Εστίας.
- I. Τσιγκάνου (2009), Μετανάστευση και Εγκληματικότητα, Μύθοι και πραγματικότητα Αθήνα, ΕΚΚΕ
- K. Τσουκαλάς (2010), Η επινόηση της ετερότητας, Αθήνα, Καστανιώτης
- K.Τσουκαλάς (2010), Το δικαίωμα στη διαφορά. Κείμενο παρέμβασης στους «Διαλόγους των Αθηνών», Ίδρυμα Αλ.Ωνάσης 17/12/2010
- X. Χατζηιωσήφ(επιμ.), (2002), Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. 1922-1940
Ο Μεσοπόλεμος. τ.2, Αθήνα, Βιβλιόραμα
- Δ. Χριστόπουλος (2004), Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα στο M. Παύλου-Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, εκδ. ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα.
- Ψαρρού N. (2005), Εθνική Ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ,Αθήνα
GUTENBERG
- Ψημμένος I.(1998) ,Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: Η περίπτωση των Αλβανών ανεπισήμων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας στο K. Κασιμάτη (επιμ.) *Κοινωνικός αποκλεισμός: ελληνική εμπειρία, Αθήνα ΚΕΚΜΟΚΟΠ & Gutenberg*
- Ψημμένος I.(2004) (B' έκδ.), Μετανάστευση από τα Βαλκάνια - Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Ξένη βιβλιογραφία

Cohen R. (1994), *Frontiers of Identity. The British and Others*. London Logman

A. Giddens, (1989) , *Sociology*, Polity Press

G. Th. Mavrogordatos (1983), “Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies In Greece, 1922-36, University of California Press.